

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2012

11

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Rimvydas BARTKUS. Vilkas. 2003–2008. Aliejus, drobė, aliuminis, medis, stiklas

*Vidmanto Ilčiuko nuotrauka
Apie Ray Bartkaus personalinę parodą **Titanike** skaitykite p. 50*

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemų ir idėjų

Darnios raidos link, atsikračius verbalinių vaiduoklių. *Su ekonomistu Joshua Farley kalbasi
Almantas Samalavičius / 2*

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Tomas RYTEL. Iliuzijų vartojimas – natūrali šiuolaikinės visuomenės būseną? / 9
Europos kultūros vizijos 2020-iesiems: dalyvių auditorija ir ekonominė nauda. *Viktorijos
Rusnaitės pokalbis su Virginija Vitkiene ir Egle Deltuvaite / 13*
Algis MICKŪNAS. Lemtinga kryžkelė. *Žodis mylimiems tautiečiams / 18*

Nuomonės apie nuomones

Vytautas LANDSBERGIS. Replika ne polemikai / 25
Arvydas JUOŽAITIS. Istorinės klaidos „filosofija“ / 26

Kūryba ir kūrėjai

Gintaras PATAČKAS. Eilėraščiai / 31
Grazina MARECKAITĖ. Lemtingas pokalbis apie mūsų visų likimą. *Jono Jurašo „Balta drobulė“ / 33*
Vita GRUODYTĖ. Dvi muzikinės (ir ne tik) vizijos priešingomis kryptimis. *Broniui Kutavičiui ir
Vytautui Landsbergiui / 37*
„Laiškų Sofijai“ režisierius Lietuvoje pagyrų nesitiki. *Žitos Čepaitės pokalbis su Bobu Mullanu / 44*
Kęstutis ŠAPOKA. Ką sugadina uraganas? *Alyson Shotz ir levos Mediodios kūryba Vartų galerijoje / 48*
Kęstutis ŠAPOKA. Du pasauliai. *Ray Bartkaus personalinė paroda Titanike / 50*
Ne vien grožis gelbsti kultūros pasaulį. *Su dailės istorike Giedre Jankevičiūte kalbasi Kęstutis Šapoka / 53*
Alvydas ŽICKIS. Utenos parkai – pavyzdys kitiems Lietuvos miestams / 58
Jūratė STAUSKAITĖ. Tapyba mirė – grafika „stengiasi iš paskutiniųjų“, arba Kada gera, o kada
gražu. *Irenos Daukšaitės-Guobienės „Konfigūracijos. Vaizdas ir tuštuma, arba Pasakos be galo“ / 62*
Giedrė JANKEVIČIUTĖ. Paroda, primenanti grafikos istorijos pamoką / 65
Andrius SAVICKAS. „Nuostabus sutrikimas“, arba Documenta be sienų / 69
Kreipimasis dėl atrankos į Venecijos bienalę / 76
Greta ANDRIUŠKEVIČIUTĖ. Šėtono gundytojas, gyvenimo artistas ar dvasia be vietos? *Juozapo
Albino Herbačiausko istorija pagal Gytį Padegimą / 77*

Pažinti naujaip

Tomas KIAUKA. Teologija tarp Dievo ir žmogaus, arba Atsisveikinimas su praeities šmėklomis / 81

Europos istorijos

Béla NÓVÉ. „Revoliucijos našlaičiai“ po penkiasdešimt šešerių metų. *Nepilnamečių vengrų
pabėgėlių liudijimai / 86*

Laikai ir žmonės

Algirdas PATAČKAS. Oskaro Milašiaus kelio į Lietuvą vingiai / 93
Jonas RUDOKAS. Mykolo Biržiškos kova dėl mūsų sostinės / 97

Apie knygas

Rita REPŠIENĖ. Vilnius, Czesławas Miłoszas ir kitokia dvasios palaima / 102
Algirdas GRIGARAVIČIUS. Visa prezidento kariauna / 105

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Raitelis be galvos / 109
Summaries / 111

Viršelio 1 p.: Ray BARTKUS. Pusiausvyra (Žmogaus gimimas). 2011

4 p.: Irena DAUKŠAITĖ-GUOBIENĖ. Iš parodos „Konfigūracijos. Vaizdas ir tuštuma, arba
Pasakos be galo“. Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

DARNIOS RAIDOS LINK, ATSIKRAČIUS VERBALINIŲ VAIDUOKLIŲ

Su ekonomistu Joshua Farley'u kalbasi Almantas Samalavičius

Joshua Farley's, tarptautinį pripažinimą pelnęs ekonomistas, siekia integruoti socialinį, žmogiškąjį ir gamtos kapitalą, kad pakeistų vyraujančią ekonomikos sampratą, atmesdamas vis agresyviau diegiamas neoklasikinės ekonomikos dogmas. Baigė biologijos studijas Grinnelio kolegijoje, tarptautinių santykių magistrantūrą Niujorko Kolumbijos universitete, 1999 m. apgynė ekonomikos mokslų doktoratą Kornelio universitete. Kurį laiką Farley's vadovavo Merilando universiteto Tarptautiniam ekologiškos ekonomikos institutui, dirbo vizituojančiu profesoriumi keliuose Brazilijos universitetuose, o šiuo metu yra Vermonto universiteto profesorius ir Gundo ekologiškos ekonomikos instituto taikomosios ekonomikos mokslo darbuotojas. Kartu su garsiu amerikiečių ekonomistu Hermanu Daly'u parašė knygą „Ekologiška ekonomika: principai ir taikymas“, laikomą paradigminiu ateities ekonomikos tekstu, paskelbė pluoštą publikacijų kolektyvinėse monografijose ir tarptautiniuose mokslo žurnaluose.

Su profesoriumi Farley'u kalbėjau apie tai, kokias ekonominio mąstymo ir veiklos perspektyvas atveria jo paties ir kitų ekonomikos analitikų plėtojamas ekologiškas požiūris, įgyjantis vis daugiau šalininkų.

Almantas Samalavičius. *Ekologiškos ekonomikos koncepcija iš esmės skiriasi nuo neoklasikinės ekonomikos, kuri vis dar įsivyravusi pasaulyje, nors akivaizdžiai nesugeba susidoroti su dabartine krize, o juo labiau numatyti darnios raidos perspektyvų. Kartais net atrodo, kad vyksta ekonominė kolonializacija, ir tai daro poveikį globaliu mastu. Kaip manote, kodėl neoklasikinės ekonomikos koncepcija ir prietariai iki šiol turi tokią didelę galią, nepaisant pražūtingų jos ydų? Kaip atsikratyti klaidingų premisų? Ar tik ekologinės pakraipos ekonomistams rūpi atskleisti neoklasikinės ekonomikos klaidas?*

Joshua Farley. Šis klausimas kelia didelį nerimą ir man, ir kitiems ekologiškos ekonomikos atstovams. Prieš pradėdamas doktorantūros studijas, apie neoklasi-

kinę ekonomiką žinojau mažai. Bakalauro darbą rašiau iš biologijos, tad susidūriau su moksline metodologija, be to, man patiko matematika, taigi iš pradžių labai entuziastingai kibau į mokslą. Tačiau jau per pirmą semestrą supratau, kad iš esmės klaidingi įsitikinimai paverčia niekais visą matematikos rimtumą. Mokslinis metodas reikalauja, kad empiriškai patikrintume tiek savo teiginius, tiek siūlomus modelius ir atmestume tuos, kurie neatitinka realybės. Pasirodo, ekonomistams arba nepavyksta patikrinti savo modelių, arba tais atvejais, kai realybė tiems modeliams prieštarauja, imama įrodinėti, esą turime pakeisti ne juos, bet pasaulį. Ekonomikos knygos moko studentus „mąstyti taip, kaip mąsto ekonomistai“, o žmogaus veiklą pritaikyti prie ekonominių modelių! Žvelgdamas retrospektyviai, suprantu, kad mokslinis iš-

silavinimas suteikė man atsargumo, kai vertinu neoklasikinės ekonomikos teiginius. Tačiau aš atmečiau ekonomiką ir dėl moralinių priežasčių. Visų pirma, netikėjau, kad žmonės yra visiškai savanaudžiai, antra, nemaniau, esą didesnis vartojimas yra panacėja, trečia, suvokiau, kad fiziologiniams vargšų poreikiams būtina teikti pirmenybę prieš nepasotinamą turtingųjų prabangos troškulį. Bendraudamas su kitais studentais supratau, kad daugelis pritaria mano pažiūroms. Tačiau skeptikai arba mesdavo studijas, arba pakeisdavo pažiūras. Man pavyko baigti mokslus tik todėl, kad gavau stipendiją ir penkiolika mėnesių praleidau Brazilijoje, plėtodamas tarpdisciplininę požiūrį. Ten ir atradau ekologišką ekonomiką.

Turiu keletą teorijų, kodėl ekonomistai taip stipriai laikosi įsikibę savo įsitikinimų. Pirmiausia man buvo pasakyta, kad kritiškas mano požiūris rodo ne ką kita, o supratimo stoką, ir kad galėsiu kvalifikuotai kritikuoti discipliną tik tada, kai ją įvaldysiu. Tačiau tam reikia ilgų studijų, o kai jau gauni teisę kritikuoti, staiga suvoki iššvaistęs daugybę laiko, studijuodamas tai, kas paprasčiausiai nėra tiesa. Daugelis iš tų, kurie apgina ekonomikos doktoratus, siekia, kaip ir aš, tapti profesoriais. Ekonomikos doktoratas leidžia pretenduoti į darbą ekonomikos katedroje, kad taptum profesoriumi, o kad gautum nuolatinį darbą, turi spausdintis pagrindiniuose ekonomikos žurnaluose. Jei kritikuosi discipliną, tavęs nespausdins, taigi sugaiši dar septynerius metus. Iki to laiko, kol tapsi savo vietą turinčiu profesoriumi ir galėsi atvirai diskutuoti apie tai, kuo tiki, būsi priverstas mažiausiai vienuolika metų laikytis pagrindinės linijos. Tai problema, būdinga visiems šiuolaikiniams akademikams, ne vien ekonomistams. Žinojau, kad negausiu darbo katedrose, kurios išpažįsta pagrindinę ekonomikos liniją, bet man pasisekė rasti vietą ekologiškos ekonomikos srityje Šiaurės Australijoje, Kvynslande.

Antra, neoklasikinė ekonomika labai patinka tiems žmonėms, kuriems bet koks neaiškumas sukelia nepatogumą. Kadangi ji grindžiama matematiniais modeliais, į visus klausimus galimi tik teisingi arba neteisingi atsakymai – be jokių niuansų ar vertybinių sprendimų. Šis modelis yra pagrįstas negatyviomis grąžos kilpomis, pavyzdžiui, kainos didėjimas lemia, kad mažėja porei-

kis ir auga pasiūla, – tai *poreikio dėsnis*, reguliuojantis rinkos balansą. Jei visi resursai yra pakeičiami, o kainos mechanizmas visada skatins kurti pakaitalus, išeitų, kad resursai iš esmės begaliniai. Vienintelis tikslas yra maksimizuoti ekonominį viršpelnį, kad niekam nebūtų blogiau, o laisvoji rinka utilizuos decentralizuotas žinias ir individų preferencijas tam tikslui pasiekti. Ekonomikos augimas visada didina ekonominį perteklių. Ekonomikos disciplina turi mokslo požymių ir dažnai laikoma aukštesne negu daugelis socialinių disciplinų. Tačiau mokslininkai atidžiai stebi sistemą, iškelia hipotezę apie tai, kaip ji veikia, o tada stengiasi rasti argumentų, kurie tą hipotezę paneigtų. Jei po dešimtmečių ar net šimtmečių nuolatinių bandymų vis tiek nepavyksta to padaryti, teorija tampa dėsniu. Deja, ekonomistai linkę nuo stebėjimo peršokti tiesiai prie dėsnių!

Ekologiškos ekonomikos šalininkai tiki, kad žmonės yra sudėtingos būtybės su gausybe poreikių ir norų. Visuomenė turi daugybę ekonominių tikslų, dėl kurių protingi žmonės gali ginčytis. Gamybai reikia energijos ir žaliavų, o ji palieka atliekas. Žaliavos, kurias naudojame, yra struktūriniai ekosistemos blokai, jų pavertimas ekonomine produkcija ir galiausiai atliekomis, neišvengiamai ardo gyvybę palaikančias funkcijas, kurių didžiosios dalies neįmanoma niekuo pakeisti, jas užtikrina tik sveika ekosistema. Ekologiška ekonomika remiasi labai sudėtinga sistema su pozityviomis ir negatyviomis grąžos kilpomis, reaguojančia į naujus reiškinius ir netikėtumus. Pavyzdžiui, esant tam tikroms sąlygoms, kainų kilimas baigsis poreikio sumažėjimu, tačiau kitomis sąlygomis, kaip pastaruoju metu atsitiko su spekuliatyviomis investicijomis į žemę, maistą ir naftą, augančios kainos didins spekuliacijų poreikį, vedantį tolesnio kainų augimo link. Pozityvios grąžos kilpa baigtinėje sistemoje pati save apriboja ir galiausiai žlunga, veikiama kitų pozityvios grąžos kilpų, taigi gali būti, kad krintančios kainos sumažins poreikį. Faktai yra skurdūs ir neaiškūs, o ekonominė sistema plėtojasi ypač sparčiai ir pasaulio ekosistemos vis sunkiau tą atlaikyti. Kad ir toks pavyzdys – maždaug prieš pusę amžiaus akcijos vidutiniškai išsilaikydavo septynerius metus, o didžioji užsienio valiutos dalis buvo naudo-

jama pirkti tikriems daiktams ir paslaugoms. Dėl greitai augančios prekybos, dabar akcijos vidutiniškai išlaikomos trisdešimt sekundžių, apskaičiuota, kad per dieną išperkama penki trilijonai valiutos, daugiausia spekuliatyviais tikslais. Spekuliacija maitina pozityviąją grąžą, didindama ekonomikos disbalansą. Tai fundamentalus globalios ekonominės sistemos pokytis, tad negalima naudoti tų pačių modelių, kurie buvo naudojami prieš keturiasdešimt metų. To rezultatas yra daug sumaištingesnė sistema, kur reskripcijos politika ne visada aiški. Prarandame užtikrintumo komfortą.

Trečia, man atrodo, kad ekonomika labiau yra religija negu mokslas, o religinių įsitikinimų nusikratyti nelengva. Nepaisant dažnų spekuliacijos burbulų, kurie iš pagrindų supurto ekonomiką, jos šerdis yra rinkos balansas. Didžiama rinkos ekonomikos pagal savo prigimtį yra tikėjimo reikalas. Neoklasikiniai ekonomistai pripažįsta, kad tikrasis pasaulis nesutampa su jų teorijomis. Kokios firmos gali arba negali ateiti į rinką, reguliuoja vyriausybė, mums trūksta informacijos apie gaminius, kuriuos parduodame ar perkame, gamintojai ir vartotojai gali didelę savo veiklos kaštų dalį nukreipti į išorę, ir taip toliau. Ekonomikos teorija sako: jei eliminuosime šias ir kitas problemas, tada neregima rinkos ranka maksimizuos rinkos perteklių. Net negalime patikrinti tos teorijos, kol nepašalinsime visų kliuvinių, trukdančių tobulai konkurencijai. Tad ekonomikos disciplina yra labiau preskriptyvi negu deskriptyvi.

Itin kraštutinį pobūdį ši „religija“ įgavo Jungtinėse Valstijose, kur nevalia net suabejoti rinkos viršenybe.

Keletas ekonominės minties mokyklų, dažnai vadinamų heterodoksine ekonomika, sutartinai kritikuoja neoklasikinę ekonomiką. Tačiau tik nedidelė jų dalis meta iššūkį ir ekonomikos augimui, kuris laikomas pagrindiniu tikslu.

Vis dėlto reikės rasti valios ir ryžto pakeisti ekonomikos paradigmai, nes atsiranda vis daugiau įrodymų, kad esminės jos prielaidos yra klaidingos. 2008 m. ekonominė krizė privertė nemažą dalį ekonomistų suabejoti „fundamentaliu“ nereguliuojamų rinkų efektyvumu. Ekspertas Richardas Posneris – viešasis intelektualas, anksčiau buvęs ištikimas neoklasikinės ekonomikos

idėjoms, pripažino, kad rinkų žlugimas yra kapitalizmui būdingų sisteminių nesėkmių rezultatas. Bihevioristinės pakraipos ekonomistai, empiriškai patikrinę daugelį neoklasikinių teiginių apie žmogaus elgseną, įrodė, kad jie irgi klaidingi. Sparčiai kylančios maisto ir energetikos kainos kartu su nuolat gilėjančia aplinkosaugos krize gali netrukus apversti aukštyn kojomis neoklasikinių ekonomistų tikėjimą, kad įmanoma rasti tobulus resursų pakaitalus. Atsiranda vis daugiau ekonomistų, atmetančių nuolatinio augimo siekį ir pačią jo galimybę. Galbūt pokyčiai šioje srityje vyks panašiai, kaip keičiasi požiūris į antropogenišką klimato kaitą, juk karščio bangos ir niokojančios audros pastaruoju metu, atrodo, jau įtikino net skeptikus. Tačiau daugeliui neoklasikinių ekonomistų bus labai sunku atsisakyti to, ką jie veikė visą gyvenimą, ne keista, kad universitetų programose šios disciplinos turinys kol kas mažai keičiasi. Perfrazavus Maxą Plancką, ekonominės minties proveržiai daug kam gali reikšti laidotuves.

Tiems, kurie gilinasi į šią tematiką, rekomenduoju perskaityti Billo Reeso straipsnį „Hermano Daly'o neišvengimas: kodėl įprastinė ekonomika nepriims Daly'o vizijos“ knygoje *Festschrift*, skirtoje pagerbti šiam mąstytojui (ją netrukus bus galima rasti [http://www.eoearth.org/article/Herman_Daly_Festschrift_\(e-book\)](http://www.eoearth.org/article/Herman_Daly_Festschrift_(e-book))).

Ekologiška ekonomika laikosi visai kitokio požiūrio į ekosistemą, aplinką ir jos darną negu senesnė ir galingesnė neoklasikinė jos kolegė. Judu su Daly'u savo knygoje teigia, kad atėjo laikas atsisakyti nevaldomos plėtros, nes žemė ir jos resursai nėra begaliniai, o „natūralių žaliavų srautas per ekonomiką sugrįžta į aplinką kaip tarša“. Nors tai patvirtina nenueneigiami įrodymai, didžioji dalis ekonomistų ir politikų elgiasi taip, lyg būtų užsirišę akis ir užsikimšę ausis. Kur slypi tokio aklumo ir kurtumo priežastys?

Yra daug priežasčių, kodėl ekonomistai nenori apriboti augimo. Vienas iš argumentų yra toks: žmonių sumanumas neišsenkamas, todėl, kai vienas išteklius išseks, kylančios kainos privers rasti jo pakaitalą. Anglų ekonomistas Thomas Malthusas prieš du šimtus metų teigė, kad žemės ūkis nepajėgs pasivyti gyventojų skaičiaus augimo, ir tai sukels badą, tačiau šiandien vie-

nam gyventojui pagaminama produkcijos daugiau nei kada nors anksčiau, nepaisant to, kad pasaulyje gyvena septyneriopai daugiau žmonių. Williamas Jevonsas perspėjo, kad pasaulis netrukus išsems akmens anglių atsargas, o joms pakaitalo nėra. Paulis Ehrlichas pakartojo Malthuso nuogąstavimus dėl gyventojų skaičiaus, pranašaudamas, kad 7-ajame dešimtmetyje neišvengiamai ištiks badas. Nė vienas iš šių perspėjimų kol kas neišsipildė, todėl daugelis ekonomistų apskritai ėmė ignoruoti argumentus, kad augimą būtina apriboti. Aklas tikėjimas begaliniu pakaitalų potencialu paskatino tiesiog išbraukti gamtinius išteklius ir taršą iš jų kuriamų ekonominių modelių, taigi įsivaizduojama, esą vieninteliai gamybos veiksniai yra kapitalas ir darbas.

Nemažai ekonomistų vis dėlto pripažįsta, kad gamtiniai ištekliai yra riboti, o didėjančios taršos jau beveik neįmanoma absorbuoti, kartu suvokdami darna pagrįstos gamybos būtinybę. Tačiau jie vis dar tiki magija, kad galima gaminti vis daugiau gėrybių ir paslaugų, jei didinamas efektyvumas ir mažinamas išteklių sunaudojimas gamybos vienetui. Kol prioritetas teikiamas gamybos didinimui, neverta nė kalbėti, kad ekonomika gebės prisitaikyti prie ekosistemos. Netikiu, kad vis didesnis vartojimas yra galimas ar pageidautinas, netgi vykstant dematerializacijai.

Ko gero, didžiausia neoklasikinių ekonomistų problema ta, kad jie, nors sureikšmino matematiką, tačiau taip ir nesuvokė eksponentinio augimo pavojaus. Jei išteklių sunaudojimas eksponentiškai auga tokiu tempu, kad po 50 metų jo galutinai nebeliks, po 45 metų jo bus sunaudota tik 3 proc. Įvertinę išteklių pasiūlos faktorių, kuris siekia 16, matysime, kad to išteklių visiškai neliks ne po 50, bet po 54 metų. Per pastaruosius du šimtus metų eksponentinis augimas leido ekonomikai (taip pat ir žemės ūkiui) be saiko naudoti iškasenas, ypač naftą, tačiau dabar nafta naudojama mažiausiai 6 kartus sparčiau, negu sekasi rasti naujų jos telkinių. Tai lėmė eksponentinį daugelio atsinaujinančių resursų išsekimą. Dennis Meadowsas veikale „Augimo ribos“ aiškiai nurodė kuo gresia eksponentinis augimas, bet dauguma ekonomistų jį kritikavo, esą nebuvo įvertintas kainų vaidmuo,

mažinant poreikį ir ieškant naujos pasiūlos. Kai tebėra likę 97 proc. išteklių, sunku tikėtis, kad bus ieškoma jo pakaitalų, nors toms paieškom lieka vis mažiau laiko. Nepaisant to, kad neoklasikiniai ekonomistai plačiai diskreditavo „Augimo ribų“ autoriaus pasiūlytą modelį, jo pranašystės iki šiol yra bauginamai tikslios, o verslas įpratęs prognozuoti tik tas pasekmes, kurios pasireikš per artimiausius du dešimtmečius.

Kita priežastis, dėl kurios ekonomistai negali pripažinti būtinybės apriboti augimą, yra tai, kad plėtra laikoma visų problemų sprendimu. Auganti ekonomika padarys galą skurdui, įteisins mažesnę gimstamumą, suras tokius išteklių pakaitalus, kurie leis neteršti aplinkos, esą net padės plėtoti demokratiją. Kai augimas sulėtėja arba apskritai sustoja, didėja nedarbas, skurdas ir vargai. Jei negalime išbristi iš skurdo, turime pripažinti persikirstymo ir gimstamumo kontrolės poreikį. Abu šie klausimai yra ypač sudėtingi moraliniu atžvilgiu, todėl nei ekonomistai, nei politikai nelinkę jų liesti. Be to, niūriausi ekologinės degradacijos padariniai išryškės ateityje, o ekonomistams ateitis nerūpi, jie sprendžia tik tas problemas, kurias sulėtėjęs augimas kelia dabar. Ekonomistų požiūriu, ekonomika panaši į lėktuvą, kuris negali lėtinti greičio, antraip suduš. Tačiau baigiasi to orlaivio kuras, tad saugiau būtų nusileisti, užuot puoselėjus viltį, esą kas nors vis tiek sukurs kokį nors kuro pakaitalą, skrydžiui dar nesibaigus. Iškalbingi Hermano Daly'o žodžiai, kad darnos siekianti ekonomika nuo žlugusios augimo ekonomikos skiriasi panašiai kaip ramiai plevenantis helikopteris nuo viršgarsinio lėktuvo, patyrusio katastrofą. Mums būtina iš esmės pertvarkyti ekonomiką, kad ji galėtų pleventi. Tai didžiulis uždavinys, bet išspręsti jį absoliučiai būtina.

Rytų Europos politikai be paliovos kartoja kai kurias sąvokas, jau tapusias verbaliniais vaiduokliais. Ką iš tikrųjų reiškia „plėtra“ ir kaip ši sąvoka atsirado, išaiškinta garsiajame „Plėtros žodyne“, kurį parengė prof. Wolfgangas Sachsas su bendraminčiais, įkvėptais fundamentalios filosofo ir istoriko Ivano Ilicho modernių institucijų kritikos. Vėliau Majidas Rahnama sudarė „Postplėtros žodyną“. Tas pats pasakytina ir apie ekonomikos „augi-

mo“ kategoriją, kurią ką tik aptarėme. Tų sąvokų turinys slidus ir sunkiai apčiuopiamas. Ar globaliu mastu bent kiek keičiasi požiūris į „augimą“? Kaip šią atgyvenusią ir neperspektyvią koncepciją vertina ekologinės pakraipos mokykla ir kitos ekonomistų bendruomenės?

Visiems žmonėms iš prigimties būdinga manyti, kad jų kultūra pati geriausia, todėl kiti turėtų tapti panašūs į juos. Jei kalbėsime apie ekologišką ekonomiką, man patinka, kad ji aiškiai atskiria augimą nuo vystymosi. Augimas yra *kiekybinis* gaminamų gėrybių ir paslaugų didėjimas, o vystymasis yra *kokybinis* ekonomikos gerėjimas – tai reiškia, kad patenkinami esminiai žmonių poreikiai, išlaikant tokių patį prekių ir paslaugų gamybos lygį. Ekologinės pakraipos ekonomistų požiūriu vystymasis anaiptol nereiškia, kad visur siekiama tokių pačių gyvenimo standartų, kokie įdiegti Vakaruose. Žinoma, egzistuoja universalūs žmogiški poreikiai, bet po to, kai patenkinamos esminės biologinės reikmės, ekonomikos augimas prie gyvenimo kokybės beveik niekuo neprisideda. Nors žmonių poreikiai gali būti universalūs, skirtingos kultūros juos tenkina skirtingai, tad kvaile manyti, esą yra tik vienas vystymosi kelias. Butanas, remdamasis ekologinės pakraipos ekonomistų ir kitų mąstytojų vizionierių idėjomis, bando įkūnyti plėtros alternatyvą – ja sieks užtikrinti, pasak šalies premjero, „gilį, nuolatinę laimę, kurią lemia gyvenimas harmonijoje su gamta, su bendruomene, su dvasiniu ir kultūriniu paveldu, taip pat pasitikėjimas lyderiais, žinant, kad jie viską daro ne iš savanaudiškų paskatų, o bendrojo gėrio labui“. Butanas atmetė savitikslę ekonomikos plėtrą. Belieka tikėtis, kad ir daugiau šalių pasuks tuo keliu.

Savo knygoje rašote: „Jeigu augimas nepaisys optimalių ribų, kaštai bus didesni už naudą. Taigi nuskurdins, užuot praturtins.“ Ši tiesa atrodo paradoksali daugeliui tų, kurie nedrįsta abejoti tam tikromis moderniomis tikrėnybėmis, pavyzdžiui, ekonomikos augimo ideologija, tarsi ji būtų kažkoks modernus išganymas. Kaip paaiškintumėte šį paradoksą?

Skamba ironiškai, bet mintis, kad turėtume liautis ką nors darę, jeigu marginalūs kaštai didėja, o marginali nau-
da mažėja, yra atėjusi iš neoklasikinės ekonomikos. Todėl

ypač sunku suvokti ekonomistų atsisakymą laikytis šio požiūrio tada, kai jis taikomas planetai kaip visumai. Čia galėtų pagelbėti ekosistemos paslaugų sąvoka, paprastai apibūdinama kaip nauda, kurią žmonėms teikia gamtinė ekosistema. Tai padeda išsiaiškinti, kad ekosistemos struktūrinių blokų pavertimas ekonominiais produktais, kurie vėliau grįžta į ekosistemą taršos pavidalu, turi realią kainą, ir ji nuolatos didėja. Svarbu pabrėžti: dauguma ekologinės pakraipos ekonomistų, tarp jų ir aš, monetarinių vertybių nepriskiria ekosistemos paslaugų sričiai, nemano, kad ji turėtų tarnauti rinkos jėgoms. Ekosistemos paslaugos turi fizinius bruožus, dėl kurių neįmanoma jų perkelti į rinką. Supratimas apie jų naudą visiškai nereiškia, kad jos turi būti paverstos preke. Manau, esame netgi nepajėgūs nustatyti „optimalaus“ ekosistemos išsidėstymo tarp ekonomikos produktų ir ekosistemos paslaugų. Tačiau jau pats pripažinimas to, kad ekonominės gamybos kaina – tai neišvengiama ekologinė degradacija, įtikina: pasiekus tam tikrą tašką, būtina stabdyti augimą. Viliuosi, kad šią logiką pripažins netgi neoklasikinė ekonomika.

Rengdamas pokalbių ciklą apie socialinio mąstymo ir ekonomikos alternatyvas, įsitikinau, kad daugelis originalių mąstytojų grįžta prie idėjų, atsiradusių prieš šimtus metų, bet vėliau jos dėl įvairių priežasčių buvo pamirštos. Jūs savo tekstuose irgi minite kai kurių praeities mąstytojų (pavyzdžiui Johno Ruskino) politines ir ekonomines įžvalgas. Šiame kontekste norėčiau pasiteirauti, kodėl šiuolaikiniams ekonomistams ir politikams atrodo, kad „nauja“ konkurencijos koncepcija yra pranašesnė už „seną“ bendradarbiavimo idėją? Arba kodėl ekonomistai taip nenoriai reflektuoja „altruizmo“ sąvoką, kurią įžymi ekonomistė Hazelė Henderson laiko senu ir esminiu žmogaus prigimties bruožu?

Ekologiškos pakraipos ekonomika iš kitų ekonominės minties mokyklų labiausiai išsiskiria tuo, kad pripažįsta: gyvename „sausakimšoje“ planetoje, todėl išteklių gavyba, taršos mastas ir sparčiai didėjantis gyventojų skaičius gresia sunaikinti ekosistemą, palaikančią planetos gyvybę. Gamtos gėrybės ir paslaugos tampa vis mažiau prieinamos, o žmonių gaminiai „dauginasi“ neregėtais mastais. Tai didžiulė problema. Kol žmonių skaičius

buvo mažas, o gaminių kiekis palyginti nedidelis, ribotus resursus stengiasi paversti vertingiausiais produktais, kuriuos vartotojai labai vertino. Konkurencinė rinka gana efektyviai susidorojo su šiuo iššūkiu. Tačiau žmonių ir daiktų perpildytoje planetoje rimčiausiomis problemomis tampa globali klimato kaita, ozono skylės, taršos mastas, beatodairiška išteklių gavyba, nykstanti biologinė įvairovė. Glaudesnis bendradarbiavimas galėtų užtikrinti bendrąją visuomenės gerį, tačiau individai yra labiau pasiturintys, jeigu paiso vien savo interesų.

Charlesas Darvinas buvo įsitikinęs, kad grupės, kurios bendradarbiauja, kurios pripažįsta altruizmo principą, nugalės grupes, kurios to nedaro, ir laikė tai svarbiu žmonių evoliucijos bruožu. Piotras Kropotkinas XIX a. pabaigoje toliau plėtojo šias išvalgas. Nelaimei, XX a. tiek ekonomistai, tiek evoliucionistai atmetė visa tai, teigdami, esą altruistus visiškai nugalėtų savanaudžiai, o žmogus iš prigimties yra racionalus savanaudis.

Skirtingų ekonominių institucijų veiksmingumas labai priklauso nuo žmonių elgsenos. Įprastinė rinkos ekonomika laikosi įsitikinimo, kad žmonės racionalūs ir varžosi tarpusavyje, nes yra absoliutūs savanaudžiai. Jei žmonės būtų altruistiški, linkę atjausti ir bendradarbiauti, jiems reikėtų visai kitokių institucijų. Pasak Johno Maynardo Keyneso, kapitalizmo esmė „yra stebinantis įsitikinimas, kad bjaurūs pačių bjauriausių žmonių motyvai kažkokiu būdu nulemia geriausius rezultatus geriausiame iš visų galimų pasaulių“. Jei žmonės iš tikrųjų yra visiškai savanaudžiai, tai kliudys pasirinkti tokias ekonomines institucijas, kurios gebėtų spręsti esmines egzistencijos problemas.

Laimei, žmonės geba elgtis ir altruistiškai, bendruomeniškai, nors dėl to netampa mažiau savanaudiški. Evoliucionistai nurodė keletą mechanizmų, skatinančių altruizmą ir bendradarbiavimą, pateikę gausybę įrodymų, kad kultūros evoliucija lėmė glaudų bendradarbiavimą tarp žmonių. Ir teorinės, ir empirinės studijos leidžia manyti, kad sociali bet kokios populiacijos elgsena svyruoja nuo didelio savanaudiškumo iki didelio altruizmo. Nemaža dalis tokių tyrimų parodė, kad visuomenė gali turėti tokias institucijas, kurios varžys net labai socialių individų norą bendradarbiauti, arba tokias, kurios

net užkietėjusius savanaudžius nuteiks bendram darbui. Pavyzdžiui, institucijos kurios baudžia tuos, kurie ne-bendradarbiauja, skatina bendradarbiavimą ir didina adaptyvumą. Rinkos, žinoma, kuriamos taip, kad naują turėtų savanaudžiai, linkę konkuruoti, o turėtų būti atvirkščiai. Neoklasikinė savanaudžio *homo economicus* samprata labai menkai tinka atremti svarbiausiems iššūkiams, su kuriais susiduriame, jau nekalbant apie tai, koks apgailėtinas šis žmogaus elgsenos modelis. Žmonės iš prigimties linkę bendradarbiauti, ir tuo reikia pasinaudoti, kad sukurtume institucijas, kurios būtų pajėgios spręsti perkrautos, „sausakimšos“ planetos problemas.

Daugelį dalykų atskleidžia konkrečios disciplinos istorija, net jei laikui bėgant ši disciplina esmingai pakito. Kas atsitiko ekonominės minties istorijai? Kodėl ši disciplina vis rečiau dėstoma universitetų ekonomikos katedrose? Savo istorijos atsikratė tiek tikslieji, tiek gamtos mokslai, jau neįmanoma rekonstruoti išsamesnės jų idėjų kaitos. Ar tai reiškia, kad ir ekonomika pasijuto esanti „tikslusis“ mokslas? Juk dauguma ekonomistų didžiuojasi vykdančiais „mokslineis“ tyrimus, atseit visa jų veikla labai „moksliška“ ir objektyvi...

Tai rimtas klausimas net ir be jame slypinčių tavo implikacijų. Mano ekonomikos doktorantūros programoje nebuvo nė vieno kurso, susijusio su ekonominės minties raida. Rinkos modelis mums buvo pateikiamas kaip dabar atskleista išmintis. Sutinku, kad tokį požiūrį sutvirtino dalies ekonomistų pastangos paversti ekonomiką tiksliuoju mokslu. Atseit nėra tikslinga chemijos studentams dėstyti alchemijos ar svaichiojimų apie flogistoną. Manau, ekonomistai yra esmingai neužtikrinti savo disciplina ir nenori atverti studentams perspektyvų, iš kurių jie galėtų mesti jai iššūkį. Aš formalų lavinimą ekonomikos srityje vertinu ne kaip doktorantūrą, o kaip nepavykusį siekį mane indoktrinuoti. Netikiu, kad ekonomika galėtų būti iš tikrųjų objektyvus mokslas, nes ji yra susijusi su geidžiamais žmogaus veiklos padariniais, o visi pageidaujami padariniai yra iš prigimties normatyviniai. Manau, tikra nelaimė, kad „tikslieji“ mokslai, technologijos, inžinerija ir matematika (jie žinomi anglų kalbos akronimu STEM) įgijo tokią reikšmę akademikams ir ekonomis-

tams. Sprendimų nesiimama ne todėl, kad trūksta žinių apie klimato kaitą, išteklių eikvojimą ar ekologinę žalą, apskritai paėmus, netrūksta ir technologinių sprendinių. Veikiau mums kaip visuomenei trūksta krypties: nesame atsakę į pačius pagrindinius klausimus apie visuomeninius savo tikslus. Turime atmesti nuostatą, esą vienintelė svarbi ekonomikos užduotis yra didinti vartojimą. Mano draugas Brianas Čechas parašė puikią knygą iš ekologiškos ekonomikos srities, pavadintą „Kuro kasimas bėglių traukiniui“. Mūsų pagrindinis rūpestis yra apsispręsti, kuria kryptimi turėtų judėti civilizacijos traukinys. Kol neatsakysime į šį moralinį, filosofinį klausimą, viskas, ką darys STEM, bus traukinio greičio didinimas. Ekonominė turėtų remtis mokslu, bet būti vertybiškai orientuota, kad išsaugotų moralinį filosofinį pagrindą.

Jau ne vieną dešimtmetį susiduriame su globalizacijos padariniais ir šalutiniu jos poveikiu. Panašu, kad socialiniai ir humanitariniai mokslai vis kritiškiau vertina šiuos reiškinius. Jūs pasisakote prieš globalizaciją, nes jos logika silpnina arba daro visiškai priklausomą viešąją politiką. Kokias alternatyvas galima priešpriešinti globalizacijai? Gal nacionalinės ir regioninės bendruomenės turėtų susigrąžinti sprendimų priėmimo teisę, kuri šiuo metu priklauso globalioms institucijoms, pavyzdžiui, Tarptautiniam valiutos fondui? Nors praėjęs amžius diskreditavo įvairiaus plauko „nacionalizmus“, ar globalizacija suaugančia globalių didžiųjų korporacijų galia nėra dar baisesnė? Kokį vaidmenį bendruomenės galėtų atlikti ateityje, ypač jei galvojame apie darnią ekonomiką, o ne apie tokią ekonomikos politiką, kuri pasaulį vis labiau skaldo į pasiturinčią Šiaurę ir skurstančius Pietus?

Ekonmistai irgi pradeda suvokti neigatyvius globalizacijos padarinius. Įprastinė ekonomikos teorija pripažįsta, kad dėl tarptautinės prekybos kiekvienoje šalyje bus laiminčių ir pralaiminčių, be to, šių visada būna gerokai daugiau. Tarptautinio kapitalo srautas laisvai juda po pasaulį, kapitalistai investuoja savo pinigus ten, kur pelnai didžiausi, o tai reiškia, kad neturtingos šalys nuskurs dar labiau. Įprastai mąstantys ekonomistai to dar nesuvokė, bet ir jie vis dažniau pripažįsta, kad nereguliuojami kapitalo srautai gali destabilizuoti ekonomiką.

Ekologiškos ekonomikos atstovai mato gausybę papildomų problemų, kurias kelia rinkų globalizacija, skatinanti siekti dar didesnio augimo, o jis neišvengiamai spartina aplinkos degradaciją. Globalizacija lemia, kad spręsti aplinkosaugos problemas darosi dar sunkiau, pirmiausia todėl, kad šalys, norėdamos pritraukti daugiau investicijų, į aplinkosaugos reikalavimus ima žiūrėti pro pirštus. Be to, globalizuotoje planetoje su baigtiniais ištekliais tenka varžytis dėl tų pačių žemės turto, o rinkos palankiausios tiems, kurie turi didžiausią perkamąją galią, nepaisydamos tų, kurie jaučia didžiausią poreikį. To rezultatai apgailėtini, pavyzdžiui, per 2007–2008 m. maisto krizę, kai kviečių kainos pakilo tris kartus, rinkos perkėlė kviečius iš neturtingų šalių, nesugebančių patenkinti net gyvybinių savo poreikių, į turtingas šalis, kur 30 proc. maisto išmetama kaip atliekos. Badaujantys, vargstantys žmonės gyvena lūšnose siaubingomis antisaniarinėmis sąlygomis, todėl kyla pandemijų grėsmė, – tikra saviapgaulė manyti, kad kam nors pavyks jų išvengti. Globalizuotas pasaulis privalo laikytis darnos ir teisingumo principų, antraip tiesiog neišliks.

Rinkos atžvilgiu siekiame, kad kiekviena šalis turėtų daugiau galimybių kontroliuoti žaidimo taisykles. Vis dėlto rinkos globalizacija mums neatrodo tokia svarbi problema, kaip klimato pokyčiai, biologinės įvairovės nykimas, ligų pandemijos, retėjantis apsauginis ozono sluoksnis... Visa tai susiję su ekosistemos gėrybėmis ir paslaugomis, kurios nepriklauso rinkai, tokias problemas geriausia spręsti pasitelkus bendradarbiavimą, o ne konkurenciją. Globalizacija pirmiausia turėtų rūpintis globaliomis viešosiomis gėrybėmis. Kai kuriais atvejais tai reiškia globalias sutartis, kurios apribotų išteklių eikvojimą. Kitais atvejais reikia užtikrinti, kad visi galėtų naudotis, pavyzdžiui, žaliosiomis technologijomis. Kuo daugiau žmonių pereis prie žaliųjų technologijų, tuo pasiturimiau gyvensime. Tačiau dabar šios technologijos patentuojamos, jų kainos didinamos, taigi ribojama ir jų nauda, ir vertė. Reikia sukurti naujas globalias institucijas, kurios saugotų ir atkurtų globalią bendruomeninę erdvę, užtikrintų, kad ji bus sąžiningai dalijama tarp visų tautų ir visos šalys galės dalyvauti ją kuriant.

Dėkoju už pokalbį.

■

Tomas RYTEL

ILIUZIJŲ VARTOJIMAS – NATŪRALI ŠIUOLAIKINĖS VISUOMENĖS BŪSENA?

Ar pamenate, kada paskutinį kartą stovėjote eilėje, norėdami ką nors nusipirkti ar susimokėti už paslaugas? Koks jausmas apėmė, kai pamatėte nusidriekusią eilę? Tikriausiai suirzote. Ir tai visiškai suprantama, nes dar daug kas prisimena kasdienines grūstynes parduotuvėse prie tuščių vitrinų. O ir apskritai eilė asocijuojasi su tam tikrais nepatogumais, varginančiu laiko švaistymu. Bet ar tikrai laukimas eilėse yra tik negatyvus reiškinys? Gal jis jau laikytinas nauju sociokultūriniu reiškiniu, atskleidžiančiu naujus socialinio gyvenimo bruožus?

Įvertinus kai kurių šiuolaikinių organizacijų kuriamas inovatyvias pardavimo strategijas,* akivaizdu, kad laukimo eilės sudaromos specialiai, priverčiant vartotojus „išlaukti“ geidžiamo produkto. Kuo šis reiškinys gali būti įdomus sociokultūriniu atžvilgiu? Nejaugi laukiančiųjų eilės, tokios būdingos sovietmečiui ir pamirštos su džiaugsmu, galėtų tapti reiškiniu, suteikiančiu naujų prasmų ir potyrių, net leidžiančiu patirti emocinį pasitenkinimą pirkimo ir vartojimo procese? Tikėtina, kad tokie svarstymai sukels instinktyvią atmetimo reakciją, tačiau panašu, kad tai, kas šiuo metu dar tik formuojasi kaip naujas reiškinys, greitai taps įprasta ir visiems priimtina socialine norma.

Pabandyčiau aptarti laukimo eiles kaip naują sociokultūrinį reiškinį ir pagrįsti išankstinę prielaidą, kad kuo

toliau, tuo labiau darysis svarbu ne „ką perkame“, o „ką patiriame pirkdami“, kokias emocijas sukelia pats pirkimo (ar vartojimo) procesas. Kodėl stovėjimas eilėje gali teikti teigiamas emocijas, gal net tapti tam tikra siekiama?

Didėjantis produktų ir paslaugų skaičius, trumpėjanti jų galiojimo ar naudojimo trukmė, gausėjanti technologinė inovacija, vartotojų poreikių skaidymasis, individualumo siekimas ir suvartojimo sparta – tai tik keletas veiksnių, su kuriais šiandien „kaktomuša“ susiduria vartotojai. Visa tai skatina ieškoti naujų būdų produktams ir paslaugoms parduoti, atsižvelgiant į „naujos kartos“ vartotojų elgseną. Įvairių sričių mokslininkų (Venkatesh, 1999; Flint ir kt., 2002; Firat, Dhoklakia, 2003) atlikti tyrimai atskleidžia, kad formuojasi nauja vartotojų poreikių sistema, paremta emocinėmis kategorijomis ir skatinanti remtis ne materialiais objekto (produkto) požymiais, o tuo, kas sudaro nematerialią jo vertę. Kita vertus, asmens poreikiai gali būti traktuojami kaip natūralus noras gauti informaciją, kurios kiekis ir turinys padeda mažinti kognityvinę atskirtį. Šiais laikais ypač sureikšminamas asmuo, išryškina mos jam būdingos vertybės ir individualumas, o visa tai, pasirodo, turi daug sąsajų su vartojimu. Vartojimas yra šiuolaikinės visuomenės ašis, todėl gali būti *tapatinamas su emocinių poreikių tenkinimu. Tai toks procesas, kai keičiamasi nematerialiais dalykais: informacija, žiniomis, jausmais ar potyriais.* Šiuolaikinių vartotojų poreikiai atskleidžia bendravimo sudėtingumą, intensyvumo ir susiskaidymo svarbą, sparčią hipertikrovės kaitą – nuolat (at)kuriami nauji įvaizdžiai ir prasmės, nustatomos naujos gyvenimo būdo taisyklės.

* Imtis nagrinėti laukimo eilėse fenomeną paskatino „Apple“ kompanijos (JAV) pardavimų strategija, skatinanti išsirikiuoti į eilę visus, kurie trokšta įsigyti naują kompanijos produktą. Toks reiškinys galėtų būti interpretuojamas ir sociokultūriniu aspektu, siekiant atsakyti į klausimą, kas masina žmones aukoti savo laiką ir keliasdešimt valandų laukti eilėje, kad įsigytų norimą prekę.

Visa tai skatina suteikti vertę ne patiems daiktams (objektams), jų funkcijoms ar charakteristikoms, bet reikšmėms ar emociniams stimulams, kuriuos patiria asmuo, įgydamas norimą produktą ar paslaugą. Mokslininkai, nagrinėjantys šiuolaikines rinkodaros tendencijas (Firat, Venkatesh, 1995; Goulding, 2000; Thompson, Troester, 2002) sutaria, kad pats pirkimo procesas diegia naujas vertybines orientacijas, pirkimas tapatinamas su simboliniu aktu, kuris pirmiausia patenkina emocinius individo poreikius. Dar 2001 m. danų mokslininkas Rolfas Jensenas nustatė, kad šiuolaikinė visuomenė labiau linkusi vertinti ne produkto funkcijas, kurios darosi antraeilės tarp pirmą skatinančių veiksmų, bet visų pirma – istorijas, susijusias su tuo objektu. Tokios istorijos atrodo svarbesnės negu konkretūs objekto parametrai, kuriuos šiandieninės technologijos leidžia be vargo atkartoti, taigi jis stokoja originalumo, kurio visi taip trokšta. Jensenas savo knygoje „Visuomenės sapnas“ (*The dream society*) pateikia aibę pavyzdžių, kaip sukurpta įmantri istorija padeda brangiau parduoti tuos pačius, sakytum, visai vienodus produktus. Tačiau gudrybė čia visai paprasta – pardavėjai ypač gerai suvokė tiesą, kad orientuodamiesi į emocinius asmens poreikius ir juos tenkindami sukels atitinkamai teigiamus potyrius. Racionalaus pasirinkimo idėja, pagal kurią pirkėjai vadovaujasi racionaliais kriterijais, neteko reikšmės, nes labiau pasikliaujama emocijomis. Būtent kuriamos istorijos užmezga subjekto (pirkėjo/vartotojo) emocinį ryšį su objektu (produktu), ir jis labiau vertinamas dėl įgauto išskirtinumo, tampančio vienu iš pagrindinių svertų, konkuruojant globaliose rinkose. Tik produkto ar paslaugos originalumas daro jį patrauklų, kitokį, o tam išskirtinumui sukurti dažniausiai pasitelkiamos emocinės kategorijos, padedančios užmegzti nevienadienius, ilgalaikius gamintojų/pardavėjų santykius su pirkėjais/vartotojais. Emocinis ryšys yra labiausiai vertinamas, nes jis yra suasmenintas, unikalus, išskirtinis. Išskirtinumas – dar viena kategorija, nuolatos ir visur skatinanti elgtis naujai, neprisirišant prie nusistovėjusios/tradicinės laikysenos ar veiksmų.

Visa tai rodo, kad radikalčiai keičiasi pirkimo ir vartojimo įpročiai – pirmiausia akcentuojamas ne produktas su jam būdingomis funkcijomis, o pats pirkimo procesas. Kalbama apie naują pirkėjo/vartotojo tipą, kuris

ypač vertina tai, kas sužadina jausmus, palieka emocinį išspaudą. Galbūt tai yra bandymas surasti kažką tikro, kas nieko nemėgdžioja, neimituoja, neturi, kaip sakyti Jeanas Baudrillard'as, simuliakrams būdingų ypatybių. Šiam požiūriui artimas ir Chriso Hedgeso teiginys, kad gyvename apgaulingame pasaulyje, todėl dažnai nebeatskiriamo, kas yra tikra, o kas tik iliuzija, surogatas ar imitacija. Galima daryti prielaidą, kad naujai besiklostantys pirkimo įpročiai ir pardavimo būdai leidžia asmenims patirti emocinį pasitenkinimą, kad ir koks trumpalaikis būtų šis hipertikrovės atspindys. *Vartotojai laiko vertingais tuos mainus ar mainomus objektus, kurie padeda jiems išreikšti savo pačių jausmus.*

Šiuolaikinis vartojimas yra *simbolinių mainų* procesas (Brown, 1993). Tai ne asmeninis, privatus vartotojo veiksmas, o socialinė veikla, sukurianti ir atkurianti simbolines produkto reikšmes. Simboliai turi įtakos vartojimui, nes būtent simboliai patenkina *informacinius* vartotojų poreikius, kartu jie sukelia teigiamas emocijas ir lemia teigiamą santykį su pardavėjais. Pats vartojimas yra išsprastas į socialines, kultūrinės ir *simbolines struktūras*, todėl natūraliai laikomas *simbolinių mainų* procesu, kai aktyviai asignuojami ženklai, o ne paprasčiausiai įsigijami daiktai. Vartojimas tapo savęs realizavimo ir susitapatinimo būdu, padedančiu sukurti save ir savo įvaizdį. Įvaizdis, tapęs asmenine imitacija, vartotojų kultūrai reikšmingas tuo, kad nuolatos kuria vaizdinius ir simbolius, kurie leidžia individui „persikūnyti“ į „trokštamą socialinį vaidmenį“* (Rytel, 2012).

Panašu, kad žmonės, priimdami sprendimus, dažniausiai remiasi emociniais dirgikliais, o ne racionaliais kriterijais, todėl emocinių stimulų taikymas šiuolaikiniame pardavimo procese suteikia konkurencinį pranašumą prieš tuos, kurie bando sudominti pirkėjus tik funkcinėmis ar kitomis racionaliosiomis objekto charakteristikomis. Tiek skirtingos istorijos, apibrėžiančios produktą/prekių žen-

* Vaidmuo – tai sąmoningas elgesys, kuriuo siekiama konkrečių tikslų ir kuris susijęs su žmogaus poreikiais, vertybėmis, socialinėmis normomis ir pan. Vaidmenį, orientuojamą į konkretų tikslą ar užduotį, gali sudaryti du komponentai: vienas yra artimesnis poreikiams ir stimulams, o kitas – vertybėms, kurios ir nulemia vaidmens pobūdį, socialinių normų pasirinkimą.

klą, tiek vaizdiniai ar kontrastai yra emocinės kategorijos, kuriomis galima paveikti vartotojus. Sociokultūriniu požiūriu toks emocinių stimulų „įdiegimas“ natūraliai skatina vartojimo procesą. Popas Ciprian-Marcelis ir kt. (2010) išskyrė pagrindines individų savybes, kurios daro įtaką pirkėjų/vartotojų elgsenai, keičia vartojimo įpročius:

a) žmonės kreipia dėmesį į kontrastus, juos pasiekia tik tie pranešimai, kurių turinys ar forma yra išskirtiniai;

b) žmonės domina istorijos, susijusios su produktais/prekių ženklais;

c) vaizdiniai padeda greičiau priimti sprendimus;

d) žmonės iš prigimties yra emocionalūs. Kuo stipresnė emocija, tuo geriau ji įsimenama ir ilgiau prisimenama.

Remiantis išskirtomis savybėmis, galima teigti, kad įprastinė produkto „vertės“ samprata keičiasi, akcentuojamos ne charakteristikos, būdingos objektams, bet *reikšmės ir prasmės*, kurios jiems suteikiamos. Vartotojus traktuojant kaip *fragmentuotas asmenybes*, remiamasi tokia vartojimo sistema, kuri grindžiama *simboliais ir jų prasmėmis*, o pats pirkimo procesas virsta *socioemocinio* ryšio tarp pirkėjų ir pardavėjų paieškomis. Šis ryšys apčiuopiamas tol, kol jaučiamas abipusis *socioemocinis* pasitenkinimas. Dėl šios priežasties šiuolaikinių vartotojų poreikius vargu ar įmanoma patenkinti, remiantis vien racionaliosiomis produkto ypatybėmis, nes ryšys tarp gamintojų ir vartotojų reiškiasi kaip socioemocinis veiksmas, formuojantis abipusius santykius.

Bet grįžkime prie pagrindinio klausimo – kas verčia žmones stovėti eilėse ir kantriai laukti geidžiamo produkto? Kas svarbiau – laukti produkto ar jį įsigyti? Iš viso to, ką čia trumpai apžvelgėme, galima drąsiai teigti, kad, vis labiau įsivyraujant emociniams asmenų poreikiams, pats laukimas tampa vertybe, emociniu dirgikliu. Pavyzdžių toli ieškoti nereikia – tą rodo ir dovanų laukimas per šv. Kalėdas, ir nerimas, apimantis laukiant atsakymo, kaip pavyko išlaikyti egzaminą... Visa tai stimuliuoja mus daug labiau negu pats rezultatas. Laukimas yra emocinė kategorija, panardinanti į nežinomybę, kai vaizduotė kaitina įvairiausios iliuzijos ir spėlionės, susijusios su būsimu rezultatu. Čia galima būtų prisiminti prancūzų filosofo Guy Debord'o mintį, kad šiuolaikiniam

individui ypač svarbu „atrodyti“ – tai socialinis veiksmas, kuriuo asmuo išreiškia save, patirdamas emocinį pasitenkinimą. Todėl sociokultūriniu požiūriu laukimą eilėse galima suvokti kaip bandymą tapatintis su tam tikra grupe, „atrodyti“ taip pat kaip ir kiti, įsitraukę į „laukimo procesą“. Kitaip sakant, būti panašiam, bet kartu visiškai kitokiam negu tie, kurie vengia tokio produktų įsigijimo būdo. Vaizdiniai, (su)kuriami laukiant produkto, gali būti gerokai stipresni už emocijas, kurias patirsime įsigiję tai, ko trokštame, nes laukdami patiriame įvairius emocinius dirgiklius: tai ir kitų individų, stoviniuojančių eilėje, pasakojamos istorijos ar gandai, tai ir nuotrupos iš asmeninio jų gyvenimo, tai ir nekantrus noras kuo greičiau įsigyti geidžiamą produktą.

JAV Harvardo universiteto profesorius Davidas H. Maisteris (2005), nagrinėjęs laukimo eilėse fenomeną, pabrėžia, kad dažniausiai žmonės tą daryti verčia sociopsichologiniai poreikiai: noras bendrauti ir susitapatinti su panašių poreikių grupe, noras išsiskirti iš kitų, siekiant trokštamo produkto, kurį įsigyti „ne taip paprasta ir lengva“. Visa tai suteikia teigiamų emocijų, todėl laukiantieji nė kiek nesipiktina eilėmis, kurias specialiai sugalvojo pardavėjai.

Kaip žinome, bet kokie mainai rinkoje, visų pirma, yra keitimosi informacija procesas, per kurį asignuojami tam tikri ženklai ir simboliai. Todėl, mano požiūriu, eilės sudaromos dėl keleto priežasčių:

a) siekiama netiesiogiai surinkti kuo daugiau informacijos apie laukiančiuosius: jų demografinius duomenis, istorijas, kuriomis jie dalijasi, ir pan.;

b) sukurti hipertikrovės iliuziją, kad norimas įsigyti produktas taptų dar patrauklesnis, geidžiamesnis.

Sociokultūriniu požiūriu iliuzijų (arba kaip teigtų Baudrillard'as – simuliacijų) kūrimas nukreipia dėmesį nuo pagrindinių produkto funkcijų ar charakteristikų, kad „tas visų taip trokštamas“ produktas atrodytų savaime idealus. Tai tik dar kartą patvirtina, kad šiuolaikinė visuomenė labiau vertina ne turinį, bet formą, nesukdama galvos dėl surogatų. Sumaniai kurstoma laukimo nuotaika sukuria tam tikrą įtampos atmosferą, kai laukiantysis tampa „spektaklio“ dalimi, aktyviu jo dalyviu,

nejučiomis įsijausdamas į jam primestą vaidmenį. Šiuolaikinis laukimas eilėse tampa intriguojančiu nuotykiu, siūlančiu laukiančiajam (pirkėjui) įvairius potyrius, sustiprinamus specialiai tam skirtų renginių (Maister, 2005). Visa tai stimuliuoja emocinius dirgiklius, kad individą apimtų nuolatinio laukimo būseną, o pats laukimas pateikiamas kaip „žavus“, „nepakartojamas“, todėl „geidžiamas“. Nelaimingi atsitikimai, kokių pasitaiko grūdantis eilėse, tik dar labiau sustiprina laukiančiųjų ištvermę, priskiria juos prie būsimų „nugalėtojų“, kurie nepalūžo, ištverė visą tą sudėtingą KELIĄ.

Apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikinė visuomenė laukimui eilėse suteikė naują prasmę, šį procesą suvokdama ne kaip varginantį ar net žeminantį, bet atvirkščiai – nesąmoningai (o kartais gal ir sąmoningai) geidžiamą, nes taip patenkinami pagrindiniai šių dienų individo poreikiai, susiję su emociniais pojūčiais, kuriuos užtikrina ne konkretaus daikto vertė, bet jo *reikšmė*, suteikiama paties asmens. Sunkiau įgytas daiktas yra gerokai vertingesnis už tą, kurį įsigyti lengva ir paprasta. Ši dogma žinoma nuo senų laikų, apie tai byloja net šventraščiai: norėdamas pasiekti, ko trokšti, turėsi sunkiai dirbti, aukotis. Tada rezultatas džiugins labiau nei tuo atveju, jei būtų pasiektas be didesnių pastangų. Tą puikiai perprato šių dienų verslo kompanijos – pajutusios, kaip svarbu tenkinti emocinius individų poreikius, jos daro dirbtines kliūtis, kad būtų kuo sunkiau įsigyti norimą produktą. Todėl, pasibaigus vienai reklaminei kampanijai, pardavėjas jau galvoja apie naują, emociškai dar paveiklesnę, labiau įtraukiančią, sužadinančią įvairesnius potyrius, kad trokštamas produktas taptų dar geidžiamesnis.

Kitą kartą, kai stovėsite eilėje, pagalvokite, ar tikrai ji taip vargina? Ar tikrai laukimas nesužadina didesnių norų, ar nesukuria emocinio pasitenkinimo, kad „štai, pagaliau atėjo mano eilė, aš išlaukiau, nepasidaviau ir įsigijau tai, ko troškau“? Kiekvieną iš mūsų veikia įvairūs emociniai dirgikliai, o jaustis nugalėtoju labai malonu. Šį pojūtį kaip tik ir leidžia patirti laukimas eilėse, nes ištverime, nepasitraukiame, ryžtingai siekdami to, ko širdis geidžia. O kur dar galimybė tapatintis su tokiais pačiais laukiančiaisiais, keistis su jais informacija? Todėl laukimas eilėse yra puikus įrodymas, kad iš pirmo žvilgsnio

bauginantis procesas gali tapti emociškai patrauklus ir teikti įvairiopą naudą.

Kitą kartą, kai lauksite eilėje, pasvarstykite, gal objektas, kurio taip trokštate, nėra toks jau ypatingas, toks reikalingas? Gal emociniais dirgikliais tiesiog maskuojami jo trūkumai, bandoma sukurti apgaulingą vaizdinį, simuliacrą, troškimo iliuziją? Pamąstykite, kodėl vis svarbesnė tampa forma, o turinys beveik netenka reikšmės? Ar tik todėl, kad *šiuo momentu* ji leidžia patirti emocinį pasitenkinimą? Laiko apie tai pamąstyti turime – juk eilė tokia ilga! ■

Brown S. (1993). Postmodern Marketing? European Journal of Marketing, Vol. 27, No. 4, p. 19–34.

Ciprian-Marcel P, Lacramiora, R., Ioana, M.A., Maria, Z.M. (2010). Neuromarketing – getting inside customer's mind. Prieiga per internetą: <www.ebsco.com>.

Firat, F. A., Dholakia, N. (2003). Consuming people. From political economy to the theaters of consumption. New York, Routledge, p. 194.

Firat, F. A., Dholakia, N., Venkatesh, A. (1995). Marketing in a postmodern world. European Journal of Marketing, Vol. 29, No. 1, p. 40–56.

Flint, D. J., Woodruff, R. B., Gardial, S. F. (2002). Exploring the Phenomenon of Customers' Desired Value Change in a Business-to-Business Context. Journal of Marketing, Vol. 66, p. 102–117.

Goulding, Ch. (2000). The commodification of the past, postmodern pastiche, and the search for authentic experiences at contemporary heritage attractions. European Journal of Marketing, Vol. 34, No. 7, p. 835–853.

Hedges, Ch. (2009). Empire of Illusion. The end of Literacy and the Triumph of Spectacle. Toronto, Knoph Canada, p. 232.

Jensen, R. (2001). The dream society: How the coming shift from Information to Imagination will transform your business. London, McGraw-Hill, p. 256.

Maister, D. (2005). The Psychology of Waiting Lines. Prieiga per internetą: <www.daavidmaister.com>.

Rytel, T. (2012). Šiuolaikinė visuomenė: autentiškumo stoka ar imitacijų aukso amžius. Kultūros barai, nr. 7–8.

Thompson, C. J., Troester, M. (2002). Consumer Value Systems in the Age of Postmodern Fragmentation: The Case of the Natural Health Microculture. Journal of Consumer Research, Vol. 28, p. 550–571.

Vekantesh, A. (1999). Postmodernism Perspectives for Macromarketing: An Inquiry into the Global Informatikon and Sign Economy. Journal of Macromarketing, Vol. 19, No. 12, p. 1–28.

EUROPOS KULTŪROS VIZIJOS 2020-iesiems: DALYVIŲ AUDITORIJA IR EKONOMINĖ NAUDA

Kas kultūros sektoriuje įdomu ir reikšminga žmonėms? Kodėl jie renkasi vienus renginius ir aplenkia kitus? Šie klausimai buvo vieni svarbiausių, rengiant naujas Europos Komisijos kultūros politikos gaires. Būtent tuos kultūros projektus, kurie remsis šiomis gairėmis, Europos Sąjunga finansuos 2014–2020 metais.

Nuo 2014 m. siūloma dabar veikiančią Europos Sąjungos kultūros politikos programą „Kultūra 2007–2013“ pakeisti programa „Kūrybiška Europa 2014–2020“. EK Kultūros programos ir veiklų sektoriaus vadovė Ann Branch teigimu, svarbiausi šios programos tikslai – skatinti kultūrų įvairovę ir dialogą, didinti kultūros ir kūrybinio sektoriaus konkurencingumą. Kultūros sektoriuje mažiau dėmesio negu iki šiol bus skiriama bendrai europinei tapatybei, daugiau – rinkos poreikių analizei, išbandant naujas finansavimo galimybes.

Taigi į kompleksinę kultūros sritį, apimančią politinius, ekonominius, socialinius aspektus, 2014–2020 m. bus siūloma pažvelgti per rinkos analizės prizmę. Todėl formuojant naują programą atsigręžiama į auditorijas, kurioms ir skiriama kultūra.

Spalio 16-17 dienomis Briuselyje vyko tarptautinė kasmetinė Europos Komisijos organizuojama konferencija „Kultūros vyksmas“. Šių metų tema „Europos auditorijų plėtra: 2020-ieji ir vėliau“ buvo susieta su programos „Kūrybiška Europa 2014–2020“ kryptimis.

Konferencijoje dalyvavo ir dvi Lietuvos atstovės – ES programos „Kultūra 2007–2013“ vadovė Lietuvoje **Eglė Deltuvaitė** ir Kauno bienalės vadovė **Virginija Vitkienė**. Su jomis kalbamės apie dabartinę Europos situaciją ir naujas kultūros politikos kryptis, lemsiančias, kokie kultūros projektai bus finansuojami.

Viktorija Rusinaitė: *Kaip atrodo Europa šiandien? Su kokiomis bendromis problemomis susiduria įvairių šalių gyventojai? Ar gali kultūra padėti spręsti šias problemas?*

Virginija Vitkienė: Devynios dešimtosios konferencijos pranešėjų buvo iš didelių ir stabilių kultūros sektoriaus organizacijų. Pavyzdžiui, tokių kaip Europos nekomercinio kino teatrų tinklas. Jis vienija 1300 kino teatrų, jų auditorija – 80 milijonų žmonių. Dauguma pranešėjų – programos „Kultūra 2007–2013“ paramos gavėjai. Didžioji pranešimų dalis buvo apie tai, kaip įtraukti žiūrovus, kai rinkoje vis didesnė pasiūla, be to, daug kultūrinės informacijos yra prieinama internete, todėl nebe taip svarbu lankyti parodas, kitus renginius.

Dar viena svarbi Europos problema yra tai, kad net ir didelę paramą gaunančių dramos ir operos teatrų išlaidos didžiulės, ši kultūros dalis yra labai brangi, o tai reiškia, kad ją vartoti gali visai maža visuomenės dalis.

Buvo įdomu palyginti, kad mūsų organizacija [Kauno bienalė, – V. R.] veikia visai kitaip, negu daugelis

konferencijoje pristatytų organizacijų. Mes kitaip bendraujame su žiūrovais. Minėtoms organizacijoms ryšys su publika reikalingas todėl, kad ji tiesiogiai jas išlaiko. Vizualinio meno projektų dalis programoje „Kultūra 2007–2013“ yra gerokai mažesnė. Bienalės ar muziejų lankytojai niekada neatneša tokios finansinės grąžos kaip kino žiūrovai. Tačiau apie auditoriją nebuvo kalbama tik kaip apie finansinės grąžos nešėją. Buvo diskutuojama ir apie socialinį jos vaidmenį.

Eglė Deltuvaitė: Taip, iš tikrųjų, kalbėdami apie kultūros sektoriaus situaciją Europoje, negalime to atsieti nuo bendro ES politinio, socialinio, o ypač ekonominio, dabarties konteksto. 2011 m. birželio 29 d. Europos Komisija priėmė 2014–2020 m. daugiametės finansinės programos pasiūlymą, numatantį įgyvendinti strategiją „Europa 2020“. Tad visos mūsų gyvenimo sritys, tarp jų ir kultūra, turi ieškoti veiksmingų būdų, kaip įgyvendinti strategijoje numatytus tikslus. Komisijos siūlyme dėl ateities programos išskiriami keturi didžiausi iššūkiai, su kuriais šiandien susiduriame. Tai rinkos fragmentacija, globalizacija, perėjimas prie skaitmeninių technologijų, duomenų trūkumas ir nepakankamos privataus sektoriaus investicijos. Tai ir yra pagrindiniai uždaviniai, bendri daugumai ES šalių, juos ir bus siekiama išspręsti ateityje. 2008 m. duomenimis, kultūros ir kūrybos sektoriai sukūrė 4,5 proc. Europos bendrojo vidaus produkto, nors juose dirbo maždaug 3,8 proc. darbo jėgos.¹ Šie skaičiai rodo, kad kultūra gali labai prisidėti prie bendrų problemų sprendimo.

V. Rusinaitė: *Kokia kultūros paskirtis Europos Sąjungoje?*

V. Vitkienė: Konferencija man padarė labai gerą įspūdį. Europos kultūros kūrėjai, kaip ir mes čia, Lietuvoje, tiki, kad kultūra yra nepaprastai svarbus socialinis variklis. Ji gaivina ekonomiką, mažina socialinę atskirtį. Ar kultūros svarbą adekvačiai suvokia ir Europos Sąjungos

institucijos, paaiškės po lapkričio 22–24 d. svarstymų, kai Europos Parlamentas patvirtins biudžetą, – ar bus atsižvelgta į prašymą padidinti kultūros finansavimą. Programos valdytojai prašo, kad jis būtų 37 proc. didesnis ir sudarytų 1,8 milijardo eurų. Pasak šios programos vadovės Annos Branch, Europos Sąjungos mastais tai nėra didelė suma.

E. Deltuvaitė: Įsigilinus į ES mastu vartojamą žodyną, ryškėjančias tendencijas, reikia pripažinti, kad pastaruoju metu į kultūrą dažniausiai žvelgiama per ekonomikos prizmę. Kita vertus, svarbu atkreipti dėmesį, kad pačios Europos unikalumas ir stiprybė yra būtent kultūra. Nors kartais, juokaujama, esą visa Europa yra kultūros paveldas, tačiau tai aiškus pagrindas, kuris mus vienija. Kad ir koks sudėtingas, daugialypis būtų šis klausimas, meno ir kultūros paskirtis, matyt, yra atliepti nūdienos realijas, priimti iššūkius, juos spręsti ir ugdyti kritinį mąstymą.

V. Rusinaitė: *Kaip pasikeitusios kasdieninio gyvenimo, ekonominės, politinės sąlygos paveikė kultūros vartojimą?*

V. Vitkienė: Daugelis kultūros kūrėjų, ypač teatrai, skundžiasi, kad jų auditorija pražilo tiesiogine šio žodžio prasme. Didžiausia publikos dalis – vyresnio amžiaus moterys, turinčios pakankamai pinigų ir laiko. Vadinasi, jei teatrai orientuosis vien į savo auditorijos poreikius, taps visiškai nebeįdomūs kitiems, pavyzdžiui, jaunesniems žmonėms. Vidurinei klasei, jaunimui teatras darosi vis sunkiau įperkama prabanga. Apskritai kultūra jau darosi tokia neprieinama, kad daugelis kultūros sostinių stengiasi visus renginius daryti nemokamus.

E. Deltuvaitė: Daugelis konferencijos dalyvių minėjo, kad mažėja lankytojų, skaitmeninių technologijų plėtra labai pakeitė žmonių įpročius, visuomenė senėja, atsiradęs gąsdinantis atotrūkis nuo jaunosios kartos. Paradoksas, bet šiais laikais, kai, atrodytų, turime kaip niekada daug galimybių kokybiškai leisti laisvalaikį, pasinerdami į kultūrą ir meną, spartėjantis gyvenimo tempas daugeliui iš mūsų nepalieka tam laiko, o emocinis nuovargis atima net ir norą. Be

¹ TERA Consultants atliktas tyrimas „Skaitmeninės ekonomikos kūrimas: darbo vietų išsaugojimo ES kūrybos pramonėje svarba“, 2010 m. kovo mėn. Taip pat žr. 2010 m. Europos konkurencingumo ataskaitą, Komisijos tarnybų darbinį dokumentą, COM(2010) 614, kuriuose pabrėžiama kultūros ir kūrybos sektorių svarba.

abejo, tai itin kompleksiška problema, bet pabandy-siu pateikti pavyzdį. Rachele van Riel iš Didžiosios Britanijos, vadovaujanti projektui „Atversta knyga“, pasidalijo savo patirtimi. Žmonės, atėję į biblioteką ar knygyną, randa daugybę knygų, kurių nei pavadinimai, nei autoriai jiems nieko nesako. Bendraudami su kitais, jie jaučia gėdą ar net spaudimą, kad nėra skaitę tam tikrų knygų, kurios tarsi „privalomos“ visiems. Tai dar labiau atgraso nuo skaitymo. Tad projekto organizatoriai nutarė siūlyti ne knygas, o skaitymo patirtį. Pasirodo, retas skaitytojas, ieškodamas knygų, nukeliauja toliau negu „J“ raidės žymeklis, nors jos išdėstytos nuo „A“ iki „Z“. Projekto organizatoriai, pakeitę bibliotekų ir knygynų baldus, suteikė galimybę, kad skaitytojai patys rekomenduotų knygas, atsisakę žanrinio knygų rūšiavimo ir pan. Didžiausią įspūdį man padarė vienos moters istorija. Paklausta, kokios knygos norėtų, ji paprašė istorijos apie ką nors, kas būtų mažiau apgailėtinas, negu ji pati. Manau, tai puikus pavyzdys, rodantis, kad būtina keisti suvokimą, ko žmonės ieško arba ko jiems reikia tiek iš knygų, tiek apskritai iš kultūros. Mums atrodo, kad žinome, ko žmonės nori, bet iš tikrųjų tik įsivaizduojame, kad žinome.

V. Rusinaitė: *ES kultūros politikos programą „Kultūra 2007–2014“ pakeis programa „Kūrybiška Europa 2014–2020“. Ar tai reiškia, kad „Kultūra 2007–2014“ programa nebeaktuali? Kas ir kodėl keisis?*

V. Vitkienė: Visų pirma, „Media“ programa, daugiausia apimanti kino industriją, bus prijungta prie bendros „Kūrybiškos Europos 2014–2020“ programos. Programos „Media“ biudžetas išlieka pats didžiausias – naujoje programoje jai bus skiriama 55 proc. Ji prijungiama, nes norima supaprastinti valdymą. „Kultūrai“ bus skiriama 30 proc., tarpdisciplininiais projektams – 15 proc. visų lėšų

Anna Branch aiškiai pasakė, kad ES kultūros programa nėra skirta nuolatiniam tęstinių renginių finansavimui, nėra įsipareigojusi tęsti rėmimo ar prisiimti atsakomybės, jei kultūra per menkai finansuojama iš konkrečios šalies nacionalinio biudžeto. Šios progra-

mos paskirtis nėra *duoti pinigų*, ji skirta projektams, kurie atitinka Europos Komisijos priimtas kultūros politikos gaires.

Analizuojant dabartinius poreikius, buvo išskirta auditorijos plėtos kryptis. Programa „Kultūra 2007–2014“ finansuojamų projektų organizatoriams primygtinai nurodo gilintis į auditorijos poreikius. Į šią konferenciją buvo pakviesti renginių ir organizacijų, jau dabar glaudžiai bendradarbiaujančių su publika, atstovai, galintys pasiūlyti idėjų, kaip formuoti naują kultūros politiką.

Manau, pats didžiausias programos „Kūrybiška Europa 2014–2020“ pasikeitimas – siekis kuo plačiau įtraukti publiką. Ir tai nėra siauras žiūrovų įtraukimas į renginį ar gatavo produkto pristatymą, bet kvietimas dialogui visomis kūrybos fazėmis. Pavyzdžiui, prieš renginį gali būti rengiamos diskusijos apie tai, ko žmonės iš jo tikisi.

E. Deltuvaitė: Programa „Kultūra“, be abejo, yra ir bus aktuali. Siekiant supaprastinti administravimą ir atliepant minėtos strategijos „Europa 2020“ tikslus, apjungta programa ir naujoji paprogramė, skirta kūrybinėms industrijoms, leis efektyviau jų siekti. Programa bus labiau pritaikyta prie kūrybinių industrijų, tačiau keletas naujų rėmimo prioritetų – auditorijų plėtra, profesionalų judrumas, literatūros sklaida ir kt. – turėtų nudžiuginti nemažai kultūros organizacijų.

V. Rusinaitė: *Ar paskolų sistemos diegimas reiškia, kad kultūros sektorius turės veikti kaip verslas – imti paskolas, plėtoti verslą ir tas paskolas grąžinti?*

V. Vitkienė: Šios paskolos skiriamos ne projektams, o materialinei bazei stiprinti. Problema ta, kad net tiems, kurie turi labai gerus verslo planus, bankai neskolina, nes kultūros sektoriaus rizika yra pernelyg didelė.

E. Deltuvaitė: Taip, bet šis modelis labiausiai skirtas būtent kūrybinėms industrijoms. Pavyzdžiui, dabartinė „Media“ programa šiuo paskolų garantijos modeliu tinkamai pasinaudojo ir būtent jo pavyzdžiu kuriamas naujasis, kuris apims įvairias kūrybines industrijas. Tikimasi, kad iki 2020 m. bus suteikta apie 15 tūkstančių

paskolų (bendra suma – 1 mlrd. eurų). Lietuvos organizacijos konkuruos su organizacijomis iš kitų ES šalių. Viliuosi, kad joms seksis.

V. Rusinaitė: *Kodėl auditorijos vaidmuo 2014–2020 m. ES kultūros politikos plėtrai toks svarbus?*

V. Vitkienė: Norima, kad kultūra pasiektų kuo daugiau žmonių. Konferenciją uždarydamas Europos auditorijų tinklo atstovas Richardas Hadley's sakė: „Mūsų (kultūros sektoriaus darbuotojų) užduotis yra kurti santykius, paremtus pasitikėjimu, abipusiu supratimu ir žmogiškosiomis vertybėmis. Žmonės trokšta bendrų patirčių ir mes turime taip pat aistringai burti savo publiką, kaip aistringai puoselėjame meną ir kultūrą.“ Kultūros organizacijoms siūloma analizuoti kultūros poreikius, tirti auditorijas. Kultūros organizatoriai manosi žinantys, ką norėtų gauti auditorija, bet nebūtinai taip ir yra. Mes turime domėtis renginių lankytojais, o dar labiau tais, kurie renginiuose nesilanko. Konferencijos moderatorius Chrisas Torchis teigė: jei ko nors klausiame publikos, reikia mokėti paklausti. Neteisinga būtų formuluoti klausimą „Kokio spektaklio norėtumėte?“, nes žmonės gali norėti, kad į mažą miestelį būtų atvežtas „Brodvėjaus“ spektaklis, ir vietinės kultūros organizacijos šito pasiūlyti negalės. Pasak jo, prasminga klausti, kokia meninė patirtis sujaudino, palietė žmones. O tada atsakoma visai kitaip, negu į klausimą „ko norėtum“. Paprastai norima lengvo kultūrinio turinio, pramogų, bet labiausiai sujaudina, paliečia egzistenciniai, filosofiniai kūriniai. Dabartinė „Kultūros“ programa pirmenybę teikia menininkams ir meno kūrinių mobilumui, tačiau meną priima arba atmeta publika. Taigi nors menas tarptautinis, auditorija – vietinė. Todėl reikėtų tirti vietinės auditorijos poreikius, siekiant glaudesnio bendradarbiavimo.

E. Deltuaitė: Auditorijų plėtra – vienas iš svarbiausių ateities programos prioritetų. Džiaugiuosi, kad visuomenės poreikiai pripažinti tokiais svarbiais – kultūros sektoriui tai didelis iššūkis. Šiame procese būtinas dialogas, kompromisai, atviras kūrybinis mąstymas. Reikės keisti veiklos, bendravimo, komunikacijos būdus, bet ar visiems mums tai iš tikrųjų taps kasdienybe?

V. Rusinaitė: *Kokie šiųmetiniai sėkmingi pavyzdžiai Europoje, padėję sėkmingai įtraukti auditorijas?*

V. Vitkienė: Tarp man įsiminusių paminėčiau nekomercinį kroatų projektą „Europos keturi kampai“. Tai bendruomeninio meno projektas, vykęs keturiuose Europos šalyse. Menininkai nuvykdavo į bendruomenes, kartu su vietiniais žmonėmis tirdavo aplinką, poreikius, situacijas, o vėliau savo studijose pastatytą spektaklį parodydavo toms bendruomenėms.

Įspūdingas nedidelės vokiečių organizacijos *artsce-nico e.V.* projektas „Šventovė“ – režisierius ir eseistas Rolfas Dennemannas kapinių parkuose rengė performansus su kapinių lankytojais. Pavyzdžiui, senukų poros paprašė visą dieną sėdėti ant suoliuko ir ką nors veikti, kad praeiviai suprastų: jiedu vis dar myli vienas kitą. Moteris nusprendė lupti obuolį, kurį pjaustė ir davė vyrui valgyti. Tą daryti ji pasirinko pati, remdamasi savo meilės supratimu – tai rūpinimasis mylimu žmogumi.

Doro Siepelio iš Nyderlandų vadovaujamas teatras *Theatre Zuidplein Rotterdam* įsikūręs imigrantų apgyventoje miesto dalyje ir jam niekaip nesisekė suburti auditorijos – vietiniai neidavo žiūrėti klasikinių pjesių. Visiškai pakeitęs repertuarą, teatras ėmė statyti spektaklius pagal emigrantų kultūroms svarbius siužetus. Kvietė trupes iš tų šalių, iš kurių atvykę imigrantai. Žiūrovai ir patys pasiūlė puikių trupių ir spektaklių, apie kurias Siepelis iki tol nebuvo girdėjęs. Taip šis teatras atrado savo veidą ir tapo to kvartalo traukos centru.

E. Deltuaitė: Kviečiu pasidomėti minėtais kroatų ir vokiečių projektais – jie tikrai įkvepia, net tuomet, kai gerokai trikdo. Kitas puikus pavyzdys – britų *Artichoke* projektas „Vienas ir kitas“. Trafalgaro aikštėje stūkso keturi tušti plintai. Menininkas Antony's Gormley's su-manė, kad ant jų galėtų stovėti žmonės. Projektas truko 100 dienų, į organizatorius kreipėsi 34 tūkstančiai savanorių, buvo atrinkta 2400 asmenų, kurie ištisą parą ant stulpų stovėjo po valandą ir veikė, ką tik norėjo. Vieni protestavo, kiti darė jogos pratimus, persirenginėjo, vaidino. Tai puikus pavyzdys, kaip sąlygiškai nedidelio biudžeto projektas įtraukia daugybę žmonių, stiprindamas bendruomeniškumo jausmą. Projektą gyvai inter-

nete stebėjo visas pasaulis, virtualioje erdvėje pasipylė 65 tūkstančiai komentarų. *Artichoke* suteikė auditorijai kūrybinę erdvę, tačiau neprimetė savo scenarijaus.

V. Rusinaitė: *Kaip ES numatytų kultūros politikos prioritetų sekasi laikytis Lietuvoje? Kaip vietinės kultūros organizacijos įsitraukė į Europos vykdomą kultūros politiką?*

V. Vitkienė: ES politikos gairės nėra privalomos, bet, manau, jos vis tiek pasiekia Lietuvos Kultūros ministeriją. Ji stengiasi paremti tuos renginius, kurie jau yra užsitikrinę ES paramą. Bet ar tai tolygūs procesai, negalėčiau pasakyti.

E. Deltuvaitė: Analizuojant LR Kultūros ministerijos dokumentus, aiškiai matyti, kad Lietuva – ES narė, nes tam tikri ES prioritetai derinami su nacionaliniais, ir tai puiku. Sunku pasakyti, kaip aktyviai mūsų kultūrinės organizacijos įsitraukė, tačiau priklausydamos europiniams tinklams, aktyviai dalyvaudamos ES projektuose per įvairias programas, jos neišvengiamai dalyvauja bendrame procese, o kartu daro įtaką Europos kultūros politikai.

V. Rusinaitė: *Dėkoju už pokalbį.*

■ Antony GORMLEY. Iš projekto „Vienas ir kitas“ Trafalgaro aikštėje

PRENUMERUOKITE KULTŪROS BARUS IR ĮSITIKINSITE, KAD SU ŠKAITANČIU SKAITOMASI

Žurnalo apimtis didėja, o kaina nesikeičia!
Metinė prenumerata – tik **60 Lt**.
Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į užsienį,

su pristatymu oro paštu, tai kainuos
180 Lt arba kita valiuta pagal esamą
kursą. Norintys už(si)sakyti *Kultūros
barus* į užsienį turėtų kreiptis į *Kultūros
barų* redakciją adresu Latako g. 3, 01125

Vilnius, Lietuva; el. paštas:
kulturosbarai@gmail.com arba į Kultūros barų
atstovę JAV Mariją Paškevičienę adresu
306 55th Place, Downers Grove IL 60516–
1537, USA; el. paštas: hmpask@juno.com

LEMTINGA KRYŽKELĖ

Žodis mylimiems tautiečiams

Kai pažadai nėra įsipareigojimai

Politinė bendruomenė egzistuoja tol, kol ją kuria autonomiškai ir lygūs piliečiai, turintys ne tik teisę per rinkimus išrinkti valstybės valdžią, bet ir pareigą prižiūrėti, kad toji laikytųsi jai patikėtos veiklos reikalavimų. Juk rinkėjai yra atsakingi už tuos asmenis, kuriuos „pasamdo“, ir jei išrinktieji pažeidžia nustatytas sociopolitines taisykles, rinkėjų pareiga tokius prasižengėlius nubausti. Ką tas reiškia? Lietuvoje girdėti įvairiausių priekaištų, kad „valdžia“ nesąžininga, amoralinė, stokoja gėdos, todėl siūloma ją pakeisti. Nors tokie pasiūlymai yra įdomūs, jie nėra esmiškai viešojoje politinės bendruomenės erdvėje. Jei norime griežtai apibrėžti tokį esmiškumą, reikia išsiaiškinti, kokia yra politinės bendruomenės sandara (o gal ir *sandora*, nes susipriešinus, sandoros jausmą praradusi bendruomenė neįstengia susitarti esminiais klausimais).

Buvo ir yra daug rašoma, kalbama apie Sovietų Sąjungos politiką, apgailestaujama, kad Lietuvoje vis dar gajūs tokios politikos likučiai. Iš esmės tokie pasisakymai yra klaidinantys, nes Sovietijoje nebuvo politinės bendruomenės, o tik tokia bendruomenė, kur viena grupė valdė visas kitas. Valdiniai, nors su-

darė daugumą, negalėjo dalyvauti valdžiai priimant nutarimus, nes tokia teisė priklausė išimtinai komunistų partijai, kurios tikslas buvo išsilaikyti pačiai ir neleisti kitoms jėgoms kėsintis į nomenklatūros viršūnes. Jei koks nors individas norėtų viešai pareikšti savo nuomonę, nepakludamas SSKP doktrinai, tai reikštų, kad jis drįsta reikalauti viešosios erdvės, kurioje visi turėtų teisę dalyvauti kaip lygūs ir autonomiškai individai. Štai kodėl Sovietijoje toks individas būdavo tuoju pat „sutvarkomas“, o viešojoje erdvėje griežtai valdoma. Nes be viešosios erdvės nėra politinės bendruomenės, be kurios neįmanoma net svajoti apie demokratiją. Valdžia galėdavo žadėti ką tik nori, ir niekam nebuvo leidžiama nei priminti jos pažadų, nei diskutuoti su jos teiginiais, todėl ji neturėjo jokios atsakomybės prieš pavaldinius, o šie nieko iš jos nereikalavo, nes bet kokie vieši pasireiškimai buvo uždrausti. Niekas nedrįsdavo, o ir nereikėjo sakyti, nes buvo savaime aišku, kad tokia valdžia yra korumpuota, nesąžininga, amoralinė. Bet būti kitokia ji nė negalėjo. Pagal pažintį, t. y. neteisėtai, ji dalijo postus, pasisavindavo, iššvaistydavo valstybės lėšas, tačiau niekas neturėjo teisės tam prieštarauti, nes toji valdžia ir buvo valstybė, todėl visas išdas, visi turtai priklausė jai, o visi piliečiai – nuo jos.

Tokios valdžios veikla nėra politiška – tai gryniausia išlikimo valdžioje bet kokiomis priemonėmis strategija, nepripažįstanti moralės, sąžinės skrupulų, nepaisanti jokių nei prievartos, nei piktnaudžiavimo ribų. Leninas didžiavosi „susidorojęs su dešimčia milijonų buožių“, bet, aišku, jam ypač rūpėjo nutildyti milijonus inteligentų, turinčių įprotį kritiškai mąstyti. Nes bendruomenė, kurios santykių pagrindas yra jėga ir jos logika – ar tai būtų komunizmas, ar fašizmas (ar visokie monoteistiniai variantai), – remiasi tuo pačiu modeliu: viena grupė valdo, taikydama bet kokias priemones, kad išlaikytų valdžią, o kitos grupės yra priverstinai nutildomos. Valdantieji sugrobia viską į savo rankas ir skleidžia mitą, esą visas grobis priklauso liaudžiai ir kad valdžia bus jai dosni. Ir tikrai, sušveitusi visą pagrobtą mėsą, ji numeta nuogružas ir kaulus pavaldiniams, nes nevalia, kad visi numirtų badu – kas gi tada dirbs? Jei kuris nors pareikalaus teisingumo iš pačios teisingiausios valdžios, bus pripažintas liaudies priešu ir gaus su kuoka per galvą.

Tokiomis aplinkybėmis negali būti nė kalbos apie smukusią moralę, klestinčią korupciją, teisingumo stoką, nes tokia bendruomenė egzistuoja anapus politikos – čia veikia vien jėga, aprėpianti visas gyvenimo sritis, bet vis tiek nuolatos plečiama, stiprinama.

Tai verčia žmones tapti kurmiais: išlindęs iš urvo, kurmis sugriebia, kiek tik gali, ir tempia vidun, kur ir pats pasislepia. Gausūs Lenino raštai laikytini detalios strategija, kaip vieną po kitos sunaikinti bendruomenės grupes, perimant ne tik visą jų turtą, bet ir sulaužant vertybinį visuomenės stuburą. Vis dėlto kaltinti proletariato vadą amoralumu negalima, nes bendruomenei, tapusiai paklusnia minia, pripažįstančiai valdžios visagalybę, moralinės nuostatos negalioja.

Panašiai veikia Artimųjų Rytų persiškosios imperijos autokratinė tradicija: valdovas yra valdžia, o įstatymai turi atitikti dabartinės valdančiosios jėgos norus, užtikrinti jos poreikius. Šios tradicijos variantai yra visi Artimųjų Rytų monoteizmai su hierarchinėmis valdžios struktūromis, kurios klesti tol, kol nėra viešosios erdvės, kurioje galėtų subręsti adekvatus atoveiksmis valdžios savivalei.

Kokia padėtis antrosios nepriklausomybės laikais susiklostė Lietuvoje? Jei valdžia elgiasi, kaip jai patinka, jei pirmutinis jos tikslas yra rūpintis savo interesais, kai kiekvienas išrinktasis stumdosi su kitais, kad užimtų patogesnę poziciją, jei sudaromos abejotinos koalicijos, siekiant įgyti didesnę galią, tai tokios valdžios negalima vadinti politine. Ji gali žadėti, kas tik užeis ant seilės, nes savo pažadų vis tiek nelaiko įsipareigojimais – tai tik gudri strategija, kad bendruomenės narius būtų lengviau be vargo, be didelių pastangų ir išlaidų laikyti po „ranką“.

Geras tokios valdžios pavyzdys – Algirdas Brazauskas, sovietų laikais buvęs aukšto rango komunistas ir visada juo likęs, nesvarbu, kad apsirengę dailiu tautiniu kostiumu. Antai po vienų rinkimų paklaustas, kodėl nevykdo ką žadėjęs, atsakė grynai komunistiniu stiliumi: pamirškime pažadus, atėjo laikas imtis darbų. Kitaip tariant, esu valdžia ir pats sprendžiu, ką ir kaip daryti, o viešoji erdvė – tai tik retorinių žaidimų, o ne racionalių aptarimų ir susitarimų vieta, kur savo nuomonę ir valią pareiškia politinė bendruomenė, kurią sudaro lygiateisiai ir autonomiškai piliečiai. Aišku, galima teigti, kad Brazauskas vis dėlto nesiėlgė kaip užkietėjęs komunistas – juk netrukdyt opozicinėms partijoms kelti savo kandidatų, bet šito jis jau ir nebūtų galėjęs daryti dėl pakitusių sąlygų. Jo šūvis buvo taiklesnis – manipuliuodamas masių psichologija, gundė (ir daug ką sugundė) patikėti, kad komunistinis rytojus išauš po trispalvės spinduliais. Ne keista, kad net per jo laidotuves skambėjo lenininė retorika, ypač stengėsi vienas jo „draugas“, kuris sakydamas kalbą vis šūkavo: „mokytojau... mokytojau...“ Lenino „draugai“ irgi laikė jį savo „mokytoju“. Ko „draugas“ išmokė Brazauskas? Kaip nebaudžiamai sugriebti milijoninius turtus ir aprūpinti visą savo giminę, kaip bastytis po prašmatnius kurortus su pasiskolinta žmona, ir daugybės kitų apsikraus valdžios vyro gudrybių, bet svarbiausia – kaip išlaikyti partinę drausmę ir sukurti rūpestingo, bet kieto šeimininko įvaizdį.

Veikale „Naujoji klasė“ Milovanas Djilas parodė, kad naujoji klasė – tai vienos dominuojančios jėgos pakeitimas kita. Kur čia autonomija, lygybė, atsako-

mybė, pilietinis įsipareigojimas? Lietuvoje naujoji klasė nesivaržo elgtis kaip senoji – gryna retorika prieš rinkimus ir gryna savivalė po jų. Kai nėra politinės bendruomenės, nėra ir prasmės kalbėti apie moralę, sąžinę, teises ir pareigas, nes nepolitinėi bendruomenei tokie kriterijai negalioja.

Politiniai principai, kuriais remiasi politinė bendruomenė, yra visai kitokie, nes yra sudarytos prielaidos, kad laisvi ir lygūs žmonės patys nustatytų visus sąryšius ir kurtų įstatymus, o laisva spauda sukuria sąlygas visuomenei gauti visapusišką informaciją. Šiuo atveju kyla klausimas, kuo sąryšiai, sudarantys politinę bendruomenę, skiriasi nuo kitokio pobūdžio sąryšių. Atsakyti į šį klausimą nėra lengva, nes atsakymas reikalauja stropios apžvalgos, kuo grindžiama politinė bendruomenė. Reikia pabrėžti, kad jos pagrindas nebūtinai susijęs su kokiomis nors istorinėmis aplinkybėmis arba specifiniais interesais. Aplinkybės ir interesai gali būti įvairūs, bet pagrindas reiškia pirminę instituciją, kuria remiasi visos antrinės politinės institucijos. Pirminė „politinė“ institucija yra viešoji erdvė, kurioje kiekvienas bendruomenės narys turi teisę, pareigą ir atsakomybę dalyvauti, kai priimami nutarimai, diskutuoti apie viešuosius reikalus ir sąmoningai laikytis susitarimų kaip visiems bendrų taisyklių. Taip pat svarbu pabrėžti, kad joks susitarimas nėra ir negali būti absoliutus, nes žmonės yra klystantys, todėl atsakingi už tai, kad jų ir ne jų klaidos būtų pataisytos.

Viešoji erdvė nėra tik kokia nors „susirinkimų salė“ – tai fenomenas, kuris užtikrina, kad kiekvienas galės pareikšti savo nuomonę, puikiai suprasdamas: kiti gali tai nuomonei nepritarti, radę aibę išdėstyto požiūrio trūkumų. Savo ruožtu kiekvienas gali sukurti kitų teiginius, kol pavyks rasti bendrą sutarimą ir suderinti skirtumus.

Politinėje bendruomenėje „valdžia“ sutampa su laisvų ir lygių asmenų sutarimu, kokie turėtų būti įstatymai ir žmonių tarpusavio elgesys. Reikia pasakyti, kad tie įstatymai nesiremia kokia nors išsvajota „teisinga“ žmogaus prigimtimi, nes „iš prigimties“ žmonės nėra nei laisvi, nei lygūs, skiriasi tiek jų galia, tiek norai ir siekiai, todėl prigimtis negali diktuoti visiems

priimtinių įstatymų. Vadinasi, kaip ir viešoji erdvė, nei laisvė, nei lygybė nėra duotos kaip įgimtos ypatybės, jos yra sukuriami fenomenai, kuriuos reikia nuolatos sutvirtinti. Kai nustojama laisvai racionaliai veikti viešajoje erdvėje, dingsta ir viešoji erdvė, ir lygybė, ir laisvė. Net ta bendruomenė, kuri turi tvirtus ir senus demokratijos pagrindus, liausis funkcionavusi, jeigu nebus be perstojo puoselėjama savo piliečių. Neįmanoma kalbėti apie demokratiją kaip sistemą, kuri veikia savaime be piliečių dalyvavimo, arba jei tas dalyvavimas suprantamas tik kaip privilegija ar pareiga balsuoti per rinkimus.

Demokratinė sistema yra pati save pagrindžianti, o ne iš šalies primesta bendruomenei ar iš kokių nors interesų kieno nors išvesta struktūra. Demokratinė bendruomenė kiekvieno žmogaus laisvę ir lygybę užtikrina ne tik jų, bet ir savo pačios labui. Vadinasi, žmonių laisvės ir lygybės šaltinis yra tas pats ir jį gali užtikrinti vien politinė bendruomenė. Iš principo bet kokia kitokio pobūdžio bendruomenė, kad ir kokie nesavanaudiški būtų jos interesai, kad ir kokių kilnių tikslų ji siektų, galiausiai susidurs su tuo, kad viena grupė pradės valdyti visas kitas. Tokiomis aplinkybėmis nei laisvė, nei lygybė nėra laikomos vertybėmis. Jei žmonės veikia bendruomenėje, paisydami tik savo interesų ir tikslų, anksčiau ar vėliau tiek pavieniai asmenys, tiek jų grupės susipriešina. Išsklaidyti to susipriešinimo keliamą įtampą galima tik jėga, o jai įsikilus kalbėti apie laisvę ir lygybę išvis nėra prasmės.

Autonomiška laisvė

Bet ką reiškia kalbėti apie laisvę ir lygybę? Jeigu žmonės nėra laisvi ir lygūs iš prigimties, vadinasi, nėra specifinės žmogaus esmės, kuri galėtų būti lygybės ir laisvės šaltinis ir pateisinimas. Lygybė išplaukia iš specifinės sąvokos *autonomiška laisvė*. Autonomiška laisvė yra analogiška formaliai galvosenai. Formalios struktūros nėra susijusios su jokiais priežastimis, ar jos būtų medžiaginės, ar psichologinės, bet išplaukia iš laisvai postuluojamų principų. Jei principai, taisyklės nėra išvedamos iš priežasčių, tada kiekvienas žmogus,

kaip besąlygiškas taisyklių šaltinis, yra lygus kitiems. Kitaip tariant, nesant esminių prielaidų, kurios sudarytų ontologinius pagrindus žmogaus sprendimui apie save ir kitus, visi sprendimai turi būti grindžiami individų autonomiškai nustatytomis taisyklėmis. Tokie autonomiški individai yra lygūs. Kiekvienas yra lygiateisis taisyklių kūrėjas. Norint turėti bendras taisykles, jas reikia sukurti ir aptarti viešojoje politinėje erdvėje. Kiekvienas asmuo, norintis išlaikyti savo autonomiją ir lygybę, turi siūlyti bendras taisykles. Demokratinė bendruomenė vadovaujasi principu, kad vienintelis taisyklių šaltinis yra viešai aptarti ir priimti įstatymai.

Ontologiškai ir metafiziškai kalbant, neįmanoma įvertinti, ar žmogus tikrai yra laisvas, ar toks nėra. Tuo atveju ši klausimą reikėtų perkelti į kitą plokštumą. *Politinės erdvės užtikrinimas yra tas pats, kaip žmogaus autonominės laisvės ir iš jos išplaukiančios lygybės kūrimas. Neužtikrinus šitos erdvės, nėra jokių galimybių kurti autonomiją ir lygybę. O šios erdvės puoselėjimas prilygsta individo autonomijos ir lygybės puoselėjimui.* Individo atsisakymas dalyvauti politinėje erdvėje reiškia, kad jis praranda autonominę laisvę ir lygybę, sugrįžta prie grupinių ir individualių interesų, kuriuos apginti galima tik jėga. Kad išvengtume nesusipratimų, būtina iškart pabrėžti: kiekvieno individo autonomija, kaip besąlygiškas politinės erdvės taisyklių šaltinis, neleidžia jokios savivalės. Laisvai sukurtos taisyklės nėra priežastys, verčiančios apibrėžti veiklos ribas, bet leidžia protingai pasirinkti veiklos formas, už kurias visi yra atsakingi ir tik jos visiems užtikrina lygias teises. Autonominė laisvė užtikrina, kad veikla, paisanti laisvai aptartų ir bendrai priimtų taisyklių, yra laisva veikla.

Be abejo, galima teigti, kad gyvendamas su kitais autonomiškas individas turi būti apribotas, ypač kai vieno asmens ar vienos grupės interesai įgauna persvarą prieš kitus. Šią tezę sutartinai kartoja ir kapitalistai, ir komunistai. Tačiau tokia tezė ne tik padalija bendruomenę į priešingas stovyklas, viešas diskusijas paversdama kovos lauku, bet ir sukuria erdvę, pritvinkusią neracionalių motyvų ir pretenzijų, kur bendruomenės išrinktai

valdžiai atišamos rankos tenkinti savo interesus ir rūpintis interesais tų, kurie ją dosniau patepa. Politinė bendruomenė tada žlunga, nes žmogus pasineria į kurmio gyvenimą: visi veiksmai yra nulemti kokių nors priežasčių, tad kalbėti apie autonomiją ir lygybę, teises ir atsakomybę tampa tuščia retorika. Griežtai kalbant, net toji mistinė „rinka“ nėra privati nuosavybė, nes būtent politinė bendruomenė viešojoje erdvėje nustatė, kas bus privatu, o kas vieša, todėl yra ne tik ekonomika, bet ir *politinė* ekonomika, kur riba tarp viešumo ir privatumo nėra absoliuti – ją galima pakeisti bendru sutarimu. Kaip minėta, nutarimai yra lygūs įstatymams, bet su viena išimtimi – viešas nutarimas uždrausti kitiems dalyvauti viešumoje būtų kontradikcija, todėl toks nutarimas negalioja. Sokratas sutiko verčiau mirti, kad tik išvengtų šios kontradikcijos. Bet apie tai vėliau.

Viena svarbiausių sąlygų yra įstatymų visuotinumas, garantuojantis racionalumą ir lygybę. Kitaip tariant, kiekvienas pasiūlytas ir viešai priimtas įstatymas galioja visiems, taip pat ir tam, kuris jį pasiūlė. Kiekviena išimtis reiškia, kad toks įstatymas nėra visuotinis, arba reikia tą specifinę išimtį įtraukti į įstatymą. Įstatymų visuotinumas veda iki kito pagrindinio principo – kiekvienas yra lygus kaip autonomiškas įstatymų šaltinis. Be tokio visuotinumo politinė erdvė taptų savo pačios priešingybe, nes viešai nustatyti įstatymai vieniems galiotų, o kitiems – ne.

Laikydami šiuos principus, politinės bendruomenės nariai gyvena pagal laisvai priimtus įstatymus ir privalo jų laikytis. Vadinasi, bet koks nukrypimas nuo įstatymų laikytinas ne tiesiog amoraliau, nesąžiningu, nesveiku poelgiu, bet *kriminaliniu* nusikaltimu. Jei kam nors įstatymas yra nepriimtinas, jis/ji turi teisę viešai reikalauti, kad įstatymas būtų pakeistas, suprantama, to reikalaujančiųjų pilietinė pareiga yra įtikinti bendruomenę, kodėl jis yra netinkamas, gal net neracionalus ir jį būtina pataisyti. Bet nesilaikyti *dabar galiojančių įstatymų*, juos laužyti, yra kriminalinė veika.

Ką tas reiškia visiems be išimties politinės bendruomenės nariams? Pradėkime nuo viešų susitarimų tarp asmenų, norinčių tarnauti politinei bendruomenei, ir

tos bendruomenės narių, kurie yra įpareigoti samdyti tarnautojus. Norintys tarnauti viešai parodo, kokius talentus jie turi ir ką galėtų nuveikti bendram labui. Jeigu jie yra pasamdomi per rinkimus, vadinasi, rinkėjai sutinka su jų pasiūlymais ir sudaroma tarpusavio sutartis: išrinktieji yra atsakingi už savo pažadus, o rinkėjai yra atsakingi, kad prižiūrės, kaip tie pažadai vykdomi. Jei samdiny pasielgia neatsakingai, sulaužo sutartį, samdytojų, kurie yra atsakingi, kad pasamdė tokius tarnautojus, pareiga sutarties laužytojus tuojau pat atstatydinti, nes jie ėmė tarnauti savo pačių interesams, nesvarbu, ar siekdami patys pralobti, ar bandydami sudaryti išskirtines sąlygas, naudingas asmenims, kurių kišenėje jie sėdi... Vadinasi, tokie išrinktieji atsisako būti autonomiški, atsakingi, gyventi pagal visuotines taisykles, kitaip tariant, tampa kurmiai, besidairančiais, kur ką slapčia nugriebti, kad galėtų nutempti į savo urvą. Jie atsisako teisių, nes atsisakė atsakomybės, – vadinasi, politinei bendruomenei jie nebepriklauso. Aišku, jie gali šūkauti, kad irgi turi „žmogaus teises“, toks šūkavimas bus kurmio, bandančio apginti „teisę“ gyventi urvinį gyvenimą, urzgimas.

Kita šio skatiko pusė yra „samdytojų“ atsakomybė ir pareigos. Jei piliečiai atsisako kištis į „politinius“ reikalus, nesistengia tuojau pat atstatydinti susitepusių savo „samdinių“, vadinasi, jie patys toleruoja kriminalinę elgseną. Lietuvoje nuolat pasigirsta šnekos: „O kas gi yra be dėmės?“ Ką toks pasakymas reiškia iš principo? Apgailestavimą, kad visi valdžioje sėdintys *neišvengiamai* yra susitepę? Tačiau kada jie susitepė? Tokia dėmė kaip įstatymų laužymas bet kuriuo atveju yra kriminalas. O jeigu tokiems dėmėtiems politikams vėl patikima valdyti valstybę, tai reiškia, kad jų rinkėjai yra atsakingi ir už šalies valdžios kriminalizavimą. Trumpai tariant, tokie rinkėjai atsisako būti atsakingi už šalies ateitį ir tampa kurmių filosofijos rėmėjais, urvinio gyvenimo dalyviais.

Pilkojo kardinolo manevrai

Per pastaruosius rinkimus į Seimą viena partija masiškai pirko balsus, vadinasi, elgėsi nusikalstamai, bet tai nesukliudė kitoms partijoms dėtis su ja į koaliciją.

Įdomu, kad net eksprezidentas „spjūviu demokratijai“ vadina ne rinkėjų papirkinėjimą, bet Prezidentės nenorą leisti papirkinėtojams valdyti Lietuvą.

Reikėtų pabrėžti, kad partija, kuri leidžia sau šitaip elgtis, t. y. paminti laisvą piliečių valią, nėra politinė, o tik bendruomeninė, nes jos narių veiksmai nukreipti ne į bendrojo gėrio kūrimą, bet į jėgos telkimą, kad „užsiauginusi raumenis“ galėtų sugrobti kuo daugiau turto, įveldama ir kitus – ne tik papirktuosius, bet ir tuos, kurie su ja susidės – į kriminalinę veiką.

Yra ir dar viena svari priežastis, kodėl Darbo partijos lyderis, beje, europarlamentaras, taip veržėsi patekti į Seimą, – čia jis gaus teisinę neliečiamybę, prarastą Europarlamente. Jau dabar galima lažintis, kad Seimas jo neliečiamybės nepanaikins, nes koalicijos partneriai socialdemokratai jau drįso nusivalyti kojas net į Konstitucinio Teismo nutartį, nors ji buvo susijusi su palyginti smulkiais Darbo partijos žuvelėmis (be to, koks skirtumas, jei demaskuotųjų trijulę pakeis tie, kurie dar nedemaskuoti). Tiesa, jau rytojaus dieną būsimasis premjeras staiga prisiminė, kad vis dėlto reikėtų gerbti Konstituciją...

Taigi Viktoras Uspaskichas gali būti ramus – koalicija, kurios pilkuoju kardinolu jis yra vadinamas, jau užsitikrino svarią daugumą, todėl ketveri laisvės metai Seime jam garantuoti, o po jų kaip tyčia „išaušta“ bylos, narpliojančios šitos partijos juodąją buhalteriją, senatis. DP vedlys ir jaučiasi ramus, net tyčiojasi iš prokurorų, esą kažkoks VU, kuriam Darbo partijos buhalteriai perduodavę milžiniškas pinigų sumas, esąs ne jis, o veikiausiai Vilniaus universitetas, nors jo šis oligarchas nėra parėmęs nė vienu centu.

Na, bet nepavydėkime tiems, kurie politinę veiklą supaprastinę iki bendruomeninės interesų kovos, laimi vienadienę pergalę, nes jie atsisako savo pačių autonomijos ir lygybės, atsisako visuotinio ir teisių. „Nupirktoji“ (kalbu ne tik apie rinkėjus!) bendruomenės dalis irgi tampa kurmiai, bebalsiai liaujasi buvę laisvais žmonėmis. Taigi, nesvarbu, ar už saldainuką, ar už rūmus, ar už privilegijas, ar už dar ką nors atsisakoma autonomijos, pilietinės atsakomybės, dalyvavimo viešojoje erdvėje, – bet kuriuo atveju

tai reiškia pilietinę degradaciją. Tie, kurie patys parsiduoda, niekada nereikalaus atstatyti tų, kurie laikosi panašios strategijos – jiems svarbiausia tenkinti savo poreikius, asmeninius interesus iškeliant aukščiau už viešuosius, nors visuomenė pasamdė juos, kad rūpintųsi šalies gerove.

Šiame kontekste ypač makabriškai nuskambėjo eksprezidento sveikinimai naujam Seimui ir dedamos viltys, esą šis grąžinsias pasitikėjimą įstatymų leidėjais! Raginama pasitikėti tais, kurių nemenką ir labai įtakingą dalį sudaro veikėjai, paskui kuriuos velkasi tamsus kriminalinių nusikaltimų šleifas? Tačiau priekaištaujama ne jiems, o Prezidentei, kuri atsisakė paduoti ranką tokio plauko politikams, jau išsirinkusiems vieną tokį net Seimo pirmininko pirmuoju pavaduotoju...

Ak, kaip lengvai susikuria kurmių bendruomenė – kiekvienas išlenda iš urvo, paurzgia, pakalena dantis, nugvelbia, ką gali, iš kitų kurmių, ir vėl šmurkšt į urvą. Jei kas ir turi iliuzijų, kad tokiomis sąlygomis dar galioja demokratija, tai ji vis tiek urvinė...

Argi verta stebėtis, kad pasigirsta ir balsų, reikalaujančių grąžinti „senelio rojų“ – bizantišką, vienos kietos rankos valdomą bendruomenę. Bet kaip tokį rojų įmanoma grąžinti? Reikėtų elgtis panašiai, kaip elgėsi „senelis“, neprieštaravęs, kad būtų kankinami, žudomi visi darbštūs, sumanūs, raštingi, išauklėti ir viešumoje veiklūs žmonės. Tai garantija, kad tie, kurie išliks, jausis dėkingi ir už nuogruožas, todėl bus tylūs, paklusnūs. Nereikės bijoti ir Lietuvos ištuštėjimo dėl emigracijos – „senelio“ logika reikalauja, kad sienos vėl būtų aklina uždarytos. Lietuvoje atsiranda palaikančių net tokius užmojus, todėl „senelio“ palikuonis Algirdas Paleckis taip akiplėšiškai dėsto naujiems laikams pritaikytas komunistines tiesas.

Sunkiausia našta žmogui

Dabar pereikime prie moralės ir sąžinės. Lietuvoje daug kalbama apie valdžios amoralumą, gėdos jausmo stoką, korupciją ir kitus „griekus“. Bet niekas iš

tų kaltintojų nepasako, kokia moralė yra tikroji, nes tiek bendruomenės narių, tiek jų grupių požiūris į moralę smarkiai skiriasi. Britai laikosi utilitarizmo ir jų pareiga – dauginti malonumą. Amerikiečiai – pragmatizmo, esą, jei veikla duoda norimą rezultatą, tai yra gerai, kaip Rorty sakė: nereikia jokių diskusijų, reikia tik pasiraitoti rankoves ir daryti gera. Judaizmas skatina laikytis savo genties tėvo įstatymų. Krikščionys ir islamistai savo pareiga laiko žmonijos „gelbėjimą“ iš nuopuolių. Ir t. t. Tai gi, kalbėdami apie moralumo stoką susiduriame su tuo, kad reikalaujama visiškai priešingų dalykų. Krikščionys norėtų įstatymais uždrausti homoseksualumą, utilitaristai norėtų jį įteisinti. Kapitalistai (su Ayn Rand priešakyje) teigia, esą mokesčiai yra amoralus dalykas, nes apiplėšiami darbštūs žmonės... Tad jei reikalautume, kad išrinktoji valdžia elgtųsi *moraliai*, tuojau gautume atsakymą, esą kiekvienas valstybės tarnautojas norės savo moralę prastumti kaip visuotinę. Todėl politinė bendruomenė nekalba apie moralumą, o tik apie pareigas ir atsakomybę prieš įstatymus ir piliečius. Kai tam nusižengiama, kad ir kokia tyra būtų nusižengėlio moralė, jis tampa kriminaliniu nusikaltėliu.

Lietuviai turi patys nuspręsti, kokiame pasaulyje norėtų gyventi. Svarbiausia, kad jaustųsi už jį atsakingi. Atsakomybės prisiėmimas, kartu reiškiantis laisvę ir lygybę, yra sunkiausia našta žmogui, nes tada jis privalo išlaikyti savo žmogiškumą, kilnumą, savigarbą ir pagarbą kitiems, be to, jam reikia stropiai dalyvauti viešajame gyvenime, netoleruoti kriminalinio elgesio, reikalauti, kad išrinktieji patys garbingai atsistatydintų iš pareigų, jeigu sulaužys bet kokią įstatymą. Orai, dorai gyventi ir reikalauti to paties iš kitų yra labai sunki privilegija.

Prisiminkime, kaip atgimė dabartinė Lietuva. Tai buvo išsivadavimo staigmena, netikėtumas – tapome laisvi ir nuo šiol ne tik dabartis, bet ir ateitis yra mūsų pačių rankose. Esame absoliučiai atsakingi už savo lemtį, laimę, sėkmes ir nesėkmes. Kuriame ir priimame savo įstatymus, kurių pasižadame griežtai laikytis. Esame pasirengę pasiaukoti dėl laisvės – verčiau

mirsiame stovėdami, negu gyvensime paklupdyti. Tai Sąjūdžio dalyvių nuostata – neieškoti naujų pelningų postų, nesistumdyti tarp savęs dėl valdžios, nesiekti pamaldžios kitų pagarbos, nes viską darome ne dėl savęs, bet dėl visų.

Ką tokie filosofai suvokė – nesvarbu, ar antikos Atėnuose, ar Filadelfijoje, ar Vilniuje, – tai nebuvo filosofinė nuostaba, susidūrus su jusliškų daiktų pasauliu, arba žmogaus tapsmas pavieniu individu. Jie sukūrė fenomenus, keliančius filosofinį siaubą: štai aš, štai tu, jis ir ji, – visi mes esame atsakingi už savo veiksmus kaip pirmąpradžius ir besąlygiškus, kaip neturinčius priežasties, kaip *sui-generis*, kaip absoliučiai mano, tavo, jos ir jo. Lyg ką tik gimę, nuogi, be jokių bendruomenės drabužėlių, be valdžios paramos ar garantuoto pragyvenimo, be jokios dievybių pagalbos, be aiškiaregių nuorodų, kokia ateitis mūsų laukia, net be aiškos krypties, tačiau patikėję savo žmogiškuoju vertingumu, nes ir suvokdami, kad žmogus yra klystantis, vis tiek kuriame neregėtus ir gąsdinančius fenomenus: visų autonomiją, lygybę, teises ir atsakomybę. Ankstesnės tiesas, dievybių įsakymus, neklaidingas „moksline“ ideologijas drąsiai ryžtamės patikrinti. Nes norime surasti tiesą, užtikrinti teisingumą, nesiliaudami viskuo abejoti. Tik autonomiškas žmogus gali būti toks atsakingas, kad pats pripažintų savo klaidas ir stengtųsi jas ištaisyti.

Nepriklausomos Lietuvos kūrėjams irgi teko patirti tą sukrečiančią staigmeną – štai čia aš stoviu ir pasitraukti nebegaliu. Tą akimirką nukrinta visi pančiai ir grandinės, žmogus pasijunta autonomiškas, subrendęs ir atsakingas, todėl nebegali teigti, kad kiti atsako už jo gyvenimą arba yra kalti dėl jo klaidų. Toks susivokęs žmogus tampa Vakarų civilizacijos piliečiu. Su Sąjūdžiu Lietuva išsivadavo iš „Bizantijos“, iš visažinių valdovų, kurie manipuliuoja teisingumu, kad galėtų manipuluoti žmonėmis, atsisakė tikėti ir ateitį esą reginčiais mokslo šamanais, privatizavusiais tiesą. Žmogus vėl tapo žmogumi: klystančiu, bet atviru tiek kitų, tiek savo paties kritikai – jis drįsta keistis, jis reikalauja, kad bet kokia

„pranašesniųjų“ (tarkime, valdžios) „išmintis“ būtų patikrinama viešų diskusijų žaizdre.

Šiandien lietuviai, iššvaistę tą narsų polėkį siekti laisvės ir prisiimti už ją atsakomybę, vėl stovi kryžkelėje: ar nerti į urvą kaip kurmiams, ar gyventi viešojoje erdvėje kaip subrendusiems žmonėms.

Turime suprasti, kad ši branda yra aukščiau savi-meilės ir turto, aukščiau išganymo pažadų ar geidžiamo atpildo kokiam nors rojuje, be to, ji gali pareikalausiti didžiausios kainos – Sokratas apsisprendė mirti, užuot atsisakęs teisės ieškoti tiesos ir teisingumo, užuot pamynęs laisvę abejoti žynių, šamanų ir savo paties teiginiais, nes jautė asmeninę atsakomybę ir to paties reikalavo iš kitų. Sokratas nesiekė praturtėti iš savo principingumo, nelaukė jokio atlygio net iš savo šalininkų. Būdamas basas, jis pageidavo ne batų, bet garantijos, kad visi turės lygias teises viešai pasakyti, ką galvoja, jausdami atsakomybę už savo teiginius ir veiksmus, be išlygų pripažindami savo klaidas ir trūkumus. Pasmerkti Sokratą reiškė atsisakyti viešosios erdvės, autonomiškos laisvės, lygybės, teisių ir atsakomybės.

Kas Lietuvos istorijoje primena mums Sokrato ryžtingumą, jo pasiaukojimą laisvės dėlei? Nepaisant „abejonių“, galimų įvairių motyvų, išsilavinimo stokos, toks ryžtingumas buvo esminis Lietuvos partizanų bruožas: verčiau mirsiame stovėdami, negu gyvensime paklupdyti. Būtų absurdiška teigti (nors taip teigiančių apstu), esą partizanai kovojo dėl turto, dėl sotesnio gyvenimo, – argi nebūtų nesąmonė įrodinėti, kad žmogus ryžtasi mirti dėl galimybės skaniau pavai gyti? Partizanai ryžosi paaukoti viską, net gyvybę, kad išlaikytų Lietuvos, taigi ir savo, laisvę, lygybę, užsikrovę ant pečių sunkiausią našta – atsakomybę tiek už save, tiek už valstybę, reikalaudami tokios pat atsakomybės ir iš kitų, net iš dabartinės politinės lietuvių bendruomenės. Bet ar XXI a. mūsų bendruomenė yra pakankamai subrendusi, kad persiimtų Sokrato idėjomis, užuot grįžusi prie kurmio filosofijos? Mes, tų ryžtingų žmonių tautiečiai, kaimynai, net šeimos nariai, neturime teisės sutrypti jų vilties matyti Lietuvą, nepaklupdytą ant kelių...

Vytautas LANDSBERGIS

REPLIKA NE POLEMIKAI

Kas ką lietuviškai galvojo, jautė, kaip veikė ilguoju sovietų okupacijos laikotarpiu – tai didelė laikysenos įvairovė krašte ir kitur. Ypač tarp inteligentų. Apie tai reikšmingai prabilo Eglė Marcinkevičiūtė-Wittig, jau parengusi ir knygą, o dabar su ja truputį diskutuojame dėl Algirdo Juliaus Greimo (žr. *Kultūros barai*, 2011, nr. 12; 2012, nr. 1–4; nr. 9 (VL), 2012, nr. 10).

Man pasidarė gaila, matant Greimą lyg atsidūrusį, lyg tolokai pastūmėtą į pakairiavusių išeivijos liberalų terpę, kur vėlyvaisiais okupacijos dešimtmečiais puoselėta idėja „atsisukti veidu“ ir šypsotis sovietų išprievartautai Lietuvai, nevengiant nė rizikos įteisinti neteisėtą „tikrovę“. Vis dėlto Greimas tai ne Zenonas Rekašius su šio liūdna evoliucija, atsainiai peikiant Antrąją respubliką pagal žinomą tautinę formulę: bloga, kas ne mūsų padaryta.

Tebesilaikau nuomonės, kad reikėtų atsekti Greimo korespondencijoje – turbūt jam rašytuose laiškuose – tokių vietų, kurios paaiškintų jo peikiamo jau po Kovo 11-osios „atsteigimo“ ar ketinimų ką atsteigti prasmę. Ir toliau nemanau, kad būtų peikęs pačią Kovo 11-ąją arba istorinę klaidą, esą Lietuva ne tuos išsirinko. Juo lab sumesdamas į kupetą Vytautą Kubilių su Arvydu Šliogeriu – pernelyg skirtingi charakteriai. Čia tebelieka mįslė. O jei ponia Eglė spėja, kad Greimas per vienintelį susitikimą Paryžiuje mane „apdūmė“, tai neturiu nieko prieš. Apdumdavo ir artimi bendradarbiai. Ko verta vien *Respublikos* operacija.

Skaudi vieta (cituoja Marcinkevičiūtė-Wittig), kur Greimas vertina ginkluotąjį pasipriešinimą kaip beprasmią, o jo „progresyvus“ sunaikinimas arba likvidavimas gali būti perskaitomas pažangos prasme. Veikiau tai palaipsnis infiltruojamasis bei teroristinis sunaikinimas, koks ir buvo, o kad išsiskiria moralinis ir pragmatinis pasipriešinimo vertinimai, tai čia turbūt lėmė plačiai pasireiškęs „liberalus“ reliatyvizmas.

Deja, ne visai aišku, kam skirtas mokslininko raginimas būtent **likviduoti** antisovietinę rezistenciją. VLIKui? NKVD? Pernelyg klaiku būtų matyti jį sribų pusėje. Žodžiai – spąstai, o įkliūva semiotikas... Jei išsireikštų ne „progresyviai“, „palaipsniui atšaukti tampančią beprasme...“, jau kitokia muzika. Faktiškai ir pasipriešinimo vadai apie 1953–1954 metus jau svarstė, kada ir kaip nutraukti ginkluotą kovą, skatinti kitokias pasipriešinimo formas. Suėmus įgaliotąją *Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio* (LLKS) ir valstybės vadovą Joną Žemaitį-Vytautą, su kuriuo kalėjime trumpalaikes derbybas vedė Lavrentijus Berija, sprendimą darė tada dar nesuimtas Adolfas Ramanauskas-Vanagas.

Rašau ne polemikai, o kad tema tęstųsi. Šis tas jau pavyko. Tema, kurią pirmąsyk taip raiškiai iškėlė Eglė Marcinkevičiūtė-Wittig, yra be galo svarbi, jei norime gyventi susivokę ir apsisalę. Inteligentijos pasipriešinimas, prisitaikymas ar kolaboravimas, koks buvo ar dar tęsiasi, teišlieka mūsų žvilgsnių fokuse. Neleiskime, kad vėl nugalėtų abejingumas ir esminių dalykų ignoravimas. ■

ISTORINĖS KLAIDOS „FILOSOFIJA“

Lietuvos politologiją ateina nauja karta, kuri apie Sąjūdį (Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį) ima rašyti kaip apie svetimą, asmeniškai neišgyventą istoriją. Ir tai suprantama – laikas nesustoja nė sekunde, nauji žmonės kuria naujus požiūrius. Mums, 1988–1990 m. revoliucijos vilkams, jau skiriamas tiriamų objektų vaidmuo. Ir ką čia padarysi? Nieko.

Visos kartos dirba savo darbą. Tiesa, laikas joms nevienodai dosnus – didiems atradimams ir didesniems užmojams gimsta ne kiekviena karta. Sąjūdžio žmonės šiuo atžvilgiu negalėtų skųstis. Tad nepavydėkime jauniems istorikams, šiuo metu „vakarietiškai akademiškai“ užgulusiems kompiuterius ir traukiantiems praeitį iš virtualaus pasaulio platybių. Jiems nelengva, nes labai stinga egzistencinės įtampos.

Atėjo virtualaus kalbėjimo laikai, o tiesa matuojama reklamos dažniu ir plotu. Humanitarinis pasaulis „mokslinė tiesa“ vis rečiau laiko paprasčiausią tiesą. Dabar vis mažiau paisoma faktų, o į tautines tiesas aplinkybes apskritai nekreipiama dėmesio. Tai panašu į agresyvią globalinę reklaminę ideologiją, kuri „vartojimo prievartą“ diegia bet kokiomis priemonėmis. Dabar apie Sąjūdį prikalbama tokių niekų, kad mums, vis dar gyviems pirmiejiems, kitą kartą geriau po žeme lįsti, nes meluoja apie mus kaip apie mirusius. Džiaugiamės gal tik tuo, kad dar nepavyko paversti Sąjūdžio preke, kuria būtų prekiaujama intelektualinėse Vakarų ir Rytų rinkose.

Sąjūdžio pirmiejiems ir veikėjams teko visai kitokia tikrovė. Tik pagalvokime: trijų valstybių Baltijos kelias surengtas, neturint ne tik interneto, bet ir mobiliųjų telefonų. Faksas? Ir jis, atsiradęs, beje, tik antraisiais revoliucijos metais, buvo stulbinanti naujiena. Didžiausias valstybės perversmas vyko be virtualaus pasaulio komunikacinių galių. Be to, tai buvo imperijos griovimas, o jokia imperija,

savaime aišku, tuo nesidžiaugia: susidūrimas su nuožmiu represiniu SSRS aparatu buvo neišvengiama laisvės sąlyga. Tad pasidžiaukime, senieji vilkai, kad mums buvo lemta gyventi tikrą gyvenimą.

Tačiau ką mums daryti dabar, juk dar nevirtome muziejų eksponatais, tebevaikštome gyvi? Buvę Sąjūdžio revoliucionieriai ir po ketvirčio amžiaus vis dar veikia, rašo, kalba. Nerimsta. Yra ir tokių, kurie pajėgia net veržtis į Seimą. Yra ir tokių, kurie tautos akivaizdoje nuolat blizgina sau prisiegtus ordinus. Žmonės mėgsta net už praeitį pakovoti kaip už ateitį. Tokie jau tie žmonės, kol yra gyvi.

Šiomet *Kultūros barai* susitelkė į pokomunistinio Lietuvos virsmo analizę. Į istoriją. Ypač daug vietos suteikė vakariete tapusiai lietuvaitei, kuri tautinio atgimimo aukurą aprašė tikros „vakarietės“ maniera ir metodais. Žurnalo puslapiuose į valias leista kalbėti naujajai politologei Eglei Marcinkevičiūtei, rašančiai mokslinį darbą apie Lietuvą. Tiesa, lietuvišką pavardę autorė jau pagražinusi nelietuvišku priedėliu Wittig. Tai lyg ir nieko nereiškia... Tačiau vis dėlto reiškia daug. Nes reiškia antrą intelektualinę pilietybę, dėl kurios galvas guldo jau kone visi mūsų liberalai. Ir kaip neguldysi galvos už šventą tikslą, už tokią ateitį, kurios esą turėtų siekti kiekvienas lietuvis ir lietuvė?

Wittig-Marcinkevičiūtės požiūris gana įdomus. Įdomi ir akademiškai provokuojanti, virtuali konkretaus istorinio tarpsnio istorija. Lietuvai vis sparčiau prarandant savo tapatybę, tokio pobūdžio istorijų daugės. Tad reikėtų jau dabar susipažinti su naujomis rašymo apie praeitį taisyklėmis. Jos, regis, primena skersvėį namuose, kai ūmus šuoras nupučia Sąjūdžio laikų laikraščius, gulėjusius ant stalo.

Niekur nedingsi – šiuo metu Vakarų individualizmas diktuoja naują gyvenosenos ideologiją. Svarbiausia, kad diktuoja pačius Vakarus, t. y. besąlygišką jų

pranašumą. Žvilgsnis iš Vakarų? Tai juk neabejotinas kokybės ženklas! Ypač persistengė Švietimo ir mokslo ministerija, jau pradėjusi į Lietuvą žiūrėti Vakarų akimis. O kaip kitaip! Neduok Dieve, kas nors įtars, esą žvelgiama iš Rytų. Kokių Rytų? Bet kokį.

Tad kas iš Vakarų skelbiama? Akademieniai istorijos tyrinėjimai agituoja už individualizmą ir liberalizmą. Tai ne tautos, o belyčio žmogaus diktatas. Intelektualinė schema. Dabar net vaikų darželiai tikrinami pagal tą schemą. Per daug pas jus esama valstybinio tautiškumo? Negausite ne tik Europos, bet ir savo šalies vyriausybės pinigų. Tai nebeužginčijama ir teisinga schema. Tautinėms mažumoms dar leista būti tautomis, tačiau „valstybinė tauta“ turi išnykti.

Žinoma, kalbu kiek paspausdamas, tačiau tikrovė spaudžia stipriau. Pilietiškumo pergalė Lietuvoje bus paskelbta, kai įsivyras šimtaprocentinis individualizmas. Kai kiekvienas bus sau ir tik sau, nes būti kitam – tai komunizmo liekana. Bet jeigu tas kitas, šalia esantis, vis dar reikalauja dėmesio ir sielojasi dėl bendruomenės (anuomet sakydavo – kolektyvo)? Tokiam galima ir net reikia pagelbėti, nes tai bus naudinga pačiam „gelbėtojiui“. Tai nauda sau. Bet tas būnantis vien *sau* individas nebebus lietuvis.

Tokia mūsų laukia pilietinė visuomenė. Ar joje dar susibursime į Dainų šventes? Vargu, o ir kam? Tos šventės liudija totalitarizmo palikimą. Be to, jos išliko ir buvo itin išplėtos komunistų laikais. Per okupaciją.

Nepavydėkime jaunimui – jam labai sunku suprasti, kas yra kas, o ypač tai, kas *buvo* kas. Kas tas „tautinis lietuvis komunistas“? Kas tas komunisto bilietą turėjęs pasiimti kultūrininkas, akademikas, kalnus nuvertęs, kad šiandien Lietuvoje skambėtų lietuvių kalba ir turėtume aukšto lygio Vilniaus universitetą? Turiu galvoje Joną Kubilių, be kurio... Ak, ką čia kalbėti. Pagal Wittig-Marcinkevičiūtės schemą šis pasaulinio garso matematikas, žmogus-didvyris yra tamsuolis. Net ypač tamsus, nes 1990 m. kovo 11-ąja nesidžiaugė kaip pasaulio pradžią ir iki pat mirties (Dieve, dar ir visą XXI a. dešimtmetį!) be išlygų buvo Algirdo Brazausko rėmėjas, jo partijos narys.

Nelengva jauniesiems Lietuvos politologams. Dabartinė studentija jau „modifikuota“ ir pritaikyta emigracijai į Vakarų. Todėl jaunuomenę reikia nenuilstamai rengti, kad

perimtų Vakarų mentaliteto schemas. Nieko nekalbėkite apie Dainų šventes, nes Vakaruose jų nėra. O ir apie Sąjūdį dera kalbėti tik tai, ką pasakė Zbignevas Brzezinskis ar kitas Vakarų guru. Nes Sąjūdis – tai masinis judėjimas, vadinasi, totalitarinės sąmonės apraiška. O kad Sąjūdis ir Dainų šventės yra vieno lizdo paukščiai, – tai jau visai blogai. Laisvės lizdas buvo susuktas komunizmo ir okupacijos laikais, vadinasi, neišvengiamai priterštas. Kaip gaila, kad be komunistų tikrai nieko nebūtų buvę. Taigi, žiūrint Vakarų akimis, prasti mes vakariečiai – nešvarios sąžinės, amžinai išduodantys individualizmą ir liberalizmą. Todėl kuo greičiau išgykime antrą pilietybę, bent jau intelektualinę.

Vakarų akademikai, individualizmo ir liberalizmo adeptai, skelbia, kad Sąjūdis ir visas Lietuvos judėjimas į laisvę buvo ne kas kita, o komunistų gužynės su liberalais. Šventa intelektualų kova su kruvinais tironais ir biurokratais. Tą priešpriešą griaunant, laisvės daugėjo, mitingų mažėjo. Schema paprasta ir aiški, be to, ji stebėtinai tinka visais gyvenimo atvejais. Veikia. Patogi ji ir kaip ginklas ar bent kaip vinis, kurią galima įkalti į pakaušius studentams. Jie juk vargšai, interneto nukankinti, tad gal nors šią vinį pajus. Net angliškai galės apie viską pasakoti. Žodžiu, naujos kartos politologų grafomanų schema – mažavertis greito vartojimo maistas.

Propaganda ir nenuilstama reklama – vakarietiškas tiesos matas, garantuojantis pergalę. Aną dieną girdėjau, kaip vienas politinių mokslų antrakursis aiškino Sąjūdžio laikų vilkui, esą šis, kovodamas už laisvę, neteisingai tą laisvę supratęs. Aiškino aistringai, visai kaip Wittig-Marcinkevičiūtė. Dievaži, jau turime reikalą su nauja bažnyčia, nauju tikėjimu, panašiu į negailestingą kalvinizmą.

Tačiau ką daryti su vis dar gyvais revoliucijos vilkais? Palaukti, kol visi išgaišime? Galima ir palaukti. Tačiau kol kas kalbame ir vis maišomės liberalams po kojomis, liudydami, kad tikrovė buvo visai kitokia. Net ir nūdienai trūkdomė, nes netelpame nei į liberalų gužynių su komunistais schemas, nei į Vakarų dichotomijas. Į tą intelektualų Prokrusto lovą, kurioje, jų įsitikinimu, buvo pradėta laisvė. O mes sakome: ne toks buvo gyvenimas Sąjūdžio metais, ir Sąjūdis – ne toks. Nereikėjo jam vakarietiškos Prokrusto

lovos. Jeigu buvo toks reiškinyss kaip „tautinis komunistas“, tai ir buvo – dabar nebeužmuši. Beje, reikėtų tik padėkoti, kad buvo. Nebūtų buvę, jaustumės dabar kaip Latvija, – būtume sulaukę to paties likimo (turiu omenyje 1959 m., kai tautinius jų komunistus visai pribaię Maskvos komunistai). Tie kone 200 000 partinių lietuvių buvo, gyveno, kūrė Lietuvoje. Ir gerokai pagelbėjo jos lietuviškumui.

Tiesa, Vakarų „schematizatoriai“ nežino, ką daryti ir su vienu kitu Europos liberalu. Antai *Kultūros barų* publikacijose linksniuojamas Algirdas Julius Greimas. Jis paverčiamas net alcheminių tyrinėjimų objektu, iš kurio bandoma išgauti palankių parapsichologijos tezių apie Sąjūdį ar Lietuvos laisvę. Lyg išgavus (ir anuomet, ir dabar) Lietuvoje būtų kas nors pasikeitę ar nušvitę (*Kultūros barai*, 2012, nr. 9, nr. 10). Greimas smagiai pasijuoktų iš tokių Wittig-Marcinkevičiūtės ir Vytauto Landsbergio epatažų.

Štai dabar atėjome prie šio rašinio esmės.

Neketinu didžiulotis, kad nesu intelektualas. Mano asmeninis sąjūdis prasidėjo 1988 m. balandžio mėnesį pranešimu-akcija „Lietuva ir politinė kultūra“. Tai buvo manoji revoliucinė inteligento iniciatyva. Vieša paskaita su intencija pažadinti inteligentiją veikti. *Perestroika* jau tiek buvo įsilingavusi, kad lietuvių inteligentų proveržio reikėjo kaip oro. Pavyko. Tačiau ši akcija bematant mane ir įpareigojo (visai ne kaip intelektualą, kuris vargu ar būtų dar ką nors daręs). Išsyk teko imtis vadovauti pirmajai Sąjūdžio bangai, savo namuose įkūriau pirmąją Sąjūdžio būstinę (Vilnius, Lenktoji g. 69), ėmiau redaguoti ir leisti *Sąjūdžio žinias*. Visą 1988 m. vasarą ir pusę tų metų rudens, iki pat Steigiamojo suvažiavimo spalį, man teko kurti Sąjūdžio ideologiją, vadovauti daugeliui grandžių. Jeigu kas ir buvo likę iš filosofijos, nusakyti tą „filosofiją“ tikėtų Friedricho Nietzsche's žodžiai: „Taip filosofuojama kūju.“

Sąjūdžio kelias buvo programiškai taikus. Mes jį tokį kūrėme mažiausiai pusantrų metų. Tai reiškė labai sunkų darbą, nes reikėjo įtraukti į Sąjūdį, užkrėsti jo ideologija gausią Lietuvos komunistų armiją. Mes turėjome tapti draugais, jeigu nebuvo lemta tapti broliais ir seserimis. Ir toji nuostata greitai davė vaisių – „kompleksinį komunizmą“ pavyko įveikti. O juk Lietuvoje jis buvo įsišaknijęs stipriau negu pas kaimynus lenkus, čekus ar vokiečius. Tokia tad buvo

Sąjūdžio „filosofija“ pačioje pradžioje, iki 1989-ųjų pabaigos. Gana sėkmingai artėjome laisvės link ir buvome neap sakomai laimingi, kad viskas vyksta taikiai. Tarsi stebuklas. Ir mitingų bangos, ir Roko maršas per Lietuvą, ir ekologai žalieji, ir paminklosaugininkai – visi judėjome viena kryptimi. Oficiali Lietuvos valdžia negalėjo nieko sustabdyti, ir ji padėjo Sąjūdžiui įveikti Maskvą. Be kraujo.

Kitokios „filosofijos“ tada nebuvo. Žadinti ir drąsinti? Taip. Drąsinti vieniems kitus ir darytis drąsesniems. Daug lėmė lietuviškas padorumas, išlikimo instinktas, pagarba gyvybei ir atsakomybės jausmas. Atsakomybės už visus. Visi žinojome ir jautėme – svarbiausia, kad tik nepastūmėtume savų ir svetimų pralieti kraujo. Norinčių tai padaryti (ir tarp savųjų) buvo. Tačiau kritinė Sąjūdžio žmonių masė vis dėlto vykdė taikią revoliuciją. Jie žinojo, kad kraujo lašas bemat išsilieja kraujo jūra, o tada niekas nesiaiškina, kas pradėjo, kas kaltas. Gyvybę pralaimi visi. Lavonai ir nauji griuvėsiai užgula ateitį.

Iš penkiolikos SSRS respublikų kruvinu laivės keliu ėjo visos trys Užkaukazės tautos. Ypač baisus „pavyzdys“ buvo Gruzija. Žinoma, Sąjūdžio būstinėje mes matėme 1989 m. balandžio 9 d. SSRS tankų „maršą“ Tbilisio Šota Rustavelio prospektu per beginklę minią. Supratome, kad tas pats gali ištikti ir mus, jeigu... Jeigu būsime neracionalūs ir leisime žmonių masėms blokuoti sostinės centrą, skelbti begalines „bado“ akcijas. Reikėjo saiko, reikėjo proto, reikėjo meilės gyvybei. Tuo metu mes elgėmės labai atsakingai.

Gruzinams saikas – sunkiai suprantamas dalykas. Po tankų ir Raudonosios armijos pėstininkų „eisenos“ Tbilisyje, Gruzija išsyk pasidavė ginklavimosi manijai, bematant atsirado ir charizmatiškas lyderis Zviadas Gamsachurdija. Minią užbūrė jo, disidento ir didaus kultūrininko, apžavai. Tapęs Gruzijos lyderiu, Gamsachurdija kurstė neapykantą ir įsiliepsnojo baisus pilietinis karas, nusinešęs į kapus kelias dešimtis tūkstančių gyvybių (tikslaus skaičiaus niekas niekada nepateiks, nes tai Gruzijos gėda). Radikalai žudė tautinius komunistus, tautiniai komunistai – radikalus. O visi kartu buvo nacionalistai. Ir visi tame pragare kaltino vieni kitus, kiekvienas buvusio draugo akyse matė „KGB agentą“. Nusikaltėliai tapdavo gynybos ministrais, burdavo armijas ir puldinėdavo kai-

mus, miestelius, net miestus. Savo miestus. Ką darė SSRS armija? Iš kareivinių ramiai stebėjo, kaip gruzainai, vis dar SSRS piliečiai, skerdžia vieni kitus. Šiandieninė liūdna Gruzijos padėtis – to pilietinio karo pasekmė.

Mes visa tai matėme, ir dauguma iš mūsų visomis išgalėmis stengėsi išvengti šito kelio. Tačiau buvo ir tokių, kuriems jis atrodė priimtinas.

Lietuvoje Sąjūdis baigėsi 1990 m. kovo 11-ąją. Tą dieną gimė reiškinys, kurį drąsiai galima vadinti „Landsbergio linija“. Mes, lietuviai, charakteriu kiek panašūs į Baltijos gruzinus, buvome pernelyg silpni, kad atsilaikytume charizmatiško lyderio apžavams. Radikalia partija tapęs Sąjūdis, pasitelkęs naujojo parlamento įgaliojimus ir galias, ėmė sparčiai grįsti kelią kultinės asmenybės diktatui. Žmogus tokiam vaidmeniui atsirado, sutikęs, kad jį garbintų, nes pats troško to garbinimo. Tada ir prasidėjo. Kas? Pirmiausia nuaidėjo „raganų medžioklės“ ragas, o tai reiškė moralinį terorą. Jis buvo lydimas administracinių sprendimų, bauginimo mašina ėmė suktis. Parlamento įkurtas dienraštis *Lietuvos aidas*, Nacionalinis radijas ir televizija tapo neapykantos kurstymo židiniais. Maža to, griebtasi ir fizinės prievartos – ėmė sproginėti bombos per Algirdo Brazausko partijos mitingus, buvo puolami visi, kurie nepritarė naujai kuriamam „vado“ kultui. Baisiausia, kad ėmė lėkti bombos ir į buvusių disidentų (Aleksandro Bendinsko ir kt.) butus, nes šie atsisakė palaikyti „Landsbergio liniją“. Pagaliau rastas tikras vidinis priešas – savų patvirtintas Ministrų kabinetas. Pirmoji premjerė paskelbta Maskvos agente. Žodžiu, gruziniškas „laisvės“ takelis pasuko ir į lietuviško kelią. Matydami šį siaubą, Lietuvos inteligentai išdrįso pasakyti „ne!“ sparčiai augančiam pilietiniam susipriešinimui, Seimo karui prieš Vyriausybę ir paskelbė „Trisdešimties pareiškimą“. Tada, žinoma, radikalai puolė tą ir šiaip jau ne itin drąsų trisdešimtuką kaip „penktąją koloną“. Puolė ir Justiną Marcinkevičių, kuris tiek išsigando, kad neatlaikęs aršaus spaudimo, atsiėmė parašą. (Taip pat pasielgė ir kauniečių „falangos“ užgultas Juozas Urbšys, palaikęs inteligentus.) Maža to: Justinas Marcinkevičius viešai paskelbė, kad visai pasitraukia iš viešojo politinio gyvenimo. Tai buvo tikra Pyro pergalė Lietuvai!

Laimė, kritinė lietuvių masė pasirodė esanti daug protingesnė ir toliau matanti negu Sąjūdžio, Tremtinių sąjungos ir kt. veikėjai kartu su naujuoju „tautos vadu“. Drįstu teigti, kad vienas iš pirmųjų veiksmų, gerokai pristabdęs prievartos bangas, buvo ir laiku paskelbtas mano straipsnis „Istorinė klaida“.

Svarbiausia, kad Lietuva turėjo alternatyvą, tikrą lyderį, kurį reikėjo palaikyti. Jis buvo sveiko proto atstovas. Lietuva išvengė Gruzijos kelio gal tik todėl, kad radikalai neįstengė susidoroti su Brazausku. Jį „nukirtus“, su kitais „tautiniais komunistais“ būtų buvę susidorota be jokių ceremonijų. Tačiau nepavyko. O fiziškai jį sunaikinti tais 1990–1992 m. dar niekas nedrįso. (Nors ir apie tai galvota.) Taip mes per plauką išvengėme pilietinio karo.

Tačiau to karo pavojus išliko iki pat 1993-ųjų. Iki savanorių maišto. Maištas brandintas nuosekliai, o tapo neišvengiamas „Landsbergio linijai“ patyrus du lemiamus pralaimėjimus.

Pirmas – 1992 m. gegužę Aukščiausioji Taryba, jau kone atsikvošėjusi, atlaikė Sąjūdžio partijos spaudimą ir atmetė „prezidento be Konstitucijos referendumą“. Antras – radikalūs dešinieji, vis dar manydami, kad jie yra vieninteliai tautos atstovai, o parlamento dauguma tik per nesusipratimą (komunistų suviliota) neleidžia rengti „prezidento Landsbergio“ referendumo (t. y. neleidžia mesti Lietuvos į autoritarinės valdžios, nesant konstitucijos, glėbį), 1992 m. vasarą, kuriam laikui paralyžiavę parlamentą, sutiko skelbti priešlaikinius Seimo rinkimus. Ir kaip smarkiai jie apsigavo! Į naują Seimą tauta be didelių abejonių išrinko naują absoliučią daugumą – „Brazausko partiją“.

Su šiuo smūgiu „Landsbergio linija“ susitaikyti negalėjo. Juo labiau kad 1993 m. vasario 15 dieną Brazauskas buvo išrinktas dar ir pirmuoju Lietuvos prezidentu. Karinės struktūros ėmė regzti pučo planą. O kaip kitaip – juk reikėjo gelbėti tėvynę „nuo komunistų“.

Nūdienos jaunimui visa tai galbūt skamba kaip brolių Grimmų arba Hafo pasaka. Tačiau tai tikra praeitis ir reali istorija. Nereikėtų mums, dar gyviems, nuduoti, kad viso to nebuvo. Buvo, ir net labai buvo. Prisiminus pirmąsias Brazausko prezidentavimo dienas, net dabar apima gėdos jausmas. Juk visuotiniu balsavimu išrink-

tam Lietuvos vadovui neleista patekti į Vilniaus katedrą, kur turėjo įvykti inauguracijos iškilmės. Kodėl? Minia užrėmė duris. Neišgelbėjo net tuo metu visų garbintas monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas – įvesti prezidentą jis sugebėjo tik pro šoninį įėjimą.

O kaip elgėsi armija? Ji sukando dantis, nes buvo kuriam (ypač Savanorių kariuomenė) tarnauti „Landsbergio linijai“. Kai tautos išrinktas prezidentas, vyriausiasis karių pajėgų vadas, stojo priešais Lietuvos kariuomenės rikiuotę, buvo pasitiktas... švilpimu.

Neįmanoma? Visa tai buvo. Dabar to nė nebandyk pasakoti Europai – gėda. O tuo metu visa tai stingdė kraują ir liudijo artėjančius išbandymus. Apie to meto radikalų keliamą siaubą nebus rašoma Lietuvos vadovėliuose. Kaip rašyti? Kad savos valstybės savi kariai keletą metų buvo rengiami susidoroti su savais, „bet tokiais kaip Brazauskas“? Su lietuviais, tiek daug padariusiais, kad Lietuva be kraujo išeitų į laisvę?

Radikalų rengimasis „sudoroti komunistus“ davė karčių vaisių. 1993 m. rudenį, kai tauta, atsimeldusi su Jonu Pauliumi II, išlydėjo brangų svečią į Rygą, ginkluoti „Landsbergio linijos“ vyrai pakilo, maištas prasidėjo. Laikas buvo pasirinktas tinkamai. Tauta atsipalaidavusi, ką tik pasibaigęs popiežiaus vizitas ir, kas dar svarbiau, ką tik (kelios dienos prieš pontifiką atvykimą) iš Lietuvos pasitraukė paskutinis Rusijos kariuomenės dalinys. Tapome visai laisvi – darykime, vyrai, ką norime.

Ir padarė. Kauno savanorių rinktinės dalis išėjo į pakaunės mišką ir įkūrė maišto štabą, apie tai pranešdami visam kraštui. Jie bemat ėmė koordinuoti veiksmus su Seimo nariais – radikalų mažuma. Strategija pasirinkta paprasta ir aiški – „išvaduoti“ Seimą, „užimtą komunistų“. Reikėjo tik keleto tūkstančių ginkluotų vyrų, tiek būtų pakakę. 1926 m. apsieita su mažesniu karių skaičiumi.

Tai buvo labai realus planas. Maištas turėjo daug šansų laimėti dar ir todėl, kad didelė dalis naiviosios mūsų inteligentijos, Nacionalinis radijas ir televizija palaikė maištininkus. Žinios iš „savanorių štabo“ buvo operatyviai skelbiamos visam kraštui, „Panoramos“ diktoriai pranešinėjo, kad prie pakaunės dalinių jungiasi, „socialinius savanorių poreikius“ palaiko ir kiti Lietuvos kariniai junginiai...

Bet pakaks. Baigdami paminėkime aukas, be kurių neapsieita. Miške „didvyriai“ nušovė merginą, o Jurą Abramavičių, kuris apgynė Kauno štabą nuo maištininkų ir neleido jiems ištuštinti ginklų sandėlio, susprogdino 1997-aisiais. Banditiškai nužudė jauną vyrą šeimos akivaizdoje. (Apskelbdami, žinoma, kad jis – „KGB agentas“.) Juras Abramavičius – vienintelis tų baisių dienų didvyris, iš paskutiniųjų tarnavęs Lietuvos valstybei. Byla šiandien nutraukta, nors akto vykdytojai žinomi. Baisu atskleisti užsakovus.

Suprantu, kad Wittig-Marcinkevičiūtei ši istorija nei reikalinga, nei svarbi. Ji ir toliau, gulėdama savo Prokrusto lovoje, rašys apie efektyvius valdžios modelius. (Net iškraipydama estų pavyzdį, visai nesuprasdama, ką estams reiškė užkietėjęs „tautinis komunistas“ Arnoldas Ruutelis, tapęs Estijos prezidentu tuo metu, kai premjero Marto Laaro reformos įsisiūbavo.) Kurs „komunistai-liberalai“ schemas. Kam kurs? Vakaruose apsigyvenusiems ir lietuvių prarandantiems lietuviams? Tiems, kas nuo Lietuvos (ir iš Lietuvos) pabėgo? O gal vakariečiams? Angliško akcento pasakaitę apie tai, kaip „ilgai komunizmas Lietuvoje užtruko“. Aišku, žinių vartotojams ir grafomanams Sąjūdžio istorija, pasibaigusi 1990 m. kovo 11 dieną, reikalinga kaip sau susikurta pasaka. Su „vienu vadu“.

Pažvelgęs į albumus ir knygas, ką matai? Laimė, įamžinta labai daug gerų atvirų veidų, kokių tais laikais Vakarų šalių mitinguose jau nebebuvo. Bet skelbiamos tik keleto vadų nuotraukos, kurios jau labai „teisingai“ atrinktos.

Mistifikatorių netrūko niekada. Tiek anuomet, tiek ir dabar. Jų yra ir bus. Tiek ordinais apsikabinėjusių, tiek ir svetimų, dabartinių Europos Parlamento narių, „tobulai stebėjusių įvykius“ iš šalies. Likę ir radikalų, ir pakaunės maištininkų, kurie virto verslininkais, bankininkais, politinių dinastijų pradininkais. Jie iki dienų pabaigos atstovaus pralaimėjusiai pusei kaip didvyriai, „atnešę Lietuvai laisvę“. Ir bus „teisūs“. Nes yra neklusantys. Tokia laikysena labai primena pusę amžiaus mus kalinusios imperijos partiją ir jos liniją.

Priešybės sutampa. Tai tokia „Istorinės klaidos“ filosofija.

2012 m. lapkričio 8 d.

■

Rytai

Vėsu kaip kalvose beludžistano kaip suleimano
šachtose vėsiau tegali būt širdy mielosios mano po
to kai šimtą metų

nemačiau jos

apgamo ant vietos

intymiausios kurią

kadais karščiausiu vadinau tašku planetos
globalisto ausys toj vietoj kyšo klausosi manau
nulinkdamos kaip mano mintys šlama atspėti
bando gylį sietuvų kur guli kūnas

upės dievo

šamo barsukų

snukiai kyšo

iš urvų ant

skardžio palei posūkį į Pietus į veidus tiesiai
užmirštų dievų velykų saloje ten lyja lietūs
subtropiniai o man

čionai vėsu

ir šalta taip

kad net

kalena

dantys

ritmu visatos netgi išrauti o majų
kalendorių dingsta datos du nol viens du ir
neateis kiti pasaulio

pabaiga gal

būt tik

mano

asmeniškai

aš

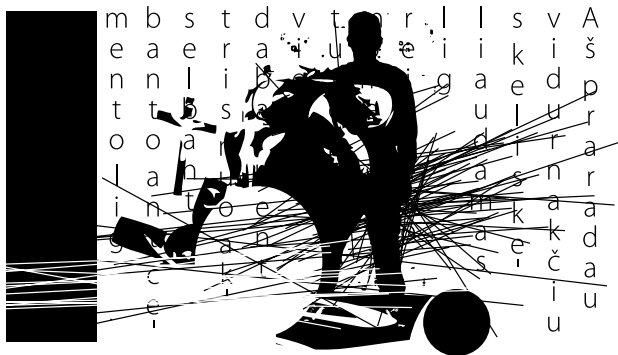
nieko neprašau didysis architekto kas išmano
tai ką tavęs diktuojamas rašau

Naktigonė

Naktigonės garsai prašmatnūs kai ant kelkraščio
pumpotaukšliai išdygę ir baubo mirksnį pakelti
vokai vokalinę atskleidžia tobulybę katalikybei
priešingą dievaž šiauriniuose kraštuos kur lekia vyti
barzdas kapoti gudams ir rankas ir dešimtinę
rinkliavai manytis kaimiečiai dreba užsklęstoj troboj
ratu kreidos įkalinti o širdį apuokai lieja kamino
tamsoj kanopų bilsmą griaudžiantį išgirdę o ir prie
laužo naktį nejauku liepsnon mėnulis žibalo įpylė
matytis akys žibančios vilkų banda sujudusi o šunys
tyli nors alkani bet kraujas pasilies kažkur toli
skerdynėse prie kražių ar užkerėtos raigardo pilies
kai maro metą ponai balių gražų dar kelia bet kelių
jau nebėra pumpotaukšliais ir viksvomis užžėlę vis
bilda naktį pašto karieta pažadinusi mano mergužėlę
mieguistą tokią palaidais plaukais kaip ir gyvenimėlis
jos palaidas ji ašaras sau šluostos marškiniais nors
verksmo daug bet nebegrižta aidas

Katiuša

Tas opiumas kaip sociumas žavi kilniais motyvais
posūkių svaiga kai nunešiotais meistro kedais avi
dangindamas į šalį niekada jo nepamiršiu
maudamas lyg bitė iš starto linijos lizdan kalnų
iškreivintų kaip dievo begalybė kišenėje
beieškanti smulkių o man užteko maisto
nenorėjau bet buvo ji gražesnė nei manai kai
bandė tarti lūpomis būrėjo žodžius tačiau už
žodžių visa tai paveikslų muzikos už štorų varne
netarki nevermore palauki dar ir prisimink kur
nusilaužei sparną ne pakeliui man priekin tau
atgal lai žydi sau aguonos kaip žydėję ir obelys ir
kriaušės kol jauna šitais krantais katiuša neprėjo
o tai yra likimo dovana

Egzorcistas I

Aš praradau vidurnakčius kelis keliaudamas lig
reikiamo
momento turėjau vieną o dabar bent tris nuo akselbanto
banto ant cemento lig kalbančios pušies petrograde
isakijaus kur kilo aukštas špilis klausiausi moteries
išpažinties ir negirdėjau nes kalbėjo tyliai taip tyliai kad
net pakviesta vapsva į mūsų vestuves už šimto mylių
girdėjosi kaip alų gerdama vis riaugėja sparnuotajai
kaimynei o moteris suklupusi šalia išpažinties langelio
neatrodė nei paleistuvė nei širdies dama bet klausykla
nuščiuvus ir bežodė neįsileido josios atverties ir patirties
jos nuodėmių bei ydų – norėjo prisiglausti prie peties
sukąst ausies spenelį seno žydo su mantija ir kryžium
auksiniu ant masyvios grandinės talismano žinojau
tik iš
patirties kitų išpažinčių kad man jinai melavo gal
valandą
gal dvi pabarbenau langelin suteikiau jai išrišimą ir
atgailai
kalbėti įsakiau senovinį ir baisų užkeikimą – giedoti
harry
krišna kol prašvis om mani padme hum kartus
devynis ir
thave nouson nekalbėt išvis „sveika marija“ trisdešimt
septynis kada ji pasišalino lengviau atsidusau ir viešpatį
aukščiausią aš puoliau melst ir kristi iš viršaus pradėjo
stogo čerpės ir kaliausės aš supratau tai buvo ne dama o
pats šėtonas moterim pavirtęs kėsinosi pavogti sielą
man
dabar kada po dvylikos ketvirtis

Egzorcistas II

Nebūčiau aš sistemai nusidėjęs o dar opričnikui su
pristavu
šalia nebesėdėtų asmodėjas ir jo gentis nekauktų:
brutalu
brutalas pats italas ir vandalas dar nelegalas su skėrių
būriu
čia vėjo nublokštas kaip pats baalas kikeną nors be galo
banalu šalia tamsos regėti kunigaikštį pagaikščiu
baidantį
rudens muses vienutėje tik veltui laiką gaišta paleisti
reik į
keturias puses vartojimui palikus vieną fėją baltutę
raganą
be nuodėmės kuri tik buria ir vis leidžia vėją iš
nedidukės
savo subinės o dulka spinta su šventais retežiais
škaplierium
karo kapeliono štai ir pats jų savininkas ūgio mažo bet
didžio stažo meldžiasi karštai jau apniktas labiau
baisingų
dvasių užsiuodžia liuciferio siera ar matėte kas
egzorcistą
drąsų neleidžia to tikėjimo sfera inkunabule tupintis
sukubas tuoj archyvarui koją vėl pakiš išplėš iš failo
puslapį
ir lupą suskaldys jis į gabalus šešis

Abu labu tokiu

Įkalino gobseką jo godumas įkalino genseką
jo mirtis įkalino kvailelį pono rūmuos į stalino
laikus pakliuvo jis trumpam bet to užteko kad
uždėtų jam žymę veido vergas su vargais ir
nors gražiausia muzika skambėtų labiau jis
trenkia savo skambalais ir darosi iš visko
balaganas ir pjaunas šuo o tyloje vėlai girdėt
kaip eina smėliais karavanas su kontrabanda
eina ir gerai ne kalnas dar nes bijosi perkūno
parapija su savo kryželiu atbaidanti klajūną
atėjūną ir garbinanti mešką su lokiu

LEMTINGAS POKALBIS APIE MŪSŲ VISŲ LIKIMĄ

Kauno nacionalinis dramos teatras

Antanas Škėma. „Balta drobulė“

Inscenizacijos autorė Aušra Marija Sluckaitė

Režisierius Jonas Jurašas

Dailininkas Gintaras Makarevičius

Kompozitorius Linas Rimša

Premjera 2012 m. spalio 12 d.

Šiandien jau nieko nebestebina“, – tokiais žodžiais „vienas kultūros laikraščio redaktorius, senas „spaudos vilkas“, pradėdavo daugumą savo ir ne savo straipsnių. Universalus, visiems atvejams visais laikais tinkamas posakis! Šiandien iš tiesų jau *nieko nebestebina* keisčiausi eksperimentai, beprotiški virsmai, „visų ribų peržengimas“, nes meną *pirmyn* (?) varo troškimas pranokti, šokiruoti, priblokšti, prikaustyti dėmesį, pažerti neregėtų reginių, ypač teatre. Taigi jau *niekas nieko nebestebina...* Tačiau Jono Jurašo spektaklis pagal Antano Škėmos romaną „Balta drobulė“ savaip nustebino. Nustebino tuo, kad šiais egocentriškais postmodernaus bylojimo laikais režisierius nesištingia nei priblokšti žiūrovų, nei perkeisti autoriaus idėjų, nei neatpažįstamai perkurti teksto, nei paneigti interpretuojamo veikalo prasmę. O ir ką čia paneigsi, jei literatūros maištininkas Antanas Škėma romane „Balta drobulė“ (1958) atskleidžia XX a. žmonijai diagnozuotas negales: moralinių vertybių devalvaciją ir nihilizmą, asmenybės destruktiją ir emocinį atbūkimą, absurdiškumą ir beprasmybės jausmą.

Šio romano pagrindu sukurtas spektaklis (Aušros Marijos Sluckaitės inscenizacija) rimtam pokalbiui kviečia lygiaverčius partnerius. Talpaus ir universalaus pokalbio apie „nuogą žmogų žiaurioje visatoje“, paverstą keltuvo dantračiu, apie „lietuviškos provincijos gyventoją“, kuriam „laužo kaulus didmiesčio ratas“, turinį diktuoja rašytojas. Teatras sutelkia dėmesį į sceninį vyksmą, išgrynina įvaizdžius, išryškina problemas, sutirština jausmus, užaštrina mintis. Šiame spektaklyje vienodai svarbūs ir tekstas, ir potekstė, ir kontekstas.

Pradėsiu nuo kontekstų. Romaną „Balta drobulė“ apie 1966 m. iš anapus Atlanto į Vilnių atvežė Kazys Almenas. Perskaityta, kaip tada buvo įprasta, per naktį, slapčiomis, su rizikos, pavojaus, pasipriešinimo prieskoniu, knyga padarė didžiulį įspūdį. Rašytojas Antanas Škėma ilgus metus karaliavo mano asmeninėje mitologijoje, iškeltas į literatūros milžinų panteoną – šitokią literatūrą (buvome tuo įsitikinę) gali kurti tik vakarietis! Moderni, avangardinė proza, dvelkianti mums užginta pasaulio kultūra, atrodo neįmanomas dalykas ne tik sovietmečio, bet ir visos tradicinės lietuvių lite-

ratūros kontekste. Ilgai nešiojau savyje tą nuodėmingą paslaptį, tą aitrią dovaną – laisvamaniškos dvasios romaną, sukurtą lietuvių autoriaus lietuvių kalba... Dar aiškiau suvokiau, kiek daug esame netekę. Be to, pirmą kartą susimąsčiau, ką reiškia būti emigrantu, žmogumi, atplėštu nuo Tėvynės. Juk pavydėjome išeiviams, manėme, kad svetur viskas idealu, kad jie laimingi tose didmiesčių džiunglėse...

Antanas Škėma buvo dar ir charizmatiškas aktorius, režisierius. Šiuolaikiniame teatre jis vertino tai, kuo žavėjomės ir mes, nors neturėjome ryšio su pasauliu. Tai gi Škėma mums, jauniems, atrodė savas, artimas, nesvarbu, kad nepasiekiamas kaip mėnulis. Sovietmečiu ne taip paprasta buvo „atkapstyti“ net žinių apie jį nuotrupas išlaptintuose šaltiniuose, kad sužinotume, kaip žiauriai, tarsi pagal mistikos dėsnius, susiklostė jo likimas, kokios tragiškos rašytojo žūties aplinkybės.

Antrasis anų laikų herojus buvo režisierius Jonas Jurašas, kurio maištingą istoriją žinojo, turbūt ir žino, visi: Kauno dramos teatras... suvaržymų nepaisantys spektakliai... 1972-ųjų „Barbora Radvilaitė“... ypač arši cenzorių ataka... viešas režisieriaus protestas... emigracija... Po keturiasdešimties metų „Baltos drobulės“ premjera čia, Kauno dramos teatro scenoje, tiesa, šiuolaikiškai suremontuotoje, – tai daugiau negu simbolinis aktas.

Padedamas inscenizacijos autorės, režisierius plėtoja scenos veiksmą maksimaliai išlaikydamas literatūri-

nį romano audinį (žiūrovų išsiilgtas aiškumas, aplink tvyrant įprastinei beprasmių prasmų daugiaprasmybei!). Scenoje šviečia Niujorko dangoraižiai – scenografo Gintaro Makarevičiaus naudojama projekcija. Tai spektaklio herojų (ir jo kūrėjų) emigrantų gyvenimo fonas kartu su kitais scenografijos elementais, pavyzdžiui, išėjimu iš metro – anga kairėje scenos pusėje. Iš jos išnyra Garšva, kiti spektaklio personažai, o finale pasirodo tas fantasmagoriškas Rudas žmogus (Egidijus Stancikas). Realybėje pro tą patį metro išėjimą 34-ojoje gatvėje į darbą viešbutyje eidavo liftininkas nr. 87, t. y. „Baltos drobulės“ autorius Škėma, vėliau ta pačia gatve vaikščiojo Jurašas ir Sluckaitė, apsigyvenę Niujorke... „Baltos drobulės“ herojaus gyvenimo fragmentai scenoje susipynė į keistą kamuolį tiek su emigranto, išeivijos rašytojo, tiek (iš dalies) ir su spektaklio kūrėju, kuriems „leista“ išvykti be teisės grįžti, likimo nuotrupomis. Romano autoriaus *alter ego* – Antanas Garšva, kurio paveikslą sukūrė Dainius Svobonas. Psichofizinis aktoriaus „pavidalas“, povyza, plastika, veido išraiška įkūnija ne tik konkretų *personažą*, bet ir Škėmos romano idėją, pesimistinę, net nihilistinę „modernaus“ individo laikyseną ir jauseną, kurią perteikia dirglios, nervingos, net neurotiškos herojaus reakcijos į purvino pasaulio „prisilietimus“. Garšva toks svarbus rašytojui, susitapatinusi su savo herojumi, kad, versdamas romaną į kitos meno rūšies – scenos – kalbą, režisierius neturėjo kito kelio tik sekti literatūriniu trajektorija, diriguodamas Garšvos „monoscenų“, duetų su kitais dramos veikėjais ritmą. Kaip ir romane, mozaikos (koliažo) principu „dabartis“ keičia „praeities“ epizodus, „realybės“ scenos gretinamos su prisiminimuose iškilusiais vaizdiniais ir t. t.

...Atsisėdusi į patogią kėdę atnaujintoje žiūrovų salėje, iš saugaus atstumo stebėjau įspūdingą scenos reginį. Naujoviška scenos įranga leidžia išgauti efektingus ir tikslingus scenovaizdžius – keičiasi projekcijos, apšvietimas, pagal veiksmo vietos poreikius perstatomi, perstumiami ir keičiami dekoracijų elementai, stalai-dėžės, bilda geležinis narvas-liftas su vis kitais keleiviais, kitokia metaforų ir prasmų įkro-

„Balta drobulė“. Režisierius Jonas JURAŠAS. Garšva – Dainius SVOBONAS

va... Ekrane šviečia nerišlūs žodžiai, padriki skiemėnys, iliustruojantys tai, kas vyksta trūkinejančioje herojaus sąmonėje. Iš to paties arsenalo ir aklas Rudas žmogus (*Zoori?*), išnyrantis iš požemių, ir liftu vežiojami šinšilai...

Sekiau Garšvos jausmų šuolius, psichinių būsenų proveržius, jo kenčiančios sielos atodangas, atsivėrimus. Jaučiau jį apėmusį fatališką pasmerktumą, lydimą sarkazmo, nerimo, ilgesio... Jeigu ne kai kurios savarankiškai išplėtos veiksmo scenos, aštrūs dialogai ir veikėjų gausa, sceninis veikalas priartėtų prie monodramos, o joje aktorius gali pasikliauti tik savimi. Dainiaus Svobono personažas reikalavo didžiausio dėmesio. Netgi pasigedau „stambaus plano“, kad galėčiau geriau matyti, ką byloja aktoriaus akys, norėjau sekti jo mimikos niuansus. Dėl atstumo ar dėl blaškančių scenovaizdžio elementų neįsidėmėjau, kaip Garšva (Dainius Svobonas) reaguoja, tarkime, į Daktaro (Liubomiras Laucevičius) paskelbtą nuosprendį, arba kokie niuansai jo bendravimą su liftininku Stenliu (Sigitas Šidlauskas) skiria nuo bendravimo su liftininku Džo (Mindaugas Jankauskas), kaip keičiasi herojaus akių išraiška scenose iš praeities, pokalbiuose su motina (Daiva Stubraitė), su tėvu (Gintaras Adomaitis)... Beje, abu aktoriai gana įtikinamai perteikė autobiografiškus Škėmos tėvų portretus, aprašytus romane. Man atrodė svarbu matyti, ką byloja Garšvos veidas meilės scenose su Jone (iš praeities) ir su Elena (iš dabarties), bet ne visur įstengiau tai įžiūrėti. Gal jau esame pernelyg „išpaukinti“ kamerinių salių, mažų erdvių, todėl ir pasigendame ne scenai, o ekranui būdingų „stambaus plano“ privalumų? Kiti Jurašo spektakliai, pastatyti pastaraisiais metais, – „Abejonė“, „Apsivalymas“, „Antigonė Sibire“ – buvo kameriškesni.

Ilgojoje salėje per spektaklį „Antigonė Sibire“ lyg pakerėta iš labai arti žvelgiau į Antigonės-Eglės Mikulionytės akis. Sekdama kiekvieną aktorės veido kruselėjimą, galėjau skaityti jos herojės mintis, nuspėti jausmus, suprasti (nujausti) elgesio motyvus. Pabrėžtinai sąlygiška aplinka (netradicinė erdvė, scenos ir

Garšva - Dainius SVOBONAS, Motina - Daiva STUBRAITĖ

žiūrovų artumas), veiksmo giją pertraukiantis dokumentinis tekstas ir užburiantis Birutės Pūkelevičiūtės poezijos ritmas vis primindavo, kad tai yra tam tikros apeigos, mitinės Tėvynės pri(si)minimas, sutartinis teatrinis žaidimas, kuriame dalyvaujame visi. „Baltoje drobulėje“ išradingos scenografijos fone, skambant išpūdingai Lino Rimšos muzikai, pagal literatūros ir režisūros nuorodas „žaidė“ aktoriai, palikę žiūrovams teisę stebėti ir vertinti jų žaidimą (senoviškai – „lošimą“).

Dabar reiktų imtis spektaklio vaidmenų analizės, aptarti prasminį jų gylį ir plotį, metaforišką reikšmę, svarstant, kuris aktorius ką, kaip ir kodėl suvaidino būtent taip, o ne kitaip... Tačiau po dešimties jau paskelbtų spektaklio recenzijų, kuriose išdėstyti priekaištai ir komplimentai tiek režisieriui, tiek aktoriams, nebesinori vėl nerti į detalų spektaklio narstymą. Gal tik, prisimindama „Antigonę Sibire“ ir „Apsivalymą“, kuriuose Eglė Mikulionytė taip meistriškai ir tiksliai suvaidino dvi visiškai skirtingas herojes, šiek tiek apgailestauju, kad „Baltoje drobulėje“ jos Elena neprilygsta aniems vaidmenims. Viduriniajam sluoksniui priskiriama inžinieriaus žmona, kurios „pilkumą“, vidutiniškumą Škėma nuolat pabrėžia, sunkiai pritampa prie Mikulionytės individualybės su šia aktorei būdinga aštroka, disonansiška, sinkopine, net ekstravagantiška raiška.

„Balta drobulė“. Spektaklio scena.

Poetiškas Elenos pasakojimas apie akmenines Vilniaus bajorų galvas tiek romane, tiek spektaklyje iškyla kaip šviesi, romantiška emocinė viršukalnė, išreiškianti begalinį Tėvynės ilgesį ir trapią herojų meilę. Bet ši scena neįtikina, atrodo dirbtinoka, nes šiuolaikiškų, kampuočių aktorės vaidybos „instrumentų“ rinkinyje tokiems poetiškiems meilės scenos niuansams vietos nėra.

Po keturiasdešimties metų iš naujo perskaičiusi talentingojo Škėmos kūrinį, turiu pripažinti, kad daugelis anuomet išskirtinių jo ypatybių *šiandien jau nieko nebestebina*: avangardas paseno, modernumas išblėso, maištingi jausmai devalvavosi. Tai, kas prieš dešimtmečius buvo naujovė, sensacija ir perversmas, šiandien yra literatūros (taip pat ir lietuvių literatūros) kasdienybė: neurotiški nepritapėliai tapo psichikos ligoniais, narkomanais, degradavusiais alkoholikais, iškrypėliais, nelegaliais emigrantais, savižudžiais, prostitutais ir prostitutėmis... Apie tai savo kūriniuose vienu balsu kalba visi aukščiausiais balais vertinami lietuvių autoriai. Ne daug kas atsilaukė prieš galingą dvasinės destruktijos cunamį, ne daug kas rado jėgų priešintis iš visų pusių sklindančiam nihilizmui, kryčiui į nevilties bedugnę, nykumos, pasibjaurėjimo pasauliu jausmui.

Apie tai skatina susimąstyti ir intriguojanti, likiminė XX a. lietuviškosios realybės svetur istorija. Kalbu apie dramatišką dviejų Lietuvos talentų, rašytojų, teatralų *emigrantų / išeivių / ištremtųjų* – Antano Škėmos ir Birutės Pūkelevičiūtės – tandemą. Šios dvi asmenybės – tai

amžinoji opozicija tarp vyro ir moters (ar tik neapsikeitusių vietomis?), tarp nuodėmės ir išganymo, tarp meilės ir neapykantos, tarp tikėjimo ir netikėjimo. Kiekvienas iš jų savaip malšina „egzistencinę gėlą“. Išeivijoje kilo didelis triukšmas, kai Škėma šeštajame dešimtmetyje apkaltino Pūkelevičiūtę, esą ši romane „Aštuoni lapai“ nuplagijavo „Baltą drobulę“. Škėmai, visą gyvenimą demonstravusiam prieš Dievą neklusnaus jo „tvarinio puiybės“, jokia autopsichoanalizė nepadėjo įveikti vidinio chaoso, pramaišyti su pasmerktumo jausmu. Veikiausiai jis tiesiog pavydėjo savo mylimajai, beje, irgi aktolei, režisieri, rašytojai, gebėjimo tikėti žmogaus dvasingumu, o gal ir moralinės tvirtybės, gaivalingos kūno ir sielos dermės... Net praėjus daugybei metų po žūties autoavarijoje, Škėma tikriausiai išsizėdė dėl tokių Pūkelevičiūtės poemos „Mišios už išdaviko žmoną“ žodžių: „Būsime pasmerkti už abejones visos sąrangos tobulumu.“

„Baltos drobulės“ autorius gyveno, kūrė ir mirė maištaudamas, ieškodamas ir nenorėdamas rasti, netikėdamas jokiais dievais, abejodamas *visos sąrangos tobulumu*.

Po pusės šimtmečio tos abejonės, regis, dar labiau sustiprėjo, – tarsi sako režisieriaus Jurašo spektaklis „Balta drobulė“. Tiek romano autorius, tiek protagonistas Garšva teigia, kad tikinčiųjų tuo tobulumu nebėra, nes pasaulis žiaurus ir neteisingas, o Dievas abejingai žiūri, kaip kenčia žmogus. Vienintelė išeitis – beprotybė arba mirtis. *Comedia finita est*. Šias autoriaus idėjas režisierius adekvačiai perteikia scenos kalba.

2010 m. pastatyto spektaklio „Antigonė Sibire“ kūrėjai kalbėjo ne tik Jeano Anouilh'o, bet ir Birutės Pūkelevičiūtės, „Atradimo rudens“ autorės, balsu. Tačiau paaiškėjo, kad pasaulyje, persunktame reliatyvizmo filosofijos, nepopuliariu, net netoleruotina kalbėti apie principus, apie tikėjimą, apie meilę (ypač jeigu tai meilė Tėvynei)...

Iš trijų pastaraisiais metais Jono Jurašo pastatytų spektaklių aiškiai matyti, kad režisierius nestovi nušaliai, atsiribojęs nuo lietuvių teatro procesų, bet dalyvauja lemtingame pokalbyje ne tik apie šiuolaikinio ir lietuvių teatro kelią, bet ir apie mūsų visų likimą. ■

DVI MUZIKINĖS (IR NE TIK) VIZIJOS PRIEŠINGOMIS KRYPTIMIS

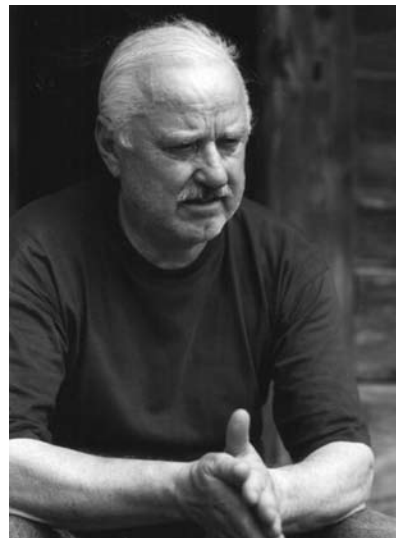
Broniui Kutavičiui ir Vytautui Landsbergiui

I. Praėjusio laiko beieškant: Bronius Kutavičius

Broniaus Kutavičiaus kūrybos fenomeną sunku įvardyti galbūt todėl, kad jo muzikos percepcija svarbiausiu kompozitoriaus kūrybos momentu – *oratorijų* laikotarpiu – buvo daugiau (o gal ir *vien tik*) emocinė, ir labai mažai teorinė. Nes ir pati muzika buvo ne intelektualinė, nepaisant struktūrinio griežtumo, bet afektinė, jausmiškai susijusi su laikotarpio išgyvenimais. Būtent todėl jo kūrybos refleksija sunkiai galėjo būti kritiška. Akivaizdu buvo tik tiek, kad Kutavičiaus *oratorijų* atlikimai organiškai įsiliejo į tam tikrų reiškinių kontekstą – į tada „natūraliais“ atrodžiusių reiškinių kontekstą. Ir folklorinis judėjimas, ir Justino Marcinkevičiaus dramos, ir Orvydo akmeninės skulptūros, ir daugelis kitų fenomenų, vėliau sustiprintų politiniais *Sąjūdžio*, *Atgimimo* motyvais, sudarė šių „natūraliai“ visuomeninę ir kultūrinę erdvę užpildžiusių reiškinių terpę. Tais dvasinio, kultūrinio, socialinio pakilimo laikais viskas, kas buvo nesumeluota, autentiška, atrodė organiška ir tapo akvaizdžiu kontrastu prasmės taip ir neįgavusių sovietinės sistemos dekoracijų fonui.

Kutavičiaus *oratorijos* priklausė ne tik lietuviško konteksto aktualijoms, bet ir platesniam, Lietuvos ribas peržengiančiam judėjimui, vadintam „naujuoju sakralumu“, nes būtent taip buvo suvokiama Arvo Pärto, Veljo Tormišo, Johno Tavenerio ar Georgijaus Sviridovo kūryba. Taip buvo įvardytas ne tiek stilius, kiek iš skirtingos kultūrinės aplinkos atėjusių autorių inspiracijos, paremtos arba archajinėmis liaudies, arba/ir religinėmis (grigališkojo, stačiatikiškojo giedojimo) tradicijomis. Kutavičiaus kūryboje galima įžvelgti ir estetinių, ir etinių, netgi poli-

tinių įtakų, bet jo „naujasis sakralumas“ apibendrintai išryškino tai, kas buvo priešinga oficialiajai kultūros politikai – ne tribūninę, masių, o asmenišką, išgyventą patirtį. Net ir tekstai, kuriuos jis rinko savo muzikai, yra sudaryti (ypač Sigitos Gėdos) iš įvaizdžių, atspindinčių labai intymų, metaforišką, sklidiną metafizinių prasmų, beveik pasakos, kažkokį prarastą ir nebeegzistuojantį pasaulį, kuriame eilėraščio posmas vien savo skambesiu prikausto dėmesį prie garsinės išraiškos lygmens, slepiančio naratyvines prasmes. Poezijoje kompozitorius ieškojo, matyt, ne tiek pasakojimo linijos ar poetinės melodikos, nes tekstą spraudė į jam reikalingas ritmines ir agogines struktūras („laikykis savo ritmo ir tekstą į jį sprausk“¹), kiek jausminio iš teksto kylančių įvaizdžių autentiškumo („Pati mano muzika ne programinė“. „Svarbi [...] atitinkama ritmika, nuotaika bei atmosfera“²). Taigi, Kutavičiaus „naujasis sakralumas“ ženklino posūkį ne nuo nudvasintos sovietinės realybės į religinį potyrį, o nuo šukių ir deklaracijų – į kalbėjimą tylomis ir šnabždėjimą, nuo viešumo – į intymumą, nuo dirbtina – į tikrą, išgyventą.

Bronius Kutavičius

Giacinto Scelsi's yra rašęs, kad „menininkui daro įtaką tik atsakymai į jo keliamus klausimus, todėl kūryboje reikia ieškoti veikiau atsakymo reikalaujančių klausimų evoliucijos, nei įtakų.“³ Į kokius tad klausimus norėjo sau atsakyti Bronius Kutavičius? Jis pats daug kartų yra pabrėžęs, kad jam svarbi laiko dimensija („mane jaudina tik praeinantis laikas“⁴). Ar tai savo šaknų (metafizinų, kurios apimtų ir tradiciją, ir istoriją) paieškos, ar tiesiog būtojo laiko ilgesys, galėtų atskleisti tik pats kompozitorius. Jonas Bruveris yra labai pakiliai ištaręs, kad „*Oratorijos* skambėjo kaip išlaisvinantis šauksmas grįžti prie savo Šaknų, Pradžios, grįžti Namų, į dvasios Tėvynę, atkurti ją savyje“.⁵

Kas yra Kutavičius – muzikine prasme – visuomenėje, kurioje uždrausta istorija? Jis ieško būdų, kaip prikelti estetinę tautos atmintį, per tam tikrus blyksnius, nuotrupas, kurias primintų, pavyzdžiui, seniai nebeegzistuojantys, bet kompozitoriaus kartu su Povilo Mataičio teatru ir vėl atkurti instrumentai, arba kadaise girdėtas balsas, senos tarmės skambesys, ritualinis sėdėjimas, „sutartiniskas“ ėjimas ratu... Galėtume klausti, kodėl Kutavičius pirmiausia atsigręžė ne į valdžios draustą, persekiotą krikščionybę, o į pagonybę? Gal iš pradžių norėjo atrasti gilesnias lietuvių kultūros šaknis, kurios siekė toliau negu iš Vakarų atnešta religija, ir priminti, kad pagoniškoji lietuvių pasaulėjauta (į mus atėjusi per pasakas, liaudies dainas, senųjų tikėjimų, ritualų ir tradicijų nuogirdas) taip pat yra sakralinis patyrimas – gamtos šventumo ir žmogaus toje gamtoje šventumo patyrimas? Viktorija Daujotytė yra labai teisingai pastebėjusi, kad „baltų kultūrinio gamtiškumo negalima paaiškinti sąvokomis; jis yra kūniškas, tebejaučiame jį kūnuose, kūnais“. Ji teisi sakydama ir tai, kad mes „kūnais reagavome ir gal dar reaguojame į *Panteistinę oratoriją*, į *Pruteną*, į *Jotvingių akmenį*“.⁶

Nebuvo tokio jausmo, esą Kutavičiaus *oratorijos* atplėšė lietuvių muziką nuo rusų muzikos stilistikos, sovietų muzikos politikos, ir sugrąžino ją į šiuolaikinę (europietišką) terpę. Veikiau susidarė įspūdis, kad jos sugrąžino lietuvių muziką į tikrovę, nurodančią ne laiko – dabarties – matmenį, bet etinį ir moralinį matmenį. Atrodė, kad kompozitorius ištraukė lietuvių muziką iš kažkokios pernelyg ilgai užsitęsusių iliuzijos, kažkokio ne visai tikro (muzikinio) gyvenimo. Ir ne visai tikros muzikos percepcijos. Todėl jo

muzika iš karto, ne po ilgų refleksijų, o po paskutinio *Paskutinių pagonių apeigų* akordo buvo suvokta kaip lietuvių tautos gelminį klodą, antlaikines jos erdvės stygas suvirpinanti, o ne tiesiog „lietuvių šiuolaikinė“ muzika. O kadan gi ji išreiškė, kas mes esame, tuometinę mūsų emocinę būseną, ji buvo pristatoma užsienyje Šarūno Nako ansamblio dėka kaip muzika, su kuria tapatinomės, kuri visapusiškai atspindėjo tai, kuo jautėmės esantys tuo metu ne fizine, o afektyvine prasme.

Taigi, Broniaus Kutavičiaus stilių apibrėžtų du dalykai: pirma, laikas, ir antra, iš specifinio kompozitoriaus laiko suvokimo gimusi estetika, kurią pavadintume, jo paties žodžiais, – „nuzulintų daiktų“, kurie ir „daro formą, tuos garsus, kūrinio atmosferą“,⁷ arba, jei kalbėtume apie struktūrinę sanklodą, – „išsėmimo“ estetika. Ji kilusi iš sutartinėms būdingo proceso – kanoninio repetityvinio kartojimo, kol garsinė medžiaga ima perteikti daugiau nei jos medžiagiškumas, kol pradeda veikti ratais besisukančio – įtraukiančio, užburiančio, „mirgančio sąskambio“,⁸ anot Vytauto Landsbergio, – magija. Ne veltui kompozitorius naudoja ne tik muzikos, bet ir teksto pasikartojimus, esančius ir sutartinėse, ir visoje lietuvių liaudies kūryboje, kai kartojimas ne tik įtvirtina tam tikrą prasmę, bet ir įsteigia tam tikrą garsinį būvį, išgryninto tekstinio-sonorinio derinio vibraciją, užaštrinančią buvimo garse pojūtį. „Ten labai branginamas garsas, iki grynumo. Iki vienišo varpelio skambėjimo“,⁹ – sako Kutavičius apie *Magišką sanskritą ratą*.

Didžiausias kompozitoriaus originalumas yra tai, kad jis nuolat turėjo tam tikrą garsinio autentiškumo viziją, kėlė sau stilistinį klausimą: kas yra tikra lietuviška muzika. O kas yra vizija? Tai onirinis fenomenas, antlaikinis, išgrynintas, statiškas. Tai buvimas kitame laike („aš viską rašau daugiau iš nuojautos“¹⁰). Marcelijus Martinaitis mini „šių kūrybą persmelkiančią vertikalą sakralinę ašį“, o Gastonas Bachelard'as sako, kad „kiekviename tikrame eilėraštyje [pritaikykime tai ir muzikai – V. G.] esama sustabdyto, nematuojamo laiko, kurį vadintume *vertikaliu*“, ir kad „galutinis visos prozodijos tikslas yra vertikalumas, gylis arba aukštis, sustabdyta akimirka, kurioje tam tikra tvarka išsidėstydami vienlaikiškumai įrodo metafizinę poetinės akimirkos

perspektyvą¹¹. Kutavičiaus *vienlaikiškumai* atsiranda iš specifinės ritmikos, kanoniniu ratu besisukančios garsinės formulės ir specifinių instrumentų jungties: ir formos, ir struktūros lygmeniu kompozitorius gludina garsinius fragmentus tol, kol jie suskamba tarsi išgryninti prisiminimų blyksniai, garsu išreikštos emocinės būsenos, išsisemiančios taip, kaip išgyvenama tikra emocija. Tarytum ritminės-melodinės ląstelės funkcionuotų pagal kažkokius savus, natūralius dėsnius. Kutavičius sako: „Nieko negaliu užlaikyti, nes tai neveikia emociškai gerai.“¹² Landsbergis, kalbėdamas apie *Jotvingių akmenį*, išskiria „ikifolklorinius elementus“.¹³ O kas yra ikifolklorinis elementas? Tai ne tik muzikologo įvardytas „kraujo balsas“, bet ir fizinis garso būvis, išgaunamas instrumentais (kuriuos kažkas net praminė „kutafo-nais“), neturinčiais laiko įspaudo – akmenimis, buteliais, švilpynėmis, šiaudo birbyne, linaraute, kurią radęs savo sodyboje Dzūkijoje ir palietęs, Kutavičius sako išgirdęs „vėlių muziką, sielų muziką“: „Tokios muzikos su niekuo neatkursi, tik su šitokiais netradiciniais instrumentais.“¹⁴ Atonalus derminis mąstymas ir formulinė sluoksniuojama ritmika (primenantį Bali gamelano, Afrikos genčių muziką) taip pat nenurodo nei konkretaus laikmečio, nei konkrečios teritorijos. Taigi, Kutavičius sukūrė ne naujas kompozicines priemones, o naują požiūrį į pačią garso kūrybą – *kūrybą garsu*. Įvardykime tai patirtį, išgyventų, įsivaizduotų įvaizdžių (emocinių, vizualinių, auditoryvinių ir kt.) paieška. Nors kai kuriuose vėlesniuose kūriniuose ši paieška atsitrenkė į pernelyg kodifikuotą – klasikinio orkestro – instrumentų garsinės paletės ribotumą.

Osvaldas Balakauskas yra sakęs, kad „Kutavičiaus opera yra ne opera, poema – ne poema, variacijos – ne variacijos, sonata – ne sonata, koncertas – ne koncertas.“¹⁵ Ir tai tiesa, nes klasikiniai žanrų pavadinimai (pernelyg ilgai išsilaikę XX a. lietuvių muzikoje) nebeatitiko turinio, sudaryto veikiau iš garsinių atmosferų, garsinės medžiagos intensyvumo variacijų, baigiamo ne pagal klasikinės struktūros dėsnius, o tada, kai pati medžiaga „išsisemia“: „Geras kompozitorius visada [...] turi pajusti, kada sugalvota medžiaga, idėja turi sustot, kada ji išsisemia... ir tada eit prie kito etapo.“¹⁶ Atskiros

kūrinių padalos Kutavičiaus muzikoje keičia viena kitą kaip sutartinėse – be jokios numanomos užbaigos, arba užplaukia viena ant kitos kaip Gedos „ledo lytys“. Net ir makrolygmeniu išsaugomas tas pats principas: „Kūrybinis posūkis buvo labai staigus ir ryškus. Čia aš užsibuvau kokius 10–15 metų (kol tą temą išsėmiau).“¹⁷

Kas gi išlieka šioje visais lygiais „išsisemiančioje“ muzikoje? Tam tikri sonoriniai archetipai, simboliai, išsikristalizuojantys per smulkų repetityvinį, natūraliai „išsidūkstantį“ kartojimą. Kompozitorius užsimeina apie „vaizdinę ir garsinę restauraciją“ *Paskutinėse pagonių apeigose*: „Man labai svarbu buvo perteikti senovišką dvasią [...] Įsivaizdavau, kaip jie galėjo tai daryt,“¹⁸ ir dažnai kalba apie atmintį užsifiksavusius kaimo aplinkos garsus. Šiuo požiūriu jam artimas Iannis Xenakis, savo kūriniuose irgi atkūręs atmintin įsirežusias garsines atmosferas: politinių manifestacijų, karo metais zvimbusių kulklų triukšmą arba gamtines impresijas – lietaus barbenimą į stogą, svirplių griežimą pievose.¹⁹ Nors kompozicinis metodas nėra tapatus, garsinę medžiagą abu kompozitoriai traktuoja vienodai – kaip emocinį ir šiuo atžvilgiu universalų objektą. *Magišką sanskrito ratą* „rašiau kaip vėlių muziką, todėl ir muzikinei kalbai siekiau suteikti tam tikro visuotinumą“,²⁰ – sako Kutavičius. O Geda jo muzikoje įžvelgė dar ir „moteriškos estetikos svarbą, jo polinkį į smulkų raštą, ornamentavimą, jo charakterio subtilumą“.²¹ Šie bruožai savaip primena literatūrinę Marcelio Prousto kalbėjimo manierą, kai smulkių, nesibaigiančių detalių gausoje išryškėja tam tikrų bendrybių kontūrai, išgryninamas tam tikro charakterio, tam tikros situacijos, tam tikros vietos, tam tikro įvaizdžio universalumas, kai vaikystės potyriai, „restauruotos“ situacijos paverčiamos archetipinėmis. Taigi, Kutavičius galėtų kaip ir Proustas sakyti, kad jis „žiūri ne per mikroskopą, o per teleskopą – siekia išryškinti ne detales, o bendrybes“.²²

Atsigręžęs į praėjusį laiką, Kutavičius užkabino ne tik asmeninių istorinių vizijų, bet ir kažkokią svarbesnę, su laiko pajauta susijusią lietuvių muzikos stygą. Nes kaip kitaip paaiškinti, kodėl iškart po Ku-

tavičiaus *Paskutinių pagonių apeigų* (1978) Algirdas Martinaitis rašo *Paskutiniųjų sodų muziką* (1979), Vidmantas Bartulis – *Paskutiniųjų giesmes* (1980), o Feliksas Bajoras – *Paskutinę kelionę* (1987)? Ar tai reikėtų, kad praeities ir tam tikros baigties įprasminimui (*paskutiniaisiais* kūriniiais) buvo jautrus ne vien Kutavičius? Vienoje iš savo *Meditacijų apie egzistenciją* Nikolajus Berdiajevas kalba apie praėjusio laiko dalyvavimą dabartyje: „Kas jame buvo tikra, egzistenciška, perėjo į dabartį.“ Kutavičiaus muzika yra gana tikslus tokio praeities įprasminimo dabartyje atitikmuo: „Savo kūryboje aš neimu iš praeities melodijų, bet kuriu viską nauja. Tik siekiu sukurti tokią situaciją, kuri padėtų klausytojams. [...] Žmonės suklūsta, lyg skambėtų tai, kas buvo iš tikrųjų.“²³

Išskirdamas dvi praeitis – tą, kuri buvo ir baigėsi, ir tą, kuri vis dar tęsiasi kaip integrali mūsų dabarties dalis, pastarąją filosofas vadina „išgryninta“, „jau visai kita praeitimi, perkeista praeitimi, [...] į kurią mes įspaudėme savo kūrybinį veiksmą, kurio dėka ji tik ir galėjo integruotis į mūsų dabartį“.²⁴

Kas gi būtų tas specifinis Kutavičiaus kūrybos „veiksmas“, svarbiausia jo kūrybos žymė? „Svarbu tai, kas gyva“,²⁵ – sako kompozitorius, visa savo kūryba prisišliejęs prie gyvybinio muzikos prado, kurio dėka muzika tik ir yra prasminga.

II. Ateities laiką bekuriant: Vytautas Landsbergis

Vytauto Landsbergio kūrybos ir veiklos fenomeną sunku apibendrinti todėl, kad jo veiklos (o tiksliau – daugybės veiklų) sritis neturi apčiuopiamų ribų. Kas sieja jo monografijas, eseistiką, studijas apie dailę, kritinius muzikologinius straipsnius, poeziją, muzikos kūrybą, kūrybą vaikams, politines kalbas, refleksijas socialiniais ir visuomeniniais klausimais, valstybinius įstatyminius tekstus ir t. t., ir t. t.? Kas sieja ir skatina visą šį intelektualinės, politinės ir meninės kūrybos alkį? Atrodytų, kaip ir Kutavičiaus atveju, čia visų pirma svarbus laiko klausimas, ir iš jo koncepcijos atsirandanti tam tikra ne tik kūrybos stilistika, bet ir buvimo pasaulyje būdas. Priešingai negu Kutavičius, Landsbergis ieško ne praeities, o ateities.

Net praeitį jis tyrinėja tik tam, kad išryškintų jam rūpimas ateities perspektyvas. Kutavičius mintimis nusikelia į praeitį, bandydamas įsivaizduoti, „kaip tuomet galėjo skambėti muzika“, o Landsbergis praeities meną pritraukia prie dabarties („nepamirštas menas niekada nėra praeities menas“²⁶) ir kloja pamatus lietuvių kultūros ateičiai: muzikologiniai jo interesai nuo pat pradžių sukosi apie tai, kas būtina tautinei savimonei, kas turi universalų išliekamosios vertės aspektą (Čiurlionis). Jis palaikė avangardines idėjas (*Varšuvos ruduo*), rašė apie tai, kas varžė laisvą kūrybos sklaidą, kas buvo (neteisėtai) draudžiama, – apie išeivijos kompozitorių kūrybą, bažnytinę muziką, vargonininką Česlovą Sasnauską... Kovojo už teisę kritikuoti net labiausiai tituluotus muzikos autoritetus, kad kūryba neužstrigtų pasitenkinimo savimi stagnacijoje. Vienas pirmųjų įžvelgė autentiškos šiuolaikinės lietuvių muzikos pradus originaliausių to meto kompozitorių – Osvaldo Balakausko, Broniaus Kutavičiaus, Felikso Bajoro – kūriniuose. Iš pasirenkamų temų matyti, kad Landsbergiui rūpėjo „istorinė muzikologijos savimonė“,²⁷ jam svarbu buvo, kad lietuvių kultūroje būtų kuo mažiau baltų dėmių – ne dėl tyrėjų trūkumo ar jų vangumo, o dėl politinės sistemos, gądinusios biurokratija, cenzūra ir draudimais. Su kiekvienu nauju siužetu Landsbergis plėtė savo žvalgos ratą – ne tik platyn, bet ir gilyn. Dana Palionytė rašė, kad „anapus muzikologijos, dailėtyros, literatūrologijos reiškinių jis įžvelgia jų pirmaprades reikšmes ir prasmes, skverbiasi aukštyrų į idealių vaizdinių pasaulį – tikrąją meno kūrinio būtį“.²⁸ Taigi, Landsbergį domina ne bet kokios sritys, o tos, kurios padėtų atskleisti esmingiausius, gyvybingiausius lietuvių kultūros bruožus. Todėl visa jo veikla yra begaliniai naujų kelių ieškantys minčių išsišakojimai, išsaugant svarbiausią – etinį ir moralinį dėmenį, kuris, susietas su pilietiniu aktyvumu, išryškina politinę jo mąstymo sanklodą. Net ir muzikologijoje Landsbergis buvo daugiau politikas negu tyrinėtojas klasikine prasme. Todėl muzikologinis laukas jam gana greitai tapo per ankštas. Štai 1986 m., po Pabaltijo muzikologų 20-osios konferencijos, labai pranašiskai prasišakė: „Tokios būtų diskusijos kuluaruose... O ateis diena, kai visos jos (diskusijos) aršiai lips į tribūną, kausis dėl tiesos, tobulins pasaulį.“²⁹

Kutavičius, rašydamas sonatas, kurios „nėra sonatos“, ir naudodamas instrumentus, kurie „nėra instrumentai“, pramynė kelią į *estetinį* lietuvių muzikos išsilaisvinimą, o Landsbergis savo tinkamai įterptais komentarais, patarimais, padaršinimais, taikliai suformuluotais įvaizdžiais, kritika ar citatomis mynė kelius į sąmonės išsilaisvinimą („pirmiausia kelti dvasinės kultūros pirmaeilį aktualumą“³⁰), o vėliau, su *Sąjūdžiu*, – ir į politinį visuomenės išsilaisvinimą. Tai nebuvo taip paprasta, kaip galėtų atrodyti dabar. Abu sulaukė ne tik priekaištų, bet ir viešų įžeidimų, abiem – ir kompozitoriui, ir muzikologui – prireikė ir įžvalgumui būtinos vidinės laisvės, ir drąsos, nes visuotinai paplitęs „pavojų vengimas – tai dar nebūtinai kūrybinė drąsa“³¹ o „kai atskiri ir žinai, kad eini už gėrio pasaulį, viskas pasidaro paprasta. Drąsos ir baimės sąvokos nebetinka. Tiesiog darai, kas reikalinga.“³²

Viktorija Daujotytė rašė: „Toks įspūdis, kad Bronius Kutavičius yra genamas *tikro garso* ieškojimo“; tai „mažiau gražus, bet labiau gyvas pasaulis“.³³ Peradresuokime šiuos žodžius ir Landsbergiui, kuris visą gyvenimą buvo genamas tikro žodžio, tikros minties, tikro veiksmo ieškojimo, skatindamas jais ir kitus („stoka jaunųjų veikaluose netikėtos, nepaaiškinamos gaidos, gal kokio netašyto, bet ryškiai individualaus bruožo“³⁴). Politinis Landsbergio pasaulis taip pat yra mažiau korektiškas, bet labiau gyvas: „Aš vienas tų, kurie balsavo./ Atidaviau už laisvę balsą savo. /Darbavomės, tikėjom, kad išeis. / Vėliau patekome į bėdą. /Dabar stebiuosi padarais, kurie tėvynės širdį ėdą.“³⁵

Landsbergio veikla netelpa į joki tarptautinį kontekstą, nes ji yra grynas produktas tam tikros epochos, tam tikro laikotarpio, tam tikros asmenybės, tam tikro krašto (istorinės ir politinės jo situacijos), tam tikro – meninio – išsilavinimo, kurio privalumas visais (neiškreiptais) laikais buvo dvasinė nepriklausomybė. Kaip ir Kutavičiaus muzika, kai kam atrodžiusi „ne visai muzika“, Landsbergio muzikinė veikla galėjo atrodyti esanti „ne visai muzikologija“, „ne visai muzikos kritika“, nes kalbanti apie vėją, kuris pučia akmenį, apie gėles ant trigarsių griuvėsių, apie banginius ir našlaičių vargus. Išties joje daug istorinių, menotyrinių, politinių, etinių aliuzijų, peržengiančių tradicinės muzikologijos ir muzikos kri-

Vytautas Landsbergis

tikos ribas. Landsbergio politika irgi gali atrodyti esanti „ne visai politika“ (nes labiau nepriklausoma nei ta, kuri suformuota politiniu išsilavinimu ar tam tikros partijos, politinės krypties interesais). Galbūt simptomiška čia yra ir tai, kad Lietuvoje vis dar vyksta diskusijos (po dvidešimties Nepriklausomybės metų!), ar vadinti jį pirmuoju Nepriklausomos Lietuvos Prezidentu.

Scelsis yra sakęs, kad tam tikras fenomenas atsiranda terpėje, kuri jau būna jam pribrendusi. Kas buvo toji terpė, kurioje subrendo Kutavičiaus muzika, ir Landsbergio veiklą užuomazgos? Galbūt tam tikra susiklosčiusi situacija Kompozitorių sąjungoje, kai dalis kompozitorių ir muzikologų pradėjo save matyti kiek kitaip, negu reikalavo Maskva? Šiame laisvesnės meninės ir intelektualinės minties sąlytyje (o gal ir trintyje) vis dažniau ir drąsiau pasireikšdavusi laisvės išraiška galbūt ir tapo tuo pagrindiniu impulsu, verčiančiu apsispręsti, kurioje barikadų pusėje būti. Į Ramintos Lampsatytės klausimą, „kodėl 1970 metais galėjo būti parašytas toks kūrinys, kaip *Paskutinės pagonių apiegos*“, Sigitas Geda atsakė: „Todėl kad... buvo tokie žmonės.“³⁶

Kas yra Landsbergis visuomenėje, kurioje uždrausta minties laisvė? Jis savo pavyzdžiu rodė, kad galima sakyti tai, ką galvoji, ir įvardyti tai, ką matai: „Kas buvo pavogta, turi būti grąžinta“ (iš kalbos, pasakytos *Sąjūdžio* mitinge). Taip buvo ir Muzikos akademijoje, ir Kompozitorių sąjungoje, ir *Sąjūdžio* tribūnose, ir Aukščiausiojoje Taryboje, ir Seime, o dabar – dar ir Europos Sąjungos Parlamente (kiek teko girdėti iš prancūzų deputatų). Tačiau keista yra

tai, kad jis visada privalėjo kalbėti Ezopo kalba – ne tik sovietiniais, bet ir, o tai dar keisčiau, dabartiniais, laisvos demokratijos laikais. Gal todėl, kad stiprus etinis ir moralinis jo ištarmių elementas, nepriklausomai nuo politinės santvarkos, užkabina ir dirgina kreivų veidrodžių pasaulyje tebegyvenančiųjų jautrumą. Todėl pagrindinis ir svarbiausias, Landsbergio asmenybę geriausiai atspindintis žanras yra trumpos esė. Ir poezija. Jose sukoncensuota visa jo minčių ir veiklos esmė – budinti tautinį ir kultūrinį sąmoningumą: „Sustokime, pažvelkime vieni į kitus ir apsibrėžkime atidėję partiškumus, kartu su ne valdžios organizacijomis ir bendruomenėmis, kas mums svarbiausia, – jei norime, kad Lietuva stiprėtų ir išliktų. Nieko nebus be gyvenimo ir tėvynės meilės, jei to neugdysime, be šeimos ir vaikų, be asmenybės pagrindų ir veiklos perspektyvų, galų gale be tikro visų rūpesčio visuomenės dvasine būseną ir psichinę sveikatą. Tą jau vakar buvo laikas suvokti.“³⁷

Nebuvo tokio jausmo, kad Landsbergis davė pradžią naujai lietuvių muzikologijos kryptčiai, nes jis nesukūrė jokios muzikologinės atšakos, kurią galėtume apibendrinti moksliniu terminu. Veikiau susidarė įspūdis, kad jo muzikologija keitė žiūros tašką. Jį domino ir tebedomina tik lietuviškas kontekstas, visas „tarptautines“ temas jis nagrinėja tik jo atžvilgiu, ieškodamas ne visuotinio, būdingo klasikinės muzikologijos studijoms, bet lokalumo. Todėl net visai nežymus vietinės reikšmės faktas – pavyzdžiui, tai, kad nespausdinamos lietuvių muzikos partitūros – tampa platesnės problematikos ženklais. Tuo akmenuku, kuris trina pėdą, kliudo eiti toliau, verčia sustoti, kol bus iškrapštytas. „Per muziką galima labai daug padaryti“, – tai muzikologo atmintin įstrigę Jadvygos Čiurlionytės žodžiai.³⁸

Ar Landsbergis įdiegė naują *politinės* žiūros tašką, galbūt suformuluos politologai. Bet net ir ne specialistui akių vaizdu, kad akmenukų jis yra primėtes ir čia.

Taigi, Vytauto Landsbergio veiklos stilių apibrėžtų du dalykai: laikas ir iš jo kylanti veiklos estetika – naujų intelektualinių erdvių žvalgymo estetika.

Kutavičius ieško, kas užmiršta ir kas *buvo* tautos tapatybė, o Landsbergis ieško, ko dar nėra, ko trūksta ir kas *būtų* tautos tapatybė. Ir muzikos, ir visuomenės klausi-

mais jis yra politikas, žadinantis sąmoningumą, įsivaizduojantis ir kuriantis struktūras, kurios padėtų skleisti meninei, socialinei, visuomeninei energijai. Kutavičių įkvepia praeities vizijų statiskumas, o Landsbergį – pašėlęs jo vizijų lėkimas į priekį. Todėl jis spėja apmesti tik apmatus, pažerti idėjų, refleksijų, nuomonių, komentarų, pamąstymų, paprieštaravimų, įspėjimų, moralinių atožvalgų įvairiose srityse, ir vaikams, ir suaugusiems, poezija ir muzika, politiniu ir istoriniu diskursu. O kartais prisi- pažįsta nebesuspėjantis: „Tokios būtų ir vidinės diskusijos – su pačiu savimi, – kai norėjęs kalbėti, o pasivaržęs ar nespėjęs išsiveži namo neramią mintį, jau gyvą ir norinčią gyventi. Kur nors vis tiek išdygsiančią, kad ir vėliau.“³⁹ Taigi, Landsbergio kūrybai svarbus „pradžios“, „pradų“ aspektas – Čiurlionis ir Sasnauskas buvo lietuvių muzikos pradininkai, Kutavičius, Balakauskas ir Bajoras buvo po-sovietinio muzikinio mąstymo pradininkai, *Sąjūdis* reiškė laisvėjimo pradžią, o Landsbergio prezidentavimas įteisino nepriklausomos Lietuvos valstybingumą.

Didžiausias šio muzikologo, menininko, politiko originalumas yra niekada neprarandama ateities vizija – meno, mokslo, politikos, visuomenės ir, svarbiausia, žmogaus toje visuomenėje vizija: „Norėčiau, kad daugiau žmonių aplink mane, Lietuvoje, džiaugtųsi gyvenimu. Norėčiau, kad ir mano vaikams būtų geriau. Bet svarbiausia – visiems, kurie yra man artimi visoj Lietuvoje (nes aš taip jaučiu, kad visi yra artimi), – kad nenusimintų, kad neprarastų gebėjimo džiaugtis gyvenimu. Tokiu, koks jis yra. Nes tame „koks yra“ tiek daug gražių, vertingų dalykų.“⁴⁰

Vienoje iš savo *Meditacijų* Berdiajevas kalbėjo apie ateities ir pranašystės santykį: „Pranašystė, suvokiama platesne nei grynai religine prasme, yra laiko transcendencijos paslaptis, gebėjimas išsivaduoti iš jo nelaisvės, amžinos dabarties užkariavimas [...] Tai dabartis, kuri nėra statiška, o nuolat kuriama, atsietą nuo laiko kontinualumo.“⁴¹ Tai reikėtų, kad dabartyje neužsibūnama – kad nenusilptų ir neišsibarstytų ta į dabartį „investuojama“ energija, nuolat peršokanti ir transcenduojanti esamą situaciją, klojanti pamatus ateičiai, ateinančioms situacijoms. Todėl nė vienas Landsbergio dabarties veiksmas nėra baigtinis. Tai pažertos ir į visas puses pasklidusios akimirksnio įžvalgos, turinčios plėtotės

potenciją. Priešingai Kutavičiui, kuris per repetityvinių „daugiažodžiavimą“ išgrynina su praeitimi susijusias vizijas, Landsbergis kondensuotomis ištarmėmis, palyginimais, metaforomis plečia galimas prasmų ir veiklos erdvių ribas. Nė vienas Landsbergio veiksmas nėra sutelktas į jį patį. Jo paskirtis – modeliuoti ateities situacijas, laikantis pagrindinės vizijos, kurios esmė yra labai paprasta – geresnės muzikos, geresnės muzikologijos, geresnės Lietuvos visuomenės, o dabar dar ir geresnės Europos troškimas... Dedu daugtaškį, nes niekas nežino, koks galėtų būti kitas profesoriaus taikynys.

Post scriptum

Taškas, kuriame susitinka šios dvi turtingos praeities ir ateities vizijos, yra tas *hic et nunc* momentas, kuriame gyvena vienintelis jas siejantis elementas – skambanti muzika, gyvas garsas, kuriame telpa protas ir jausmai, kūryba ir atmintis, moralė ir etika, apskaičiavimas ir laisvė. Į kurį ir Kompozitorius, ir Muzikologas nuolat sugrįžta – taip, tarsi grįžtų namo. Todėl Kutavičius visą gyvenimą dainuoja ir niūniuoja liaudies dainas, o Landsbergis visą gyvenimą sau ir kitiems groja Čiurlionį. Nors, kaip žinome, dainuoti – nėra pagrindinis kompozitoriaus užsiėmimas, o groti – nėra pagrindinė muzikologo veikla. Kaip ir rūpintis praeitimi nėra „tikro“ kūrėjo misija, o ateitimi – „tikro“ tyrinėtojo užduotis. Abiem reikėjo dvasios stiprybės, kad padėtų naujus muzikos, muzikologijos, valstybės pamatus ne visuomet draugiškai nusiteikusioje aplinkoje. Abiem svarbiausias laikotarpis buvo XX a. pabaiga, nes vėlesni dešimtmečiai tapo pirminių idėjų tvarumo patikrinimu. Šie du neeiliniai Lietuvos kultūros ir visuomenės vizionieriai kiekvienas savaip – į priešingas puses žiūrėdami, bet kažkuo ir esmiškai komplementariai, – paženklino Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo laikotarpį. O mums belieka mąstyti, ką dabar daryti su ta fizine ir estetine mūsų laisve, kad ji taptų dar ir autentiškai dvasinė. ■

¹ Broniaus Kutavičiaus muzika. Praeinantis laikas (sud. Inga Jasinskaitė-Jankauskienė), Vilnius, *Versus aureus*, 2008, p. 311.

² *Ibid.*, p. 32, 33.

³ Giacinto Scelsi, *Les anges sont ailleurs...*, Paris, *Actes Sud*, 2006 p. 103.

⁴ Broniaus Kutavičiaus muzika, op. cit., p. 13.

⁵ Inga Jasinskaitė-Jankauskienė, *Pagoniškasis avangardizmas*, Vilnius, *Gervėlė*, 2001, p. 20.

⁶ Broniaus Kutavičiaus muzika, op.cit., p. 53.

⁷ Broniaus Kutavičiaus muzika, op. cit., p. 121.

⁸ Vytautas Landsbergis, *Geresnės muzikos troškimas*, Vilnius, *Vaga*, 1990, p. 421.

⁹ Inga Jasinskaitė-Jankauskienė, op. cit., p. 27.

¹⁰ *Idem.*

¹¹ Gaston Bachelard, *Svajonių džiaugsmas*, Vilnius, *Vaga*, 1993, p. 511.

¹² Broniaus Kutavičiaus muzika, op. cit., p. 94.

¹³ Inga Jasinskaitė-Jankauskienė, op. cit., p. 24.

¹⁴ *Ibid.*, p. 29.

¹⁵ Broniaus Kutavičiaus muzika, op. cit., p. 33.

¹⁶ *Ibid.* p. 342.

¹⁷ *Ibid.*, p. 24.

¹⁸ Inga Jasinskaitė-Jankauskienė, op. cit., p. 23.

¹⁹ Iannis Xenakis, *Musique. Architecture*, Paris, *Casterman*, 1971, p. 27.

²⁰ Inga Jasinskaitė-Jankauskienė, op. cit., p. 27.

²¹ Broniaus Kutavičiaus muzika, op. cit., p. 338.

²² Marcel Proust, *Le temps retrouvé*, T. III (*A la recherche du temps perdu*), Paris, *Bibliothèque de la Pléiade*, 1954, p. 1041.

²³ Broniaus Kutavičiaus muzika, op. cit., p. 168.

²⁴ Nicolas Berdiaeff, *5 méditations sur l'existence*, Paris, *Aubier*, 1936, p. 137.

²⁵ Broniaus Kutavičiaus muzika, op. cit., p. 32.

²⁶ Dana Palionytė, Vytautas Landsbergis ir jo menotyra, *Vytautas Landsbergis. Kultūros darbai: bibliografija 1956–1996*, Vilnius, *Vaga*, 1999, p. 7.

²⁷ Vytautas Landsbergis, *Geresnės muzikos troškimas*, op. cit., p. 198.

²⁸ Dana Palionytė, op. cit. p. 16.

²⁹ Vytautas Landsbergis, *Geresnės muzikos troškimas*, op. cit. p. 202.

³⁰ *Ibid.*, p. 203.

³¹ *Ibid.*, p. 87.

³² Vytautas Landsbergis, *Nusidėjome apsileidimais*, Vilnius, *Vaga*, 2007, p. 14.

³³ Vytautas Landsbergis, *Geresnės muzikos troškimas*, op. cit., p. 54.

³⁴ *Ibid.*, p. 50.

³⁵ Vytautas Landsbergis, *Nusidėjome apsileidimais*, op. cit., p. 90.

³⁶ Broniaus Kutavičiaus muzika, op. cit., p. 337.

³⁷ Vytautas Landsbergis, *Nusidėjome apsileidimais*, op. cit., p. 104–105.

³⁸ Vytautas Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos*, Vilnius, *Vaga*, 1997, p. 70.

³⁹ Vytautas Landsbergis, *Geresnės muzikos troškimas*, op. cit., p. 202.

⁴⁰ Vytautas Landsbergis, *Nusidėjome apsileidimais*, op. cit., p. 23.

⁴¹ Nicolas Berdiaeff, op. cit., p. 147.

„LAIŠKŲ SOFIJAI“ REŽISIERIUS LIETUVOJE PAGYRŲ NESITIKI

Bob Mullan

Spalio 16 dieną Londone *The screening room* salėje įvyko pirmoji naujo meninio filmo „Laiškai Sofijai“ (*Letters to Sofia*) peržiūra. Filmą sukurtas, remiantis žymaus lietuvių kompozitoriaus ir dailininko Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir jo žmonos lietuvių rašytojos, visuomenės veikėjos, literatūros ir meno kritikės Sofijos Kymantaitės gyvenimo faktais.

Scenarijaus autorius ir režisierius – Bobas Mullanas, pagrindinius vaidmenis atlieka Rokas Zubovas ir Marija Korenkaitė. Filmą daugiakalbis – lygia greta jame skamba lietuvių, rusų ir lenkų kalbos, taip atspindimas tuometinis lingvistinis Lietuvos, kurią valdė Rusija, o didžiulę kultūrinę įtaką darė Lenkija, fonas. Filmą rodytas su angliškais subtitrais.

Bobas Mullanas per pristatymą pabrėžė, kad jam buvo svarbu papasakoti ne tik dviejų iškilių asmenybių meilės istoriją, čia parodytas ir tautinis Lietuvos atbudimas, paremtas lietuvių kalbos puoselėjimu. Kartu priminė žiūrovams, kad „Laiškai Sofijai“ – vaidybinis filmas ir ne visi įvykiai, apie kuriuos kalbama, yra dokumentiškai tikslūs.

Rašytojas ir režisierius Bobas Mullanas yra sukūręs 40 dokumentinių filmų, tarp kurių ir tokios tarptautiniuose festivaliuose prizais įvertintos kino juostos kaip „Žmogus jūroje“ (*The Man under the Sea*) apie paskutiniąsias norvegų rašytojo Axelio Jenseno gyvenimo dienas arba „Taiki kelionė namo“ (*A Peaceful Journey Home*) apie iranietį, priverstus palikti tėvynę, ir daugybę kitų, tyrinėjančių įvairių šalių kultūrą, tikėjimą, pasakojančių apie žmonių ir tautų likimus.

„Laiškai Sofijai“ – pirmasis Bobo Mullano režisuotas meninis filmas. Su režisieriumi kalbėjomės iškart po peržiūros Londone.

Zita Čepaitė. *Kiek žinau, tai pirmoji vieša jūsų filmo peržiūra, ir dabar jau galite žvelgti į jį ne kūrėjo, bet žiūrovo akimis. Kaip jums pačiam patiko „Laiškai Sofijai“?*

Bob Mullan. Pasižiūrėjęs kiekvieną savo pastatytą filmą, visada galvoju, ką būtų buvę galima padaryti geriau. Apmąstau padarytas klaidas, net pačias mažiausias, svarstau, ką galbūt reikėjo pateikti kitaip.

Bet iš esmės, manyčiau, išėjo visai neprastas filmas. Kalbėjau su žiūrovais ir ne vienas sakė, kad „Laiškai Sofijai“ sujaudino, o kiekvieno filmo tikslas yra emociškai paveikti žiūrovus.

Pastatėte filmą apie menininką, kurio vardas nėra traukte traukiantis plačiosios publikos dėmesį. Toks pasirinkimas buvo gana rizikingas. Kuo jus sudomino Čiurlionis?

Kai pirmąkart susidūriau su jo kūryba Kaune, nustebau, kaip čia gali būti, kad pasauliui liko nežinomas žmogus, nutapęs 300 paveikslų, sukūręs tiek daug puikių muzikos kompozicijų per vos 35-erius likimo jam skirtus metus. Jei jis būtų anglas, danas ar vokiečių, visi apie jį kalbėtų. Tada pamaniau, kad reikia pastatyti filmą apie Čiurlionį. O išgirdęs Mikalojaus Konstantino meilės Sofijai istoriją, sužinojęs, kad jis mirė nespėjęs išvysti ką tik gimusios dukrelės Danutės, pamaniau – tai puikus siužetas.

Ar tai reiškia, kad būtent meilės istorija, turinti galios suvirpinti daugelio širdis, o ne Čiurlionio kūryba, jums rūpėjo labiausiai?

Meilės istorija yra universalus dalykas. Jei statomas meninis filmas, o tai yra visai kas kita negu dokumentika, kuria domisi palyginti nedaug žmonių, iškart aišku, kad jame negalės būti kalbama vien apie tapybą ir muziką, būtina rasti kokį nors žmogiškai universalų raktą. O toji meilės istorija, kuri užsimezgė ir brendo tautinio atbudimo aplinkoje, yra labai iškalbinga. Čiurlionis pamilo ir vedė Sofiją – tai svarbi filmo linija. Bet ne mažiau svarbus ir dar vienas aspektas – jam labai rūpėjo tėvynė. Taigi, mano filmo pagrindu tapo keturi dalykai: tapyba, muzika, meilė ir Lietuvos nepriklausomybės siekis. Jie visi susiję tarpusavyje.

Filmas man pasirodė nepaprastai patriotiškas. Mes patys neleidžiame sau meilės tėvynei ir patriotizmo išreikšti taip atvirai, kaip tą parodėte jūs...

Kai filmavome demonstraciją, vykusią Šv. Pranciškaus skvere, vieno žmogaus, ten sakiusio prakalbą,

paklausiau, ar man, statančiam filmą apie 1908-ųjų Lietuvą, vertėtų akcentuoti šalies išsivadavimą iš priklausomybės Rusijai, juk gyvename 2012 m.? Jis atsakė: „Dabartinė situacija yra visiškai tokia pat, kokia buvo prieš šimtą metų, nes 1908 m. Lietuvą valdė caras, o dabar savo nepriklausomybę ir laisvę prarandame todėl, kad priklausome Europos Sąjungai ir esame skatinami neužsiimti niekuo daugiau, išskyrus laksymą po parduotuves. Kokia lietuvių kalbos, lietuvių kultūros situacija šiuo metu? Panašiai kaip ir 1908-aisiais turime priešintis svetimoms įtakoms ir kovoti už savo tapatumą.“

Jūs sakėte: filmas remiasi faktu, kad Mikalojus Konstantinas ir Sofija pamilo vienas kitą, susituokė, o visa kita yra išgalvota. Tačiau žiūrėdama filmą įsitikinau, kad stengėtės kiek įmanoma tiksliau pavaizduoti tą laikotarpį, pernelyg nenutoldamas nuo žinomų istorinių faktų.

Aš stengiausi išlaikyti istorinę tiesą kalbėdamas apie Basanavičių, apie katalikų persekiojimą bažnyčiose, apie paskutines Čiurlionio gyvenimo dienas. Tačiau, jeigu norime kad filmas būtų įdomus, be išmonės neišsiversime. Tą išmonę aiškiausiai atskleidžia kapitono Rostovo personažas. Mano filme jis tarsi įkūnija Rusiją, o Sofija – Lietuvą, mažą ir trapią, kurią labai lengva sunaikinti, sutrypti. Bet Sofija ryžtingai atstumia kapitoną. O Lietuva, kaip žinome, iškovojosi nepriklausomybę, nors truko ji neilgai. Filmas kalba ne tik apie Čiurlionį – tai pasakojimas ir apie tautos kovą dėl išlikimo, dėl savo kalbos ir kultūros.

Filmas ir prasideda nuo diskusijos apie kalbą, apie jos svarbą kultūrai ir tapatumui. Klausydamasi to karšto pokalbio, pagalvojau: mes klausimo apie kalbos svarbą jau beveik nebesvarstome, mums viskas tarsi savaime aišku. O štai jums atrodė svarbu panagrinėti kalbos ir kultūros ryšius.

Puikiai žinote, kad Anglijoje, kitose Europos šalyse šiuo metu gyvena daug lietuvių, ir vis didesnė jų dalis, ypač vaikai, liaujasi vartoję lietuvių kalbą, jie bendrauja angliškai, ispaniškai, vokiškai. Didesnės šalys

turi daugiau galimybių proteguoti ir įtvirtinti savo kalbą. Jeigu Lietuva pati nesirūpins savo kalbos išlikimu, lietuvių kalba mirs. Mirus kalbai, miršta ir kultūra – tai neišvengiama. Matant, kiek pinigų į Lietuvą atkeliauja iš Europos Sąjungos, tampa aišku, kad šalis darosi vis labiau priklausoma, vis mažiau laisva. Juk nuo to laiko, kai buvo leista nevaržomai judėti darbo jėgai, iš Lietuvos kasmet išvyksta dešimtys tūkstančių žmonių, ir jeigu į tai nebus žiūrima labai rimtai, prarasite viską, dėl ko kovojote.

Kaip suprantu, jums nuoširdžiai rūpi Lietuvos ateitis. Kuo mūsų šalis pelnė tokią jūsų simpatiją?

Na, tai vienas iš tų dalykų, kurie tiesiog nutinka. Esate maža šalis, lietuviai labai geraširdiški, kalbu ne apie politikus, valdininkus ar verslininkus, bet apie paprastus žmones, apdovanotus tikruoju širdinguumu. Kai rinkau, kas galėtų vaidinti masinėse scenose, buvau sužavėtas žmonių paprastumo ir nuoširdumo. Gaila, kad didelė jų dalis neturi galimybės panaudoti savo talento lietuviškai kultūrai kurti. Kai Puškino muziejuje filmavome vestuvių puotos epizodą su lietuvių liaudies šokiais ir dainomis, vienas iš aktorių man pasiguodė, kad tikrame lietuviškame filme jis vaidina po daugybės metų, nes dažniausiai lietuvių aktoriams tenka nedideli vaidmenys amerikiečių filmuose apie gangsterius, tokių nemažai filmuojama Lietuvos kino studijoje. Jis labai džiaugėsi, kad gali vaidinti filme lietuviška tematika.

Lietuva turi kažką tokio, kas mane labai sujaudino, ir tai viena iš priežasčių, kodėl kitais metais vėl statysiu ten naują filmą.

Ar galite atskleisti, apie ką jis bus?

Filmas vadinsis „Mano seserys“ – tai pasakojimas apie žydų smuikininę, 1941 m. praradusią savo artimuosius ir bandančią įveikti kaltės jausmą, persekiojantį dėl to, kad jai pavyko išgyventi, bet visa šeima žuvo. Ilgainiui ji pradeda suprasti, kad tai, kas ištiko Lietuvos žydus, yra labai komplikauta istorija, toli gražu ne tokia paprasta, kaip kartais teigiama, įrodinėjant, esą lietuviai paprasčiausiai

vykdė nacių nurodymus. Tai nesąmonė, nes viskas buvo daug sudėtingiau. Jei kas nors pasakytų man, kad išžudys mano šeimą, jei neprisidėsiu prie žydų naikavimo, kaip aš pasielgčiau? Nemažai žmonių buvo įstumta į siaubingą situaciją, ir ši istorijos pusė iki šiol nėra papasakota. Nedaug ką žinome ir apie lietuvių, ištremtus į Sibirą. Filmą herojės bandymai išsiaiškinti, kas ir kaip vyko iš tikrųjų, sudarys šios juostos pagrindą.

Grįžkime prie filmo „Laiškai Sofijai“, kuriame pagrindinį vaidmenį patikėjote ne profesionaliam aktoriui, o Čiurlionio proanūkiui Rokui Zubovui. Kas lėmė, kad nusprendėte pakviesti būtent jį?

Na, mudu esame draugai, o vieną dieną, kai kalbėjome apie tą filmą, beje, Rokas labai padėjo parinkti jam muziką, aš pajuokavau: gal norėtum suvaidinti savo prosenelį? O jis ir sako: gerai. Jam, profesionaliam pianistui, pasisekė sukurti įtikinamą muzikanto ir kompozitoriaus paveikslą. Man atrodo, jis puikiai susidorojo su vaidmeniu.

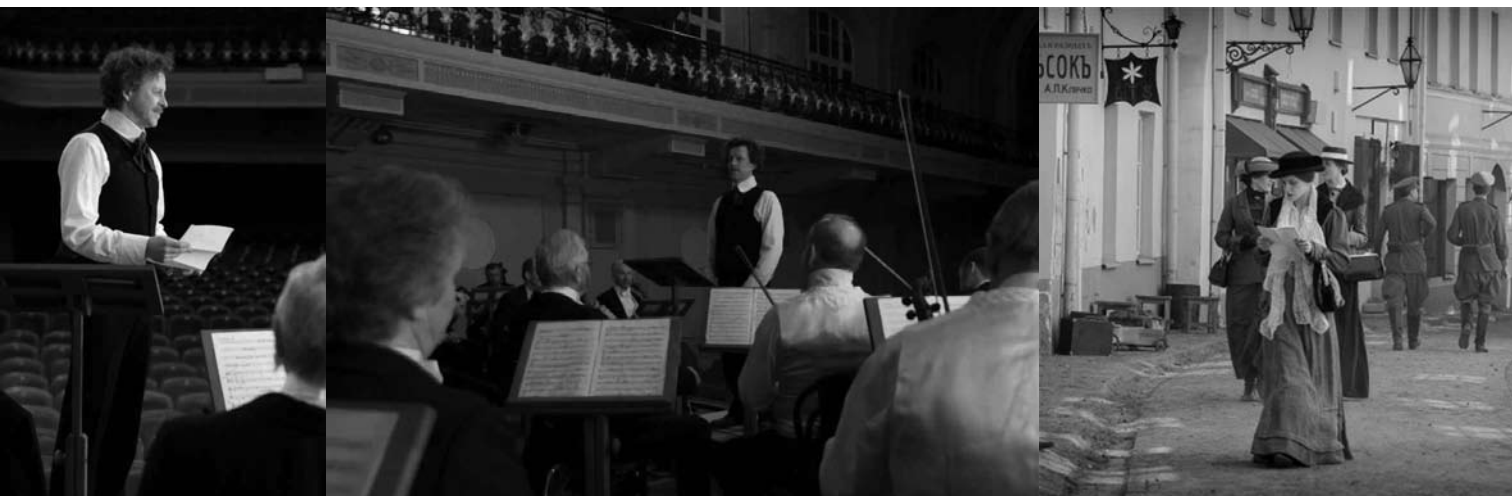
O susipažinome mudu Amerikoje. Tuo metu aš ieškojau lėšų filmui ir lankiausi pas vienus lietuvių verslininkus, gyvenančius Vašingtone, o Rokas kaip tik tuo metu ten surengė Čiurlionio muzikos koncertą. Tada ir susitikome.

Rasti pinigų filmui apie menininką, kuris nėra plačiai žinomas pasaulyje, aišku, nelengva. Kaip pavyko surinkti pakankamai lėšų?

Iš tikrųjų nebuvo lengva. Didžiąją pinigų dalį skyrė privatūs asmenys, gyvenantys Budapešte ir Londone. Deja, iš Lietuvos negavau nieko, išskyrus nedidelę Druskininkų savivaldybės paramą (ji pasirūpino maistu ir nakvyne). Palangos savivaldybė irgi panašiai parėmė. Pažadų buvo nemažai, ypač daug žadėjo Vilniaus meras Artūras Zuokas, bet nedavė nieko.

Ar kreipėtės į Kultūros ministeriją?

Kultūros ministerija pasakė: ne. Aš suprantu, kad ji labiau suinteresuota skirti lėšų Lietuvos režisieriams, ir neturiu nieko prieš. Pats dirbau su lietuvių prodiu-

Filmo „Laiškai Sofijai“ kadrai

seriais ir su lietuviška aktorių atrankos grupe. Beje, komisija, dalijanti pinigus filmų gamybai, į mano filmą žiūrėjo ne kaip į meninį, todėl jiems labiausiai rūpėjo istorinė tiesa, aiškino, kad esama faktinių klaidų. Pavyzdžiui, pagal pirmą scenarijaus versiją Basanavičius turėjo kalbėti mitinge. Bet kažkas paprieštaravo, esą Basanavičius viešų prakalbų nesakydavo, savo idėjas mieliau išdėstydavo raštu. Na, gal taip ir buvo, bet juk čia meninis filmas, be to, – argi svarbu, kalbėdavo jis ar ne.

Filmas bus pristatytas ir Lietuvoje. Ko tikėtis iš žiūrovų?

Kritikos. Manau, dauguma lietuvių įsivaizduoja, kad filmai apie jų istorines asmenybes turėtų būti tik dokumentiniai, čia ne vieta meninei vaizduotei... Tai viena problema, su kuria, manau, teks susidurti. Antroji būtų ta, kad Lietuvoje žmonės gal visai kitaip suvokia Čiurlionį negu aš. Visiems neįtiksi. Antra vertus, aš turėjau tikslą sukurti filmą, kuris būtų įdomus ne vien lietuviams. Apie šį talentingą menininką norėjau papasakoti platesniam pasauliui, kad kitų šalių žmonės susidomėtų Čiurlioniu, kad atvyktų į Lietuvą, aplankyti muziejus, pamatyti gamtovaizdžius ir Baltijos pajūrį, o gal net atsikratytų tų paplitusių stereotipų, kurie dažnai visiškai neatitinka tikrovės. Norėjau pastatyti filmą, kuris kai kur remtųsi tikrais

faktais, bet turėtų ir lakų vaizduotės sluoksnį, tada jis bus įdomus ir platesnei auditorijai. Lietuviai juk „viską“ žino apie Čiurlionį, o aš norėjau sudominti tuos žmones, kurie apie šį XX a. pradžios vizionierių nežino nieko arba žino labai nedaug.

Minėjote bendravęs su Čiurlionio tyrinėtoju profesorium Vytautu Landsbergiu. Gal iš jo gavote vertingų patarimų?

Labai gerbiu Landsbergį už politinius jo nuopelnus Lietuvai, bet esu tikras, kad mudviejų įsivaizdavimas apie Čiurlionį labai skiriasi. Susitikau profesorių Parlamente, truputį pasikalbėjome, jis buvo labai malonus, bet tik tiek. Kartais atrodo, gal pinigų Lietuvoje mums niekas nedavė todėl, kad į projektą nebuvo įtrauktas Landsbergis...

Ar tiesa, kad filmą kūrėte net 15 metų?

Na, ne. Prieš 15 metų aš iš tikrųjų pradėjau parenkamiuosius darbus, bet supratęs, kad nieko iš to nebus, ėmiausi kitų projektų. Po daugelio metų, kai vėl atsirado galimybė, grįžau prie Čiurlionio, nes tikiu juo ir tikiu Lietuva. Tas tikėjimas buvo svarbus variklis, neleidęs man nuleisti rankų.

Dėkoju už pokalbį.

■

KĄ SUGADINO URAGANAS?

Alyson Shotz ir Ievos Mediodios kūryba Vartų galerijoje

Nutiko keistas dalykas – uraganas *Sandy* kitoje Atlanto pusėje tiesiogiai pakoregavo Vilniaus *Vartų* galerijos planus. Nuoširdžiai gaila, kad stichijos sukeltas potvynis, apsėmęs amerikiečių menininkės Alyson Shotz dirbtuvę pusrūsyje, gerokai apgadino jos kūrinius. Todėl vietoj erdvinių instaliacijų išvydome tik albumus ir videoprojekcijas to, kas galėjo būti parodyta.

Vienoje videoprojekcijoje modeliuojama trimatė erdvė ir besisukanti, besimainanti, vandens čiurkšlę primenanti forma 3D formatu – erdvės ir tam tikros lakios, tokios formos joje simuliacija. Kitas vaizdo įrašas supažindina su menininkės darbo principais. Paprastai galerijoje ji įkurdina, išaugina dekoratyvias, bet kartu vizualiai paveikias kompozicijas, tarsi abstrakčius objektus, panašius į skulptūras. Medžiagos įvairios – skaidrus plastikas, stiklas (kai kurios kompozicijos primena lietuvių vitražo aukso amžių, pavyzdžiui, Algimanto Stoškaus erdvines kompozicijas), metalas, virvės, viela ar popierius. Bet Shotz visada kreipia dėmesį ne tik į sunkiai apčiuopiamo pavidalo objektą, jo kompoziciją, bet ir į santykį su erdve. Tai savotiška interjero apipavidalinimo ar formavimo atmaina, išgryninta iki instaliacijų galerijose, kitose viešosiose erdvėse.

Antra *Vartų* viešnia iš JAV – Ieva Mediodia, garsojo *Gerų blogybių* kurso, kuriam dėstė Kęstutis

Zapkus, atstovė (anuomet Martinaitytė). Šiam kursui, kurio nemaža dalis emigravo (Martinaitytė į užjūrį išvyko kiek vėliau negu kurso draugai, apie 1996 m.), priklausė Audrius Šumskas, Patricija Jurkšaitytė, Žilvinas Kempinas, Aidas Bareikis, Saulius Kruopis, Leila Kasputienė, Raimundas Žilys, Saulius Mažylis, Giedrė Lilienė, Julius Ludavičius, Gintas Vaičys.

Geros blogybės išgarsėjo 1992 m. drastiškomis (kaip tada atrodė) tapybos transformacijomis. Ieva panašią liniją tęsė ir emigracijoje. Tiesa, tamsius, niūrius, „lietuviškus“ pavidalus ir spalvinę gamą pakeitė ryškiaspalvis (dažnai fluorescencinis) „pramoninis“ arba „mokslinis“, toks, kokio neaptiksimė gamtoje, koloritas (parodų pavadinimai taip pat iškalbingi – *migracinė neurogenezė*, *biomorfinis automatas* ir pan.). Tapyba po truputį deformavosi, dekonstravosi, virto erdviniais objektais, drąsiai pasklidusiais erdvėje. Menininkė dažnai naudodavo permatomą, lengvai deformuojamą plastiką ir ryškius, švytinčius dažus. Šiuo atžvilgiu jos erdvinė kūryba artima Alyson Shotz erdvinėms instaliacijoms. Tiesa, Ievą labiau domina *tapybinis* erdvinių kompozicijų aspektas. Kartais atrodė, kad jos tapyba ištėksta ir sustingusi erdvėje, tarsi cheminių medžiagų, sumaišytų eksperimentuojant, liekanos. Panašus tapybinio instaliatyvumo principas būdingas, pavyzdžiui, Katharinai Grosse, Fabianui Marcaccio, Julie Merhetu.

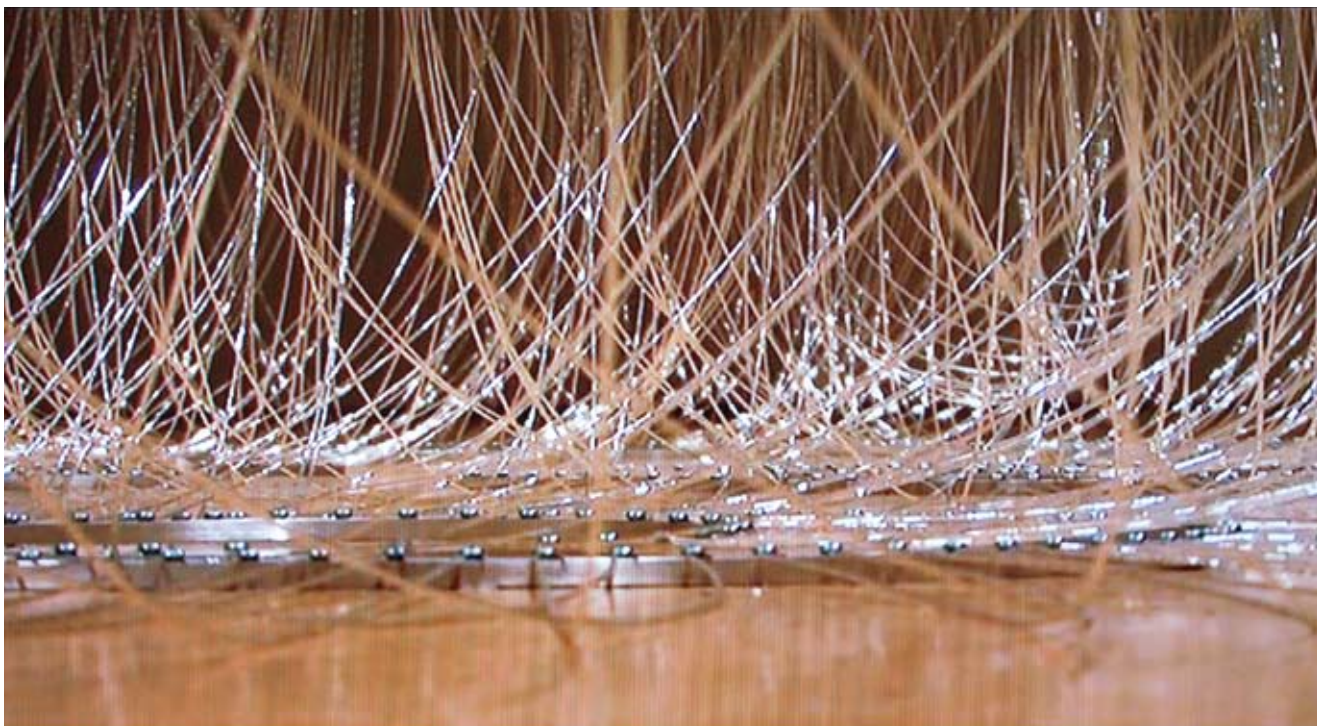
leva MEDIODIA. Kompresija be nuostolių, 2012
Akrilas, mišri technika, acetatinis popierius; 190x67,5

leva MEDIODIA. Analoginio LP „griovelis“, 2009. Akrilas, mišri technika, drobė; 93x102

leva MEDIODIA. Audringa iškrova, 2012
Akrilas, mišri technika, mylar popierius; 91,5x92

Alyson SHOTZ. Instaliacijos fragmentas

leva MEDIODIA. Plazminės liekanos. 2012. Akrilas, mišri technika, acetatinis popierius; 137,5x301
Iš parodos „Vartų“ galerijoje

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

Martinaitytės-Mediodios erdvines tapybines instaliacijas matėme 2001–2002 m. ŠMC parodoje *Savigarba*, grandioziniame projekte *Traukos centras* anuomet apleistose spaustuvelyje Maironio g. 3, kur dabar įsikūręs prašmatnus (arba prestižinis) *Titanikas*.

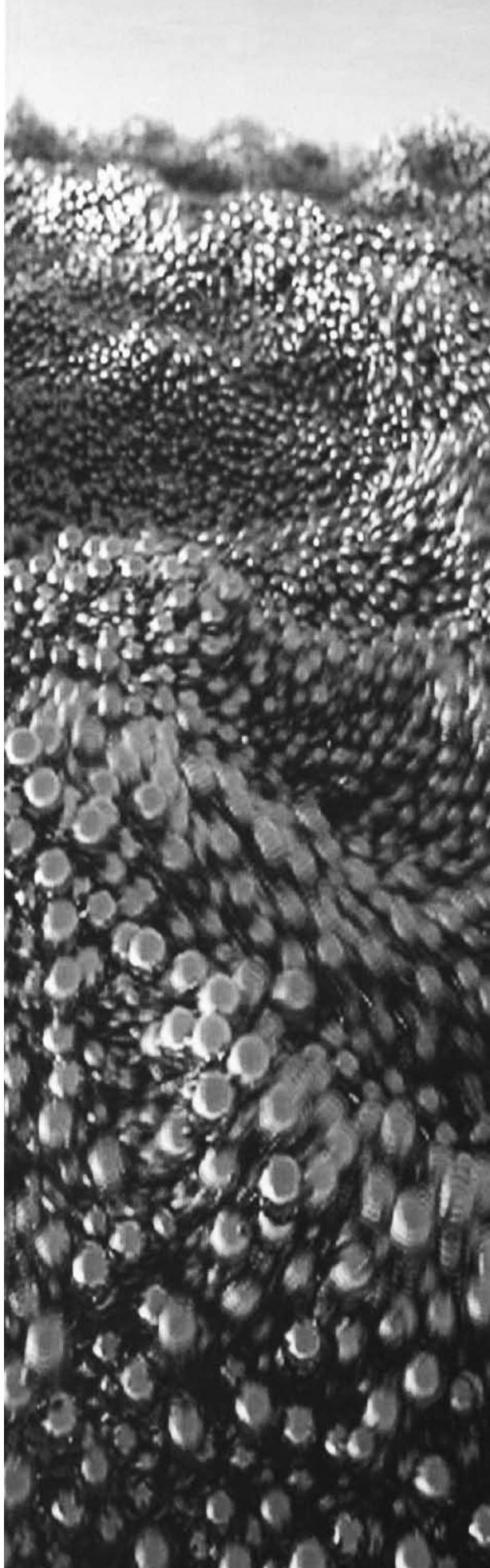
Pastaruoju metu Mediodia sugrįžo prie dvimatės erdvės – drobės arba popieriaus. Todėl jos paroda *Vartuose* gal kiek kuklesnė, negu buvome įpratę. Erdvinis aspektas nebėra svarbus, autorė pasineria į tapymo procesą, balansuodama tarp atsitiktinumų ir kontrolės. Ne tik tapo, bet ir purškia, lieja, kitaip padengia drobę dažais, stebėdama, kaip šlapiame paviršiuje pasiskirsto dažai, formuojantys dėmes ar net pusiau abstrakčius piešinius. Tam tikru eksperimentavimo momentu ji paima vadžias į rankas ir „sąmoningai“ pratęsia atsitiktinius kontūrus, priartindama juos prie kokių nors geometrinių figūrų arba pusiau atpažįstamų (numanomų) tikrovės pavidalų, koreguoja koloritą.

Tada vėl kloja sluoksnį po sluoksnio, iš esmės likdama abstrakcijos plotmėje su tam tikromis nuorodomis į (atrodo, tuoj tuoj) išryškėsiančius tikrovės pavidalus. Pasak menininkės, ji kuria „pereinamąją“ erdvę tarp mentalinių ir sociokultūrinių pavidalų. Tokioje erdvėje svarbus ir „prekonceptualus“ ar dar-ne-konceptualus, intuityvus „tapybinis moteriškas gestas“, „tapatumo aptakumas“. Kartu randa vietą ir mokslinės neurogenetinės koncepcijos su jų vizualizacijos ikonografija. Kiekvienas paveikslas primena „vaizduotės išsklotinę“.¹

Spalvos akcentuoja tokią pat eklektiką, balansuojama tarp grynai grafiškų kodų, nuorodų į ekspresionizmą su grafičių tarpais. Piešiniuose atsiranda frotažo ir kitų papildomų technikų, nesvarbu, ar jos spontaniškos, ar apgalvotos.

Šįkart *Vartuose* galėjo susitikti dvi erdvinių instaliacijų kūrėjos, kad radikaliai transformuotų galerijos erdvę. Tačiau vienos iš jų kūrinius suniokojo uraganas, o kita tiesiog perėjo prie dvimatės, t. y. tradicinės, tapybos, nors rezultatas vis tiek įdomus. ■

¹ Ieva Mediodia. *Statement*. <http://www.ievamediodia.com/pages/statement.html> (žiūrėta 2012-11-15).

DU PASAULIAI

Ray Bartkaus personalinė paroda Titanike

Sukurkime draminę intrigą, įtampą tarp dviejų priešingų polių. Tebūnie tai du savarankiški pasauliai, veikiantys pagal savus dėsnius, dažnai konfrontuojantys, bet vis tiek darantys įtaką vienas kitam. Tebūnie tai „menininkų pasaulis“ ir „meno rinkos pasaulis“. Žinoma, „grynaisiais pavidalais“ jie vargu ar galėtų egzistuoti, bet tekste juk viskas įmanoma.

Taigi, sakykime, kad „menininkų pasaulyje“ vertinami dailininko profesiniai įgūdžiai, intelektualumas, vaizduotės galia, gebėjimas artikuliuoti ir *giliai, nepaviršutiniškai, prasmingai* išreikšti, Alfonso Andriuškevičiaus žodžiais tariant, „fundamentaliąsias vertybes“. Būtent tam tikri gabumai čia cirkuliuoja ar turėtų cirkuliuoti kaip stabili valiuta. Akivaizdu, kad, nepaisant lozungų apie visuotinę lygybę, gabumais ne visi apdovanoti vienodai, nors tu ką. Vieniems jų pagailėta, kitiems atseikėta kiek daugiau, o kai kuriems drėbtelėta su kaupu. „Menininkų pasaulis“ (įsivaizduojamu grynuoju pavidalu) kūrinius vertina pagal minėtus kriterijus, neatsižvelgdamas nei į socialinį autoriaus statusą, nei į nuopelnus ir t. t.

„Meno rinkos pasaulyje“ lemiamos yra visai kitos vertybės. „Gabumai“ čia – gana abstrakti, sunkiai patikrinama ir beveik neįrodoma abstrakcija. Egzistuoja istorinės dailės, t. y. „laiko patikrintų vertybių“, rinka ir pirminė, arba *aktualioji*, rinka, kurioje cirkuliuoja (dažniausiai) „čia ir dabar“ kuriančių dailininkų kūriniai. Būtent šis kontekstas man rūpi labiausiai.

„Aktualiojoje rinkoje“ kūrinio vertę nustato trys filtrai – socioistorinis, sociopolitinis ir sociokultūrinis. Lemiamos tampa oficialios, išorinio pripažinimo regalijos – pageidautina kuo dažniau dalyvauti tam tikrose parodose (dar geriau, jeigu jas reitinguoja tam tikros duomenų bazės), svarbus yra visuomeninis „svarumas“, kokie nors apdovanojimai, neprošal teigiami dailės kritikos atsiliepimai arba tiesiog populiarumas tam tikruose sluoksniuose (kai „gandas“ sklinda iš lūpų į lūpas).

Žinoma, priklausymas „meno rinkos pasauliui“ anaip tol negarantuoja dailininkui sėkmės ir aukšto statuso. Kita vertus, „menininkų pasaulio“ atstovas, nepataikaujantis pirkėjų norams ir skoniui, kartais irgi gali tapti populiarius „aktualiojoje rinkoje“. Kalbu apie Lietuvos ar net konkrečiai Vilniaus kontekstą, kuriame „aktualioji meno rinka“ dar nėra tokia įvairi ir sofistikuota kaip Vakaruose. Visi nekantriai laukiame, kada pagaliau toji „rinka“ susiformuos, bet jos silpnumas turi ir privalumų – neleidžia užgožti „menininkų pasaulio“ vertybių. Juk klestinti ir viskam diriguojanti rinka kartais ne tik ir ne tiek skatina menininkus kurti, kiek verčia tiesiog *gaminti*, subanalindama „fundamentaliąsias vertybes“, neigdama „menininkų pasaulį“, gabumų reikšmę arba apskritai *idealizmą*.

Tai, kas yra originalu ir vertinama „menininkų pasaulyje“, gali būti visiškai nesuprantama ir nepaklausu, žvelgiant „aktualiosios rinkos“ akimis. Tar kime, koks nors objektyviai gabus menininkas susi-

tinka su „aktualiosios rinkos“ atstovu, pavyzdžiui, galerininku ar kolekcininku. Nors nelabai aišku, kurių galų jiems apskritai reikėjo susitikti, bet tiek to... Galerinininkas ar kolekcininkas genialiam dailininkui (dėl tam tikrų principų nedalyvaujančiam parodose) sako: *Gerbiamasis, jūsų kūriniai retai matomi parodose arba iš viso parodose nedalyvaujate, jūsų kūrinių neturi kiti kolekcininkai, jūs niekuo neapdovanotas. Iš to sprendžiu, kad esate negabus, niekam neįdomus...*

Arba priešinga situacija. Koks nors dailininkas klesti „aktualiosios rinkos“ terpėje, visi jį giria, liaupsina, brangiai perka jo kūrinius, jis gauna valstybinius užsakymus, visuomeninis jo statusas aukštas, jis pats apie save yra kuo geriausios nuomonės. Bet štai koks nors kolega ar, dar blogiau, dailės kritikas, vadovaudamasis „menininkų pasaulio“ kriterijais, ima ir išrėžia į akis (arba, neduok Dieve, recenzijoje), kad šis esąs negabus, o jo kūryba geriausiu atveju yra profesionalus „kičas“. Savaimė suprantama, išsikeidęs dailininkas mažų mažiausiai įtars savo priešų sąmokslą...

Po tokios įžanginės „dramos“ pereikime prie Ray Bartkaus parodos. Užklydus į ją, ši „dviejų pasaulių“ intriga pirmiausia ir dingteli į galvą. Pagal „aktualiosios meno rinkos“ dėsnius Bartkaus kūriniai nepriekaištingi tiek amato, tiek reklamos požiūriu. Viskas padaryta preciziškai, nedvelkia „prakaitu“. Plačiaformatė tapyba, įkomponuota į didžiulių gabaritų baldus, papildyta veidrodiniais paviršiais, atrodo originaliai ir patraukliai (panaši į ankstyvuosius Deimanto Narkevičiaus „baldinius“ kūrinius, tiesa, kiek „pasaldintus“). Tarsi sugrąžina tapybą į priešrenesansinius ar ankstyvojo renesanso laikus, kai paveikslai dar nebuvo savarankiškas objektas, dar tik vadavosi iš (sakralaus) interjero gniaužtų. Amato, tapymo (veikiau piešimo) atžvilgiu Bartkaus tapyba taip pat nepriekaištinga – išdidintos kūno dalys nupalytos taip, kad norisi jas pačiupinėti.

Parodos viešinimas taip pat pavydėtina puikus – didžiulė „pompa“, nesaikingi epitetai, pavyzdžiui, *genialus pasaulinio garso menininkas* (taip ir nesupratau, ar tai gerai apgalvotas reklaminis triukas, ar Bartkus nuoširdžiai tuo tiki), vardiniai VIP kvieti-

mai į parodos atidarymą, vakarinės aprangos kodas, dizainerių pasiūti kostiumai, nuotraukos glamūrinės kultūros atstovų apsuptyje... Akinantis blizgesys ir superlatyvinis tonas – viskas, ko reikia įspūdiui padaryti, kad koks nors bankas susigundytų papuošti tais kūrinių savo interjerą.

Tačiau, į Bartkaus parodą spekuliatyviai žvelgdami per „menininkų pasaulio“ prizmę, matysime visai kitokį vaizdą: neabejotinai įspūdinga, bet lėkštoka, paviršutiniška. Efektinga, tačiau seklī. Galėtume teigti, kad Bartkus yra labai aukšto lygio meno amatininkas, stokojantis vaizduotės ir dažnai tiesiog neturintis ką pasakyti.

Tiek tapyba, tiek jos įkomponavimas į objektus atrodo pernelyg akivaizdžiai sugalvotas – tai būdinga, pavyzdžiui, dar nevisiškai susiformavusių studentų kūrybai. „Gilesnė prasmė“ paprasčiausiai nuslysta paviršiumi, nepaisant nujaučiamų didelių autoriaus pretenzijų. Peršasi mintis apie kiek savi-tikslį *profesionalizmą*.

Gali būti, kad dirbtinė pompastika kaip tik ir pa-kišo koją Bartkaus parodai. Kai menininkas nepretenzingai lyg kompiuteris kopijuoja savo paso pus-lapį ar akvarele atkuria kavos dėmę, toks, atrodytų, beprasmiškas veiksmas įgauna žavios (auto)ironijos. „Vaizduotės stygius“ virsta koncepcija. Šiuo atveju gigantomanija, deja, praryja ironišką prieskonį (net jei Bartkus apie jį ir galvojo), paroda, netekusi neįpareigojančio lengvumo, tampa pretenzinga. Technologiškai išradingos konstrukcijos neišgelbsti nuo beprasmybės pojūčio. Juk turime šioki toki pasirinkimą – Žygimantą Augustiną, Gintarą Znamierovskį, Donatą Srogį, kurie klasikinio realizmo ar hiperrealizmo, popmeno principus išnaudoja kūrybiškiau, originaliau, giliau arba šmaikščiau ir, beje, daug paprastesnėmis priemonėmis. Net Pauliaus Juškos pseudoklasikinis kičas arba Rimgaudo Žebenkos atvirai dekoratyvus komercinis figūratyvizmas Bartkaus tapybos kontekste pradeda atrodyti mielas, netgi konceptualiai kryptingas. O šioje parodoje viskas, išskyrus porą tikrai neprastų darbų (viename Bartkus pirštu rodo nepadorų ženklą, kitame nutapytos dviejų moterų galvos), atrodo beprasmiška.

Rimvydas Bartkus. *Pusiausvyra (Žmogaus gimimas)*. 2011. Drobė, aliejus, medis

Vidmanto Ilčiuko nuotrauka

Aišku, galima daryti prielaidą, kad Bartkus tyčia siekė to „beprasmiškumo“, galvodamas apie *tapybos pabaigą*, žaidė komercinėmis konvencijomis, tarsi koks Andy Warholas. Vis dėlto paveikslų formos ir turinio logika rodo, kad iki Warholo jam toloka, taigi susidūrėme su labai profesionaliu, bet vis dėlto tuščiažodžiu.

Pakenkė ir parodos formato išdidinimas per du *Titaniko* aukštus – didžiulėse architektūriškai aktyviose, net agresyviose erdvėse rodoma vos po kelis kūrinius. Galbūt vertėjo šią kolekciją kaip tik sukoncentruoti viename *Titaniko* aukšte, sugrūsti, paversti savotišku baldų, stereoskopinių konstrukcijų su juose išnyrančiais monumentaliais tapybos kūriniais labirintu. Gal dar labiau būtų tikusi kokia nors pramoninė ar priešingai – viduramžiška erdvė. Tai ne priekaištas, nes kartais menininkas negali rink-

tis, kokioje erdvėje instaliuoti savo kūrinius. Nors, jei Bartkus sugebėjo gauti visas parodines *Titaniko* erdves, tai pasistengęs būtų suradęs ir kiek originalesnę, jo kolekcijai tinkamesnę erdvę.

Taigi ši paroda – neabejotina sėkmė „aktualiosios rinkos“ kontekste, bet labai abejotina „sėkmė“ pagal „menininkų pasaulio“ kriterijus. Akivaizdu, kad Bartkus labiau paisė „aktualiosios meno rinkos“. Jam labiau rūpėjo efektai, paviršutiniškas išpūdis, o ne idėjos. Įvaizdis, prestižas čia svarbesni negu „menas“ (kaip jį supranta įsivaizduojamas „menininkų pasaulis“). Kita vertus, Bartkus yra išėjęs Niujorko meno rinkos mokyklą! Todėl į provincialius priekaištus, ko gero, ironiškai atsikirstų, kad joks „menininkų pasaulis“ apskritai neegzistuoja. Kūrinys vertas tiek, kiek jis išreklamuojamas! ■

NE VIEN GROŽIS GELBSTI KULTŪROS PASAULĮ

Su dailės istorike Giedre Jankevičiūte kalbasi Kęstutis Šapoka

Kęstutis Šapoka: *Gal galėtumėte pristatyti LAWIN kolekciją, jos sudarytojus ir parodos sumanymą?*

Giedrė Jankevičiūtė: LAWIN – Baltijos šalyse garsi advokatų kontora. Kultūros žmonėms ji, laimei, labiau žinoma kaip kolekcionavimo tradicijas puoselėjanti teisininkų korporacija. Šiomet LAWIN Vilniaus skyriaus partneriai, minėdami veiklos dvidešimtmetį, nusprendė savąją dailės kolekciją pristatyti Nacionalinėje dailės galerijoje. Tai anaip tol ne pirmas kolekcijos paviešinimas. 2010 m. išleistas albumas *Peizažo erdvė* (sudarytojos Nijolė Tumėnienė ir Dalia Tarandaitė), skirtas Lietuvos peizažui iki XX a. vidurio. Jau beveik parengtas ir tomas, aprėpiantis Lietuvos dailininkų peizažus, sukurtus nuo XX a. vidurio iki XXI a. pradžios. Išleisti du albumai, pristatantys kartografinius rinkinius. Šiomet pasirodys mano parengtas albumas, skirtas moters atvaizdai LAWIN dailės kolekcijoje. Parodos sumanymas kilo, kai su projekto koordinatorė Jurgita Semėnauškiene jau buvome atrinkusios tuos kolekcijos kūrinius, kuriuos numatėme reprodukuoti moters atvaizdą pristatančiame leidinyje, rengėme kataloginius jų aprašus. Kai LAWIN partneriai rinkosi parodos temą, NDG direktorė Lolita Jablonskienė pasiūlė rodyti tą kolekcijos dalį, kuri geriausiai parengta viešinimui, t. y. rodyti kūrinius moters tema. Parodos sumanytojai LAWIN partneriai Rolandas Valiūnas ir Jaunius Gumbis tokiam pasiūlymui pritarė, aš sutikau kuruoti parodą, ją koordinuoti LAWIN paskyrė Jurgitą Semėnauškiene, o NDG – Ernestą Parulskį ir prasiėdėjo darbas. Ekspoziciją tvarkė architektas Rokas Kilčiauskas, jau dirbęs NDG didžiojoje salėje.

Parodą rengti buvo įdomu ir smagu, nes visi projekto dalyviai puikiai atliko savo darbą. Tikiuosi, kad žiūrovai įvertino mūsų pastangas. Apsidžiaugiau ir galimybe „papelituoti“ albumą. Juk erdvinė dėlionė leidžia į kūrinius pažvelgti tarsi iš šalies, o tada išryškėja daug dalykų, kurie sunkiai pastebimi, dirbant su virtualiais dailės kūrinių atvaizdais. Be to, parodoje apsilankė atidžią žiūrovų, pasidalijusių savo žiniomis apie eksponuojamus kūrinius. Už papildymus ir patikslinimus esu ypač dėkinga savo kolegai Osvaldui Daugeliui. Taigi paroda ne tik leido viešai pristatyti LAWIN kolekciją, bet ir padėjo geriau ją sutvarkyti, – tai atsispindės ir rengiamame albume.

Parodos lankytojai apie albumą nieko nežino ir priešė ekspoziciją kaip kolekcijos pristatymą. Kritikos nuomonė apie parodą iš esmės buvo palanki, o ar teko girdėti žiūrovų atsiliepimų?

Paroda sukėlė nemažą susidomėjimą, nes mūsų publika nėra lepinama kuratorinėmis istorinės dailės parodomis. LAWIN kolekcijos pristatymas priminė, kad vien nuolatinių istorinės dailės ekspozicijų nepakanka. Būtina įvairiais būdais aktualinti dailės paveldą, lavinti jo suvokimą. Parodos – bene svarbiausia šio proceso dalis. Tai normalaus kultūros gyvenimo būtinas sandas, kurį privalo puoselėti būtent muziejai.

Šiuo atveju rengdami istorinės dailės parodą muziejaininkai bendradarbiavo su privačiais kolekcininkais, kurie finansavo ir parodos instaliavimą. Ši aplinkybė tur-

būt suteikia LAWIN parodai išskirtinę reikšmę Lietuvos XXI a. kolekcionavimo istorijoje?

Kalbant apie kolekcionavimo istoriją ir šios parodos vietą joje, turbūt reikėtų dar kiek luktelti ir pasižiūrėti, kokių naujų iniciatyvų imsis LAWIN. Jei po parodos bus įkurtas meno rėmimo fondas, apie kurį užsiminta per atidarymą, tai reikš naują dailės mecenavimo raidos posūkį. Jei ne, vadinasi, ši paroda buvo tiesiog privačios kolekcijos paviešinimas. LAWIN paroda pranoksta Edmundo Armoškos ar Algimanto Miškinio kolekcijų pristatymus tik tuo, kad ji mažiau eklektiška, logiškai sukomponuota, turi į kelis pasakojimus išsišakojusią siužetinę ašį, yra nepalyginamai estetiškiau pateikta, o išsamūs paaiškinimai pristato ne tik parodos segmentus, bet ir atskirus kūrinius.

Jei grįžtume prie specialesnių, muziejininkams ir dailės istorikams rūpimų klausimų, tai ir aš, ir mano kolegos apgailestavome, kad kolekcijos sudarytojai nesutiko paviešinti duomenų apie eksponatų kilmę. Slėpti lyg ir nėra ką, nes smalsesni parodos žiūrovai vis tiek nesunkiai nustatė, kurie kūriniai į LAWIN kolekciją atkeliavo iš Armoškos rinkinio, kas pirka Vilniaus aukcione, kokie paveikslai įsigyti Lenkijoje... Juk gyvename informacijos epochoje. Eksponatų etiketėse nurodyta jų kilmė tiesiog liudyta, kad auga kolekcionavimo kultūra, patvirtintų, kad kolekcijos sudarytojai nesitenkina vietinės rinkos pasiūla, lituanistinių dailės vertybių ieško ir už mūsų šalies ribų, siekdami prarastąjį paveldą sugrąžinti į Lietuvą.

Kodėl parodai NDG parinkote moters atvaizdus?

Jau minėjau, kad LAWIN siekia viešinti didžiulį savo turimą dailės rinkinį. Ši kolekcija sudaroma lituanistiniu principu, renkant kūrinius tų dailininkų, kurie susiję su Lietuva kilmės, studijų, profesinės veiklos ryšiais. Tai labai gerai, nes kolekcijos sudarytojai į Lietuvos meninės kultūros diskursą įveda mažiau žinomus kūrinius ir autorius, anksčiau nefigūravusius mūsų dailės istorijoje. Net šioje NDG parodoje esama mums negirdėtų pavardžių, pavyzdžiui, pristatoma JAV neblogai žinomo dailininko Boriso Lovet-Lorskio grafika, įdomus tapytojas Samuelis Tepleris. Nemažai lyg ir girdėtų, bet abstrakčiai skambančių vardų: Edvardas Karniejus, Steponas Rōmeris ir kt. Priskirčiau prie jų net ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio mokyto-

ją Kazimierą Stabrauską. Jo kūryba itin kukliai pristatyta nacionaliniuose dailės rinkiniuose, o LAWIN kolekcijoje yra apie 10 šio dailininko darbų, sukurtų įvairiais laikotarpiais. Kitaip sakant, rinkinys įdomus ir įvairus, bet ieškant būdų pristatyti tokią didelę ir eklektišką kolekciją tenka gerokai pasukti galvą. Žanrinis principas čia neblogai tinka, nes autorinis ar chronologinis nepritaikomi. Jau minėjau išleistą peizažinės dailės albumą. Planuojamos ir Vilniaus vaizdų, naturmortų knygos. Moters atvaizdai sudaro atskirą ir gana didelę šios kolekcijos kūrinių grupę.

Turbūt ji gana nevienalytė ir chronologiniu, ir stiliumu požiūriu? Kurie parodos autoriai jauniausi, o kurie seniausi?

Jauniausia parodos autorė – Audronė Petrašiūnaitė, gimusi 1954 m., seniausias – Pranciškus Smuglevičius (1745–1807), nutapęs šios parodos emblema tapusį paveikslą *Estera prieš Ahasuerą* – didaktinio turinio kompoziciją Šv. Rašto tema. Albume bus gerokai daugiau kūrinių, negu eksponavome parodoje. Iš albumo autorių jauniausia turbūt yra tapytoja Sigita Maslauskaitė, gimusi 1970 m. Jos kartos dailininkų kūriniai LAWIN kolekcijoje, sakyčiau, atsidūrę atsitiktinai, nes šio rinkinio sudarytojai orientuojasi į laiko patikrintas vertybes, nesiima rizikuoti ieškodami naujų talentų.

Kol kas daugiausia minite tapytojus, nors LAWIN kolekcionuoja ir kamerinę skulptūrą...

Šiame rinkinyje esama įvairia technika atliktų, įvairioms dailės šakoms priskirtinų kūrinių. Tai ne vien tapyba, bet ir skulptūra, grafika, net asambliažai. Deja, parodoje nepavyko eksponuoti Valentino Antanavičiaus asambliažo „Teatrinis personažas“, kuris būtų puikiai papildęs pristatomų kūrinių įvairovę. Tačiau šis kūrinys toks aktyvus, kad jam reikia atskiros erdvės. Beje, eksponavome kitą asambliažą – tai Stabrausko XX a. pirmos pusės paveikslas su moters atvaizdu simbolistinio miško iš pavo plunksnų fone, o priekyje priklijuota tikra pavo plunksna. LAWIN kolekciją sudaro dailės kūriniai, reprezentuojantys tradiciją, tad ir technikos požiūriu ji yra tradicinė. Fotografijų ir videomeno čia nerasime, bet užtat esama tokių retai pasitaikančių darbų, kaip studijų laikų garsaus fotografo Stanislovo Fleury piešiniai. Šie antiklos, neokla-

sicizmo skulptūrų kopijų moters tema atvaizdai padėdavo būsiniams dailininkams įgyti profesinių įgūdžių, kaip vaizduoti natūrą.

Minėjote, kad kolekcija marga, taigi ją pristatyti nėra lengva?

Taip, vien pasirinkti moters temą neužteko. Reikėjo sugalvoti, kaip tuos moterų atvaizdus sugrupuosime. Nei chronologinis, nei autorinis principas šiuo atveju nebūtų prasmingas. Moters atvaizdai dailėje gana stereotipiški: motina, mylimoji, mūza, deivė ir panašiai. Parodos teminį skirstymą padiktavo LAWIN rinkinys. Dvi didžiausios dalys – *Atvaizdas atminčiai*, kitaip sakant, portretas, ir *Geidžiamoji*, nes būtent geidžiančiu žvilgsniu dailininkai dažniausiai žvelgė ir žvelgia į realų ar įsivaizduojamą modelį. Dar viena didelė ir svarbi teminė grupė, kurią itin mėgsta feministinė kritika, – *Įkūnyta vizija*. Tai alegoriniai įvaizdžiai, turintys konvencines, visuotinai aiškias prasmes, ir individualios dailininkų vizijos. Atskiras nelabai dideles grupes sudaro motinų ir dirbančių moterų atvaizdai, išskyrėme ir grupę *Vaikystės žavesys* su mergaites ir merginas vaizduojančiais dailės kūrinių. Gana gausu tautiniais drabužiais vilkinčių lietuvaikių – tuos atvaizdus priskyriau egzotikai, kuri tyrinėjama kraštotyrininko žvilgsniu. Toje pat parodos dalyje rodėme ir paveikslus su čigonėmis, indėnėmis, Artimųjų Rytų ir Ramiojo vandenyno salų gražuolėmis. Paskutinis skyrius – moteris kaip dailininko studijų objektas, nes piešimas ar lipdymas iš natūros visais laikais buvo priivaloma dailininko profesinio pasirengimo dalis.

Itin populiarius socrealizmo dailės personažas buvo dirbanti moteris?

LAWIN kolekcijoje tokių kūrinių nėra daug. Ekspozicijoje sovietmečiu gana žinomo tapytojo Petro Sergijevičiaus kūrinius, keletą Stasio Ušinsko socrealizmo bandymų. Tačiau ir tai yra labai gerai. Manau svarbu pastebėti, kad istorinis LAWIN kolekcijos sudarytojų požiūris į dailę, padeda laužyti kai kuriuos muziejinkystėje ir dailės istorijoje įsigalėjusius stereotipus. Socrealizmo kūriniai vyresnio amžiaus mūsų dailės profesionalams vis dar kelia

nemalonias mintis ir emocijas. LAWIN parodoje tai integruota į visumą kaip tam tikros ikonografijos pavyzdžiai. Man atrodo, kad toks kontekstas padeda pasižiūrėti į lietuviško socrealizmo pavyzdžius nauju žvilgsniu.

Ar Lietuvos dailės rinkoje tokie kūriniai populiarūs? Vakaruose jie kurį laiką buvo netgi labai madingi.

Socrealizmas mielai perkamas ir pas mus. Visų pirma, šio stiliaus kūriniai vertinami kaip garsių menininkų kūrybos pavyzdžiai. Kolekciniams imponuoja ir dailininkų gebėjimas tiksliai perteikti tikrovės vaizdus. Tai visais laikais darė įspūdį dailės mėgėjams.

Kai kuriais aspektais paroda NDG yra savotiškai alternatyvi įprastam, konvenciniam muziejiniam formatui...

Tai neišvengiama vien dėl pačios kolekcijos pobūdžio. Muziejų misija, be kitų dalykų, yra formuoti oficialius nacionalinės dailės vertinimo kriterijus, o tam pasitelkiami ypač vertingi, klasikos statusą turintys kūriniai. Privatūs kolekcininkai šiuo požiūriu laisvesni, be to, retas kuris iš jų renka savo kolekciją kaip pavyzdinę, sudarytą vien iš geriausių, reikšmingiausių kūrinių. Nacionalinių muziejų epochoje tai kažin ar įmanoma, nes konkuruoti su muziejais sunku net pas mus. Menininkai stengiasi, kad jų aukso fondas atsidurtų valstybės rinkiniuose, o ne privačiose rankose. Atitinkamai muziejai retai rodo marginalijas, nors jos gali būti labai įdomios. Taigi privačių kolekcijų pristatymas savaip praturtina mūsų dailės istorijos žinias, koreguoja nusistovėjusius, kartais sustabarėjusius požiūrius, plečia dailės istorijos lauką.

Kodėl parodą pavadinate „Ne vien grožis“?

Todėl, kad moteris – tai ne vien grožis, be to, rodome anaipol ne vien grožį. Pavyzdžiui, net idealizuoti dirbančios moters atvaizdai toli gražu neatitinka oficialių grožio standartų. O ką jau kalbėti apie tokius kūrinius kaip Kosto Dereškevičiaus chuliganiškas paveikslas *Be pavadinimo*, kuriame išryškintos anaipol ne tos moters kūno dalys, kuriomis įprasta gėrėtis.

Norėčiau, kad plačiau aptartume Stepono Batoro universiteto Dailės fakulteto auklėtinių kūrinius LAWIN kolekcijoje.

Stepono Batoro universiteto Dailės fakulteto absolventų kūryba pristatoma gana gausiai ir atveria daug naujų, vertingų dalykų, jei lygintume su NDG nuolatine paroda. Tiesa, LDM saugyklose iš tikrųjų yra ne taip jau mažai su universiteto Dailės fakultetu susijusių dailininkų kūrinių, bet jie sukurti daugiausia dėstytojų, t. y. pripažintų menininkų. LDM turi gana didelį Liudomiro Slendzinskio tapybos rinkinį, kuris, deja, mažai žinomas dėl politinių priežasčių. Vis dar sunku įsivaizduoti, kokiomis aplinkybėmis būtų galima viešai pamatyti Stepono Batoro universiteto profesūros arba Józefo Piłsudskio portretus. LDM turi keletą nuostabaus tapytojo Tymono Niesiolovskio, autoritetingo grafiko ir restauruotojo Jurgio Hopeno darbų. Jų kūrybos pavyzdžius matome nuolatinėje NDG ekspozicijoje, kuri reprezentuoja tarpukario Vilniaus dailę. O LAWIN kolekcijoje vyrauja Slendzinskio, Hopeno ir Niesiolovskio studentų kūryba. Eksponuojant parodą, rengiant albumą

paiškę, kaip menkai šią *savo* paveldo dalį esame ištyrę. Lenkų dailėtyrininkams ši dailė nėra labai įdomi, pirmiausia domimasi Slendzinskiu ir Niesiolovskiu, o jų studentų kūryba su retomis išimtimis priskiriama Lietuvos dailei. Visiškai pritariu nuomonei, kad ne lenkai, o mes turime raustis po Stepono Batoro universiteto archyvus ir aiškintis, kas slypi po paslaptimis signatūromis „H. K.“ ar „W. K.“

LAWIN parodoje eksponuojami keturi diplominiai darbai. Dviejų autorystė aiški, kitų dviejų – ne. O juk tai didžiulio formato paveikslai, ne koks eskiziukas. Reikėtų vartyti tarpukario lenkišką periodiką ir ieškoti reprodukcijų, patvirtinimų, kam priklauso tie kūriniai. Atrodytų, visai netolima praeitis, bet žinome apie ją apgailėtinai mažai. Kitaip sakant, mūsų istorinė atmintis skylėta. Gal ši paroda paskatins jaunąją menotyrininkų kartą susidomėti tarpukario Vilniaus daile ir jos kontekstu.

LAWIN kolekcijos paroda „Ne vien grožis“ Nacionalinėje dailės galerijoje

Ar LAWIN kolekcijos sudarytojams rūpi, kokiam kontekstui jie patys priklauso ir kam atstovauja?

Taip, jiems tai svarbu. Kaip minėjau, visi kolekcijos kūriniai susiję su Lietuva, nors vienas iš kolekcijos sudarytojų Rolandas Valiūnas juokauja: jei kas pasiūlytų nebrangiai įsigyti Picasso ar kito garsaus užsienio dailininko kūrinį, tai jis, žinoma, neatsisakytų...

LAWIN kolekcija jau dabar vadinama indikatoriumi, padedančiu suprasti dabartines meno kolekcionavimo realijas Lietuvoje. Greta kitų dalykų ji pateikia informacijos ir apie laikinas, dirbtinai suformuotas madas. Pavyzdžiui, prieš keletą metų į rinką buvo išmesta labai daug Vytauto Kasiulio darbų. Staiga šis gana vidutinio talento menininkas tapo pirmo ryškumo žvaigžde. Apie jį kalbėjo televizija, rašė populiarioji spauda. Kolekcininkai vienas per kitą pirko Kasiulio paveikslus. Manau, ateityje, jei norės juos parduoti, turės problemų. Dailės istoriko akimis šis fenomenas labai įdomus. Pastaruoju metu tokių sensacingų „atradimų“ įvyko keletas. Atūžė ir nuvilnijo Neemijos Arbitblato mada, į nepelnytai išaukštintų autorių kategoriją patenka ir kai kurie gyvieji.

Ar LAWIN kolekcijoje daug išeivijos lietuvių kūrinių?

Taip, gana daug. Svarbiausia, kad didžioji dalis – tikrai geri. Tai iškilių menininkų Viktoro Petravičiaus, Vytauto Kašubos, Kazio Varnelio, Prano Gailiaus ir kt. darbai. LAWIN partneriai patys važiavo į Pietų Ameriką parsivežti Jono Rimšos kūrinių, derėjosi su dailininko giminaičiais, gabeno įsigytus paveikslus į Lietuvą. Nemažas Prano Domšaičio rinkinys. Įdomūs Alfonso Dargio darbai, sukurti Antrojo pasaulinio karo metais. Pas mus apie šį autorių žinoma mažai, nors brandžioji jo kūryba išeivijos parodose buvo gana plačiai pristatoma. Bet šiuo atveju kalbame apie ankstyvąjį, studijų laikų periodą. Keletą to laikotarpio kūrinių turi Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus Kaune, bet jie niekada nerodyti. Jei kalbėsime apie ankstyvuosius dailininkų kūrinius, atkreipčiau dėmesį į NDG parodoje eksponuotą puikų Varnelio karo metų darbą. Anksčiau jis priklausė Armoškai ir ilgą laiką buvo atributuojuamas kaip Varnelio mylimo ir gerbiamo mokytojo Ušinsko kūrinys. Galiausiai šią painiavą atpainiojo pats autorius:

paaikškėjo, kad ši kompozicija vadinasi *Diena* ir priklauso *Paros* ciklui, kurį turėjo sudaryti keturi paveikslai.

Nors mūsų kolekcionavimo istorija dar nelabai sena, jau keletas kolekcijų spėjo ne tik pagarsėti, bet ir išnykti. Pavyzdžiui, Ričardo Jakučio rinkinys. Ar žinoma, kas su juo atsitiko?

Tikslų ir sistemingų žinių nėra, nes niekas nuosekliai jų nerinko. Tačiau kai kurių darbų iš Jakučio kolekcijos dabartinė vieta žinoma. Labai gerai, kad buvo išleistas tos kolekcijos katalogas. Kolekcionavimo istorikams katalogai yra vieni iš svarbiausių šaltinių, nes padeda atsekti dailės vertybių kelius.

Kaip LAWIN iniciatyva paveikė Lietuvos kolekcionavimo politiką?

Kai suformuojamos tokios kolekcijos ir jos viešinamos, galima kalbėti apie tam tikrą kultūrinę visuomenės brandą. Šiuo atžvilgiu LAWIN kolekcija neabejotinai svarbi. Ankstesnės viešai žinomos privačios kolekcijos buvo kiek atsitiktinio pobūdžio. Puiku, kad LAWIN tariaisi su ekspertais, ieško kontaktų su profesionalais, su muziejininkais. Tai liudija bręstančią kolekcionavimo kultūrą, kartu suteikia impulsą jai puoselėti.

LAWIN daugiausia orientuojasi į paveldą. Nusistovėjus tokiems kolekcionavimo kriterijams, ar nekyla grėsmė šiuolaikiniam menui atsидurti užribyje?

Nemanau. Prisiminkime Danguolės ir Viktoro Butkų kolekciją ir jų kuriamą Modernaus meno centrą. Jie orientuojasi tiek į „tyliojo modernizmo“ klasikus, tiek į šiuolaikinius menininkus. Šio rinkinio branduolį sudaro tapyba (tai kolekcijos ekspertės įtaka), bet perkamos ir fotografijos, ir net videomenas. Jau yra žmonių, kolekcionuojančių ir conceptualųjį meną. Tiesa, galerija „Tulips and Roses“ Vilniuje neišsiskynė, bet ir neišnyko, ji egzistuoja kiek modernesnėje erdvėje, nuolat užkabindama ir lietuviškąjį kontekstą. Jei kolekcionavimas Lietuvoje plėtosis, jei bus ieškoma dar neatrastų laikotarpių, į kolekcionavimo lauką dar neįtrauktų menininkų, vadinasi, ir į šiuolaikinio meno kūrėjų ateitį galima žvelgti optimistiškai. ■

UTENOS PARKAI – PAVYZDYS KITIEMS LIETUVOS MIESTAMS

Minint Europos kraštovaizdžio konvencijos dešimtmetį, Aplinkos ministerijos apdovanojimas „Už kraštovaizdį“ įteiktas Utenos rajono savivaldybei. Šio miesto parkai 2012 m. pripažinti geriausiu kraštovaizdžio tvarkymo pavyzdžiu Lietuvoje. Kaip sakė ministerijos Saugomų teritorijų ir

kraštovaizdžio departamento direktorius Vidmantas Bezaras, vaizdingos, tačiau anksčiau žmonėms visiškai neprieinamos miesto vietos buvo sutvarkytos ir pritaikytos poilsiui. Gražiai sutvarkyta gyvenamoji aplinka tampa Utenos įvaizdžio dalimi, skatindama būti gamtoje, didžiulis savo miestu.

Pakeistas Utenio aikštės vaizdas

Gauti Aplinkos ministerijos apdovanojimą „Už kraštovaizdį“ 2012 m. pretendavo 27 kandidatai – savivaldybių administracijos, viešosios įstaigos, valstybinių ir savivaldybės parkų direkcijos, įmonės, bendruomenės ir privatus asmenys. Jų paraiškas vertino aplinkos ministro sudaryta komisija iš Aplinkos, Kultūros ir Žemės ūkio ministerijų, Kultūros paveldo departamento, Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos, Lietuvos savivaldybių asociacijos, Lietuvos

kraštovaizdžio architektų sąjungos ir Etninės kultūros globos tarybos atstovų.

Utenos rajono savivaldybė tvarkyti želdynus ėmėsi 1994 m., kai savivaldybėje pradėjo dirbti Vilniaus dailės akademijos absolventė kraštovaizdžio architektė Jūratė Paragytė. Pirmiausia ji užsakė parengti Utenos miesto želdynų schemą (dabar vadinama specialiuoju želdynų planu). Kraštovaizdžio architektas Regimantas Pilkauskas ir urbanistas Alvydas Žickis, rengdami šią schemą, išnagrinėjo ir įverti-

no kraštovaizdį, pateikė pasiūlymus nustatyti parkų riboms ir svarbiausias jų planavimo gaires. Vėliau želdynų schemos sprendiniai buvo perkelti į Utenos miesto teritorijos bendrąjį planą. Remiantis želdynų specialiojo plano siūlymais buvo formuojamos parkų ribos, rengiami parkų projektavimo idėjų konkursai, padėję pasirinkti geros kokybės projektus. Deja, pasitaikė ir atvejų, kai projektuotojai buvo pasirenkami pagal žemiausią projekto kainą, todėl, deja, ne visos miesto teritorijos sutvarkytos pavyzdžingai.

Utenos parkai bendrajame miesto plane sudaro 140 hektarų ir numatyti statyboms nepalankiose vietose – užliejamuose upelių slėniuose, ant stačių šlaitų, drėgnose, užpelkėjusiose ežerų pakrantėse. Parkai suplanuoti taip, kad susijungtų tarpusavyje, todėl upelių pakrantėmis galima laisvai pereiti per visą miestą. Parkai pavadinti upelių ir ežerų, prie kurių yra įveisti, vardais. Dar prieš dešimtmetį uteniškiai negalėjo naudotis želdynų teritorijomis, nes nebuvo takų, o upelių pakrantės užtvirtos ir nepri-

Dauniškio parkas

žiūrimos. Kad pagerėtų gyvenamosios aplinkos kokybė ir miestiečiai galėtų ilsėtis gamtos prieglobstyje, nuspręsta apleistose teritorijose įrengti parkus.

Krašunonų upelio pakrantėse 2009 m. buvo įrengti takai, pastatyti du pėsčiųjų tiltai. Prie upelio augantys želdiniai pertvarkyti. Atsivėrė ne tik gražūs vaizdai, bet ir galimybė pasivaikščioti upelio pakrante.

Miesto sodas yra Krašunonų upelio slėnyje, Krašunonų ir Vyžuonų upelių santakoje. Jo plotas – 2,65 hektaro. Utenos miesto sodas įkurtas apie 1930 m. Kaimynystėje esantys Šaulių namai, kaip Lietuvos laisvės paminklas, buvo pastatyti 1933 m. Priešais Šaulių namus auga prezidento Antano Smetonos ąžuolas.

2003 m. įvyko konkursas geriausiai Miesto sodo tvarkymo idėjai išaiškinti. Laimėtoju pripažintas kraštovaizdžio architekto Regimanto Pilkausko ir architekto Alberto Lamausko projektas. Miesto sodo teritorija buvo projektuojama kartu su Šaulių namų teritorija. Realizuojant projekto sprendinius, įrengti svarbiausi įėjimai iš pagrindinių gatvių. Takai veda

Utenio aikštė įkurta 2006 m. – dar neiškraipyta

Krašunos upelio pakrante ir šakojasi per visą sodą, o pagrindinis – per naujai suprojektuotą tiltą veda į Šaulių namus. Šis takas yra svarbiausia Miesto sodo kompozicinė ašis.

Viduriniojoje šlaitų terasoje suformuota aikštelė paminklui, o žemesniojoje pasodinti gėlynai ir pastatyti suoliukai. Pasodinta naujų medžių: juodalksnių, skirpstų, ąžuolų, klevų, liepų.

Tie patys autoriai, laimėję idėjos konkursą, parengė **Utenio** ir **Rinkos aikščių** pertvarkymo projektą. Utenio aikštė kalvos viršūnėje anksčiau buvo ilgas, atraminėmis sienomis nuo gatvių atskirtas, išilgai taku perkirstas, medžių užtamsintas skveras.

Vyžuonos parkas

Projektuotojai aikštės plotą padalijo į tris funkcines dalis, nugriovė atramines sienas, dalį paviršiaus nukasė. Aikštės dalis priešais savivaldybę dabar metru žemesnė, tai išryškina šį svarbiausią pastatą ir sušvelnina gatvės nuolydį. Čia suprojektuotas grindinys šventiniams renginiams, o šio kiadieniais galima statyti automobilius. Kitoje, aukštesnėje, aikštės pusėje – platus, medžiais ir krūmais nuo gatvės atskirtas vejos parteris ramiam poilsiui. Šias pagrindines aikštės dalis jungė aukščiau laiptų grįsta, želdiniais įrėminta aikštelė skulptūrai, kuri reprezentuotų miestą. Tačiau visas sumanymas virto gaivališka kūryba, nes užsakovas jautėsi neatsakingas, o autorius tapo beteisis. Utilitarus grindinys buvo atitvertas nuo gatvės betono rutuliais ir tapo aikštės „puošmena“, o paminklas Vytauto apygardos partizanams buvo pastatytas vejos centre, nepaisant projekto autorių protestų.

Reikia tikėtis, kad Utenio aikštės vejos parterį dankantis paminklas bus perkeltas į jam tinkamesnę vietą Miesto sode, netoli Šaulių namų, o ir kitais atžvilgiais bus vadovaujamasi patvirtintu projektu.

Vyžuonos parkas įkurtas Utenėlės ir Vyžuonos upių santakoje. Tai pats didžiausias Utenos parkas, užimantis 35 ha. Anksčiau į šią vietą buvo neįmanoma net įžengti – teritorija buvo pilna privirtusių medžių, šiukšlių. Vyžuonos parko projektus parengė UAB „Urbanistika“ ir UAB „Statybų strategija“.

2008 m. pabaigoje prasidėjo darbai – buvo šalunami išvirtę medžiai, krūmai, raunami kelmiai, valoma upės vaga, atstatomas reljefas. Dabar upių pakrantėse įrengti takai, iš miesto centro vedantys į gyvenamųjų namų kvartalus, ligoninę, prekybos centrą, bažnyčią, sporto areną. Parke nutiesta 2,5 km ilgio riedučių, riedsli-džių, dviračių trasa yra

Adolfo Sinkevičiaus nuotrauka

Dauniškio parkas

apšviesta, per Utenėlės ir Vyžuonos upes pastatyti 7 tiltai.

Tarp stačių slėnio šlaitų plyti plačios salpinės pievos. Šis parkas yra ryškus didelių, susisiekiančių žalmos plotų, kurie sudaro miesto želdynų sistemos pagrindą, tvarkymo pavyzdys.

Dauniškio parkas pradėtas kurti 2005 m. aplink Dauniškio ežerą. Jo plotas yra 11 hektarų. Dauniškio parko projektą parengė architektai Vytautas Sipavičius ir Euchrida Sipavičienė. Panaudojus ES lėšas, projektas įvykdytas 2009 m. Vakarinėje ežero pakrantėje iškirsti karklai, išrauti kelmai, pašalintos nendrės, išsemtas dumblas ir įrengtos pievutės su vaikų žaidimų aikštelėmis. Yra smėlio tinklinio aikštelė. Aplink ežerą įrengti takai. Galima pasi vaikščioti ir pontoniniu lieptu. Nutiestos tvoros, atibojančias parko ir gretimų namų valdas, gražiai išryškinančias parko erdvę. Gyventojams tai suteikė galimybę mėgautis privatumu.

Rytinėje ir pietinėje ežero pakrantėse palikta natūrali augmenija – meldai, nendrės. Įrengtas medis takas.

Iš gatvių į parką veda daug įėjimų, yra net 3 automobilių stovėjimo aikštelės. Stenduose pateikta informacija apie parką, augalus natūraliose augimvietėse. Baimintasi, kad parko lankytojai, vaikščiodami palei ežerą, išbaidys vandens paukščius, tačiau jų tik padaugėjo. Ežere apstu ančių ir laukių. Realizuo-

ta pagrindinė parko idėja – sukurta poilsio erdvė aplink visą ežerą. Parkas tapo viena mėgstamiausių poilsio vietų.

Savivaldybė planuoja toliau plėtoti želdynų teritorijas. Numatoma suprojektuoti Krašunos parką, kuris susijungtų su jau nutiestu Krašunos upelio pakrantės taku. Įvyko ir Vyžuonaičio parko idėjų konkursas, kurio laimėtojas UAB „Želdynai“ jau pradeda rengti techninį projektą.

Aplinkos ministerijos apdovanojimą „Už kraštovaizdį“ pelniusi Utenos rajono savivaldybė atstovaus Lietuvai kraštovaizdžio konkurse, kurį Europos Taryba rengs 2013–2014 metais. ■

Utenos miesto sodas

TAPYBA MIRĖ – GRAFIKA „STENGIASI IŠ PASKUTINIŲJŲ“, arba KADA GERA, O KADA GRAŽU

Irenos Daukšaitės-Guobienės „KONFIGŪRACIJOS. Vaizdas ir tuštuma, arba Pasakos be galo“ galerijoje Kairė-Dešinė

Šio rašinio pretekstas toks: atėjau pasižiūrėti savo bičiulės Irenos Daukšaitės-Guobienės parodos galerijoje Kairė-Dešinė. Suglumau.

Gluminio emocinę išraišką labiausiai nusakytų jausukas *oi!* Jis reiškia tiek nustebimą, tiek lengvą išgąstį, kai eini į pasimatymą su geru pažįstamu ir randi jį nuogą arba su Liudviko XIV epochos kostiumu. Bet pradėsiu ne nuo to. Juolab kad tiek paroda, tiek sudėtingas jos pavadinimas ragina kiek atvėsti ir, nesileidžiant į detales, apžvelgti reiškinių visumą nūdienos menų dëlionėje.

Grafikos centro galerija Kairė-Dešinė, atliepdama savo priedermę, eksponuoja daugiausia su grafikos raiška susijusius kūrinius. Plačiau į tai nesigilinsiu. Bet vis dar gyvenu maloniais įspūdžiais, kuriuos man sukėlė prieš kurį laiką ten vykusios Lidos Dubauskienės ir Marijos Marcellionytės parodos.

Tai bus įžanga tolesniems svarstymams. Planuotos atskirai ir tarsi nesusijusios, abi prakalbo apie tą patį – apie šventą sekmadienio *tylą*, kai dar miega ir miestas, ir kaimynai, ir šuo, ir vyras, ir vaikas, o tavo protas, pakerėtas užklupusios dovanos, prabyla subtiliausiais vaizdinių garsais (žinodamas, kad niekada nebus laiko plepėti beprasmiškai ir daug). Lida „nesikankina“ dėl ekspozicijos. Ji tiesiog nereaguoja į sienas, nesijaudina dėl „bendro vaizdo“.

Mažutėlio formato atspauduose kantriai ir neskubriai pasakoja – neįmanomą nupasakoti – *kėdės* istoriją, keičiantis apšvietimui atidžiai stebėdama jos gyvenimą. Žiūrovai turi teisę (ir ji motyvuota) „apžiūrėti“ ekspoziciją per 3 minutes. Tačiau dažnas sustoja. Net ir tas, kuris nesuvalkio, kokiu konkrečiu būdu šie slėpiningi poezijos posmai paslėpė kaprizingos oforto technikos subtilybes. O jas ir visai pamirštame, panašiai, kaip stebėdami „lengvus“ japoniško *summi-e* teptuko brūkštelėjimus nesidomime tais šimtais taisyklių, kurių privalu laikytis autoriui.

Marija elgiasi atvirkščiai – jos išeitis taškas yra ekspozicija. Ryto šviesa, prasiskverbusi iki apšiurusių „paprastų“, visai tuščių popieriaus lapų, pakabintų ant sienos, – tai *tų* dienų, *tų* minčių, *tų* sapnų... gyvenimo saga, nuosekliai, diena po dienos, valanda po valandos išpažįstanti pavojingą nepriklausomybės ilgėsį. Tai meditacinis kalbėjimas su „tuštuma“, kurią suponuoja buities įrėmintas gyvenimas, atkakliai tvirtinant: „aš esu“, mano kasdienybė nėra pridususi, kaip galėjo atsitikti tiems „staliniams“ kalendoriams, užklojusiems kitą galerijos sieną ir tapusiems ne dienų, vardadienių, horoskopų, bet asmeninės savasties liudytojais.

Taigi, Marijos ekspozicija, kurią reikėtų vadinti instaliacija, pati savaime tampa ir klausimu, ir atsakymu, nes

yra būtinoji jos raiškos sąlyga. Parodos idėja virsta vizualizuota intymia istorija, kuri būtų „perskaityta“ ir be ją lydinčių žodžių, atsiradusių ne tiek iš nepasitikėjimo žiūrovais, kiek iš bendravimo su pasauliu stygiaus.

Taigi, kalbu apie *pasirodymus*, kurie gali būti labai įvairūs. Šiandien, kai menas apskritai virsta *instaliaciniu*, dažnai be jokio turinio, išskyrus estetinį pasigėrėjimą (arba antiestetinį pasibjaurėjimą) pačiu reginiu, akys pripranta matyti tik trečiąją – apimtinę, vizualinę dimensiją, bet ne atskiras (gal ir prasmingas) detales, nes veikia (arba ne) tik vaizdo visuma konkrečioje erdvėje, dažnai sunaikindama ketvirtąjį (nematomą) matmenį, iš kurio ir išsprūsta jaudulio dvasia.

Mano aptarti pavyzdžiai, tikiuosi, yra tos išimty, kurios patvirtina taisyklę, nors susigaudyti procesuose, juo labiau juos apibendrinti, darosi vis sudėtingiau. O ir šiaip beprasmiška. Tą jauseną pailiuosiu dar vienu „nuklydimu į šalį“ – tai įžymiojo emigranto Ray Bartkaus paroda *Titanike*, sukrėtusi meno ir „ŽMONIŲ“ pasauli... Autorius garsiai deklaruoja gerokai senstelėjusį lozungą apie tapybos mirtį. Tenka sutikti. Jo išskirtinai puikiai, šiuolaikiškai ir visais atžvilgiais estetiškai apmąstytoje ekspozicijoje tapybos apskritai nėra. Nors VISA TAI, ką matome (ir ko neįmanoma nepastebėti dėl itin didelių formatų ir įtaigaus neįprasto pateikimo), vis dėlto nutapyta „aliejum“... Natūralu – šiandien viskas, net taškas drobėje ar paspalvintas komiksas vadinamas tapyba, todėl nesuprantu, kodėl autorius, deklaruojantis tapybos pabaigą, užuot pasitelkęs šiuolaikines lengvai prieinamas technologijas efektui išgauti, naudoja mažo kalibro teptuką... Žinoma, tai puiki proga pademonstruoti šiais laikais beveik išnykusį profesionalumą, mokėjimą itin natūralistiškai „nupaišyti žmogų“, ypač jo kūno dalis (tai sunkiausia visiems, bent kiek „ragavusiems“ meno mokslų). Bet autoriui TO, net jeigu tai vadinsime ne tapyba, o tiesiog piešimu dažais, akivaizdžiai nepakanka. Komfortiškai instaliuota erdvė „smūgiuoja tiesiai į paširdžius“ ir tikrai nusipelnė raudono (sako, jis buvo kiek apšiuręs) kilimo, patiesto per atidarymą. Tokių iškilnių Lietuvos dailės (jei daile nelaikysime madų šou) istorijoje dar nėra buvę.

Pagal eksponatų santykį su ekspozicija, manyčiau, paroda, iliustruoja dvynių būseną, kai vienas be kito negali

gyventi – atskyrę *pieštinę tapybą* nuo sudėtingų, gerai suręstų konstrukcijų, matytume *tik* paveikslus, o masyvios originalios konstrukcijos, likusios be tapinių, būtų tik beprasmis rebusas, tinkamas kokiai nors neapprėpiamai ŠMC erdvei. To išvengta, apdairiai pasirinkus „žmoniškų“ maselių *Titaniką*, nuteikiantį pokalbiui apie žmogų.

Bet užtenka klaidžioti aplinkui, laikas grįžti į Irenos Daukšaitės-Guobienės parodą. Įžengusi į *Kairės-Dešinės* sales, ieškau anksčiau minėto šoko priežasčių. Surandu – tai netikėtumas. Prieš akis – aštri, įsakmi, sieną dalimis kapojanti ekspozicinė linija iš įvairių dydžių kvadratų ir stačiakampių, įtaigiai perverianti žvilgsnį ir būvį. Tikėjau, pamatyti tvarkingai įrėmintus, „turingus“ Irenos atspaudus, vertus solidaus jos jubiliejaus. Didelius. Ne visai „tradicinius“. Bet matau erdvę, nepriekiaštingai „sustyguotą“ imantrių konfigūracijų lauką, kuris išsyk įtraukia ir kiekvieną žiūrovą paverčia instaliacijos dalimi – figūra, be kurios ji neišsipildytų, atrodytų vieniša, nepaveiki, „pati sau“. Kaip ir kiekvienas, atsidūręs čia, tampu ankstesnių Irenos kūrinų detale, siuvinu, draiskalu, įspaudu, tiesiog juoda dėme, kartu su kitais instaliaciją papildančiais objektais – žmonėmis, gėlėmis, vyno buteliais, taurėmis, užkandžiais... Prisipildau šnabždesių, kuždesių, kosčiojimų ir kvatojimo, sveikinių, burbuliavimo apie netikusius rinkimus, apie pasibaisėtinai vulgarų TV šou „Radžis ieško žmonos“...

Visa tai, svarstau, yra performansas arba idėja video-projektui, arba siužetas kokiai nors alternatyviai teatro trupei, arba... Na, tiek to. Tai parodų atidarymo ypatumai. Aš atėjau iš anksto, todėl žinau, kad tie, kurie po šurmulingo vakaro nesugrįš, taip ir liks tik šio kuždesių performanso dalyviai, bet netaps žiūrovais visos reginių puokštės, kurią tarsi spąstus pateikia autorė, nė neįtardama, kad gali į juos įkliūti ir pati.

Tas bėdis, „nokautuotas“ įspūdingos instaliacijos smūgio į paširdžius, taip ir nepatirs gurmaniško malonumo paskanauti grafikos patiekalų, patiektų itin profesionaliai, atsakingai ir sąžiningai. Nepajus švelniausių ofortinės adatos prisilietimų, akvatintos subtilybių, glotnių kongrevo iškilumų, kuriuos taip malonu nemačiomis paglostyti ranka, ar autorei būdingų siuvinėjimų, plėšinėjimų, adymų, paklijavimų ir t. t. Tikra puota profesionalios meni-

nės raiškos pasiilgusiems žiūrovams, puiki grafikos technologijų ir interjero dizaino pamoka.

Visa tai, ką matome, turi dar ir literatūrinę istoriją, nes Irena – puiki vaikiškų knygų iliustratorė. Taigi ji prašo vietu kartu trijų dalykų:

a) įvertinti nepriekaištingą (šiuo atveju) dizainerišką (instaliacinį) erdviškumą;

b) ištyrinėti oforto techniką ir pasigrožėti meistriskumu;

c) abstrahuotuose vaizdiniuose atrasti literatūrines prasmes.

Tačiau, pasak liaudies išminties, prašyti vienu kartu derėtų tik ko nors VIENO. Įgyvendinti (ir atliepti) **tris** yra pernelyg sudėtinga. Juolab kad kiekviena sudedamoji parodos dalis savaip nugludinta, nublizginta iki tobulumo. Taigi, sudėjus tris tobulybes į vieną, gaunama tobulybė *trečiuoju laipsniu*, o pridėjus ketvirtą ar penktą ji jau pavojingai priartėtų prie to, kas apibrėžiama žodžiais *svaiginantis nuobodulio komfortas*, nes nepalikta jokios orlaidės nenumatytam skersvėjui. Visi trys „pašnekovai“ ekspozicijoje yra įdomūs, patrauklūs, tačiau kiek užgožia vienas kitą, stengdamiesi dominuoti.

Garsusis Justinas Mikutis, apie kurį, gaila, nieko nežino jaunoji karta, mėgo kartoti: „Menas yra taiklus nepataikymas.“ Šiuo atveju pataikyta absoliučiai taikliai ir į visus pasirinktus taikinius. Tai ir yra šio pasirodymo esmė. O gal privalumas?

Pati meno sąvoka šiandien nebekvestionuojamas dydis (ar mažis). Nelygu požiūris, pažiūros ar tiesiog (ne)žiūrėjimas. Visais atžvilgiais šis meninis įvykis – tai beprecedentinis atvejis, beveik žygdarbis, priverčiantis sukrusti net priekabiausius žiūrovus (kalbu ne vien apie nuobodžiaujančius ar itin „disertacinius“ kritikus). Gal taip ir atsitiktų, jei prie parodos „nekabėtų“ baisiai (ir nuolatos) niekinamas žodelytis „grafika“.

Kai jau bus garsiai paskelbta, kad ir ji mirusi, pagaliau viską pradėsime vadinti menu (arba ne) ir nebereikės aiškinti, kad vienos atlikimo priemonės yra privilegijuotesnės už kitas. Bet vargu ar grafika sulauks privilegijos būti taip iškilmingai palaidota – mat ją jau labai seniai tylomis marina „cechinės“ priklausomy-

bės šmėkla, vis dar klaidžiojanti tiek po parodas, tiek po Dailininkų sąjungos koridorius...

Irena padėjo titaniškas pastangas, kad liktų savimi ir „nepavėluotų į traukinį“, atverdama lauką, toli peržengusį klasikines grafikos ribas, jam įvardyti dar net nesugalvotas terminas.

Kol kas laužyta geometrinė linija – keliaujantis Irenos grafikos pasaulis – trūkinėdama ir šokčiodama skrodžia galerijos sienas dar nežinodama galutinės stotelės, o galėtų perlpti į antrąjį aukštą, kad apraizgytų kasdieniškas „kultūrbario“ spintas, nužingsniuoti į rūsį, kur prikrauta *UpArto* rėmų, perlpti juos ir Latako gatve keliauti į ŠMC, kur lauktų neaprėpiamos vaizduotės žadinančios erdvės, jau gal kiek ir pasiilgusios prasmingesnių akcentų... Galėtų nukeliauti iki Nacionalinės galerijos, kurios nuolatinėje ekspozicijoje Irenos Daukšaitės-Guobienės kūrinių dar nėra, matyt, nutarta, kad autorė dar tokia *gyva*, kad vertėtų palaukti, kol aprims...

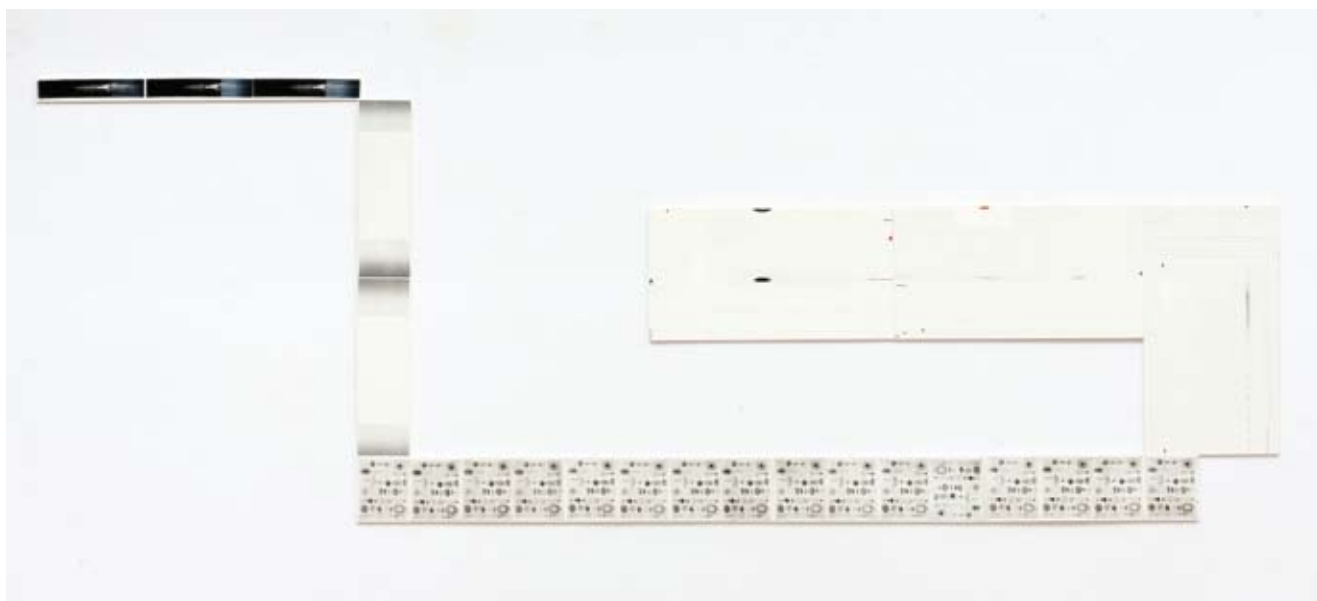
Na, tokia kelionė galėtų įvykti. O kol kas toji laužyta, gurmaniškais stačiakampiais persisotinusi „gyvatė“ užsisklendžia dviejose galerijos salėse, atskirtose koridoriaus vėsos ir praeivių abejingumo. Ar tikrai ten pasakojamos *dvi* skirtingos istorijos (grįžtant prie pirminių įspūdžių), – ar dailininkė pasitinka žiūrovus nuoga, ar *smarkiai* apsirengusi?

Atrodo, ji pasielgė kaip toji pasakų herojė, įvykdžiusi karaliaus užgaidą, – atėjo nei nuoga, nei apsirengusi. Visais atžvilgiais tai atvejis, vertas kur kas akylesnio žvilgsnio, negu aš pajėgiau apžvelgti. Be to, abi maudomės tame pačiame baseine, naudojamos tokį patį gelbėjimosi ratą, tad plačiau svarstyti atrodo ne itin etiška ir nelabai įmanoma.

Na, man gal norėtusi kiek daugiau tylos, kurią aptariau anksčiau, kokio nors meditatyvaus čiurlenimo, ar atvirkščiai – išgirsti pašauto paukščio klyktelėjimą... Na ir kas? Irenai tai nė motais. Ji kitokia. Šioje parodoje (nors gerokai dvejodama) pagaliau apsisprendė pasirinkti jai artimiausią – rafinuotos, išskaistintos *estetikos* kelią. Linkėčiau, kad juo eidama nė nesistengtų imituoti kasdienybės garsų ir spalvų dodekafonijos. Reikia tiesiog būti, – teigia ir ji pati, padariusi tai, ko norėjo ir kuo yra absoliučiai patenkinta. Kiekvienam linkėtina pagaliau taip pasijusti. Su tuo Ireną ir sveikinu. ■

Irena DAUKŠAITĖ-GUOBIENĖ. Žinia. C3, C5, 2012

Irena DAUKŠAITĖ-GUOBIENĖ. Baltas pasaulis II. C3, C5, 2012

Irena DAUKŠAITĖ-GUOBIENĖ. Kiti. C3, C5, 2012

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

Gerardas ŠLEKTAVIČIUS
Spaustuvė (iš ciklo „Studijų
metai“, III dalis). 1976
Šilkografija. 45x56

Gerardas ŠLEKTAVIČIUS
Baltas sūkurys. 1992
Spalvotas linoražinis 46x64

Kęstučio Stoškaus reprodukcija.

PARODA, PRIMENANTI GRAFIKOS ISTORIJOS PAMOKĄ

Vilniaus grafikos meno centro galerijoje „Kairė–Dešinė“ 2012 m. spalio antroje pusėje veikė retrospektyvinė Gerardo Šlektavičiaus paroda „Anatomijos pamoka“, surengta dailininko 60-mečiui paminėti. Taip pavadintas ir naujausias dailininko kūrinys – mišria technika atlikta modulinė kompozicija, sukurta reaguojant į kasdienines masinės kultūros atakas, permąstant kūniškumo sampratą. Tuo tikslu pasitelkiamos dailės kūrinių reprodukcijos, blizgiųjų žurnalų iliustracijos, reklaminiai vaizdai. Šaižų vizualinį „Anatomijos pamokos“ triukšmą elegantiškai neutralizavo ant gretimos sienos iškabinti du tušu ir grafitu piešti ciklai „Ovalai“ ir „Kristalai“ (abu sudaryti iš 4 dalių ir sukurti 2012 m. piešinio parodai), siūlantys medituoti ritmiškai sugrupuotus preziciškai perteiktų gamtos elementų derinius. Jie monumentalioje forma apibendrino tai, ką Šlektavičius darė pastarąjį dešimtmetį – nedidelio formato linoraižiniuose ir ofortuose rytietiška dvasia reflektuodamas gamtos išpūdžius, jis stengėsi išsaugoti tikroviškai traktuojamų elementų natūralizmą ir išgauti dekoratyvumo išpūdį, vienu iš svarbiausių dėmenų pavertęs ritmą ir geometrinius santykius tarp atskirų kompozicijos dalių. Šalia naujausių darbų pateikta instaliacija iš klišių, panaudotų lino-leumo ir medžio raižiniams, tapo ryškia priešprieša „Anatomijos pamokai“. Mechaniskai reprodukuotų

vaizdų ir rankinio reprodukovimo priemonių sugretinimas tapo virtualia grafikos istorijos pamoka. Instaliacija iš klišių – graži pati savaime kaip meno kūrinys, simboliškai pašlovinantis klasikinę grafikos manualizmą. Išmanantys grafikos spaudos techniką skubėjo į kitą galerijos salę, kad pasigėrėtų klišių atspaudais. Tačiau parodos autorius nesiekė užmegzti konceptualios intrigos – glaudžiau susieti dviejų ekspozicijos dalių, t. y. nesistengė sukurti tiesioginio ryšio tarp klišių instaliacijos ir brandžiojo laikotarpio estampų. Gerardo tikslas buvo pristatyti savo meninės veiklos visumą, tad to meto raižinių jis parodė vos keletą.

Autobiografinė retrospektyva – jau savaime istorija. Šį parodos aspektą dar labiau akcentavo ir padėjo išplėsti išsamios didaskalijos – Šlektavičiaus komentarai, nušviečiantys jo kūrybinę biografiją ir apskritai sovietmečio dailės, ypač grafikos, istorijai svarbius dalykus. Pavyzdžiui, dokumentinėmis nuotraukomis iliustruotam pasakojimui apie M. K. Čiurlionio meno mokyklos laikus papildomą prasmę suteikė paaiškinimas, kokia svarbi septintuoju dešimtmečiu buvo medžio skulptūra – 1966 m. išleistą Irenos Kostkevičiūtės knygutę apie Vinco Svirskio skulptūras tautodailės gerbėjai kone du dešimtmečius laikė savo kelionių po Lietuvą vadovu. Meno mokyklos mokiniai, įkandinėdami savo mokytojų, įkvėptų Svirskio, bandė gaivinti kryž-

dirbystės tradiciją. Tarp jų buvo ir Gerardas, 1970 m. meno mokykloje įgijęs skulptoriaus specialybę. Vadovaujamas Alfonso Ambraziūno, baigiamąjį darbą – keliafigūrę kompoziciją – išskaptavo iš ąžuolo. Ši patirtis pravertė, kai studijų institute metais kūrė antkapinius paminklus. Jų nuotraukos parodoje priminė anuomet buvusią madingą meninę tendenciją (beje, tai buvo svarbus dailės studentų ir dailininkų pajamų šaltinis, nefiksuotas jokiuose oficialiuose dokumentuose).

Šlektavičiaus diplominis darbas – šešių šilkografijų ciklas „Studijų metai“ su Šv. Onos bažnyčios ir bernardinų vienuolyno fasadais, su skliautuotais instituto koridoriais, storomis pozuotojomis ir grafikos presais... Madingus midi sijonus ir atraitotus džinsus dėvintys studentai atlieka vasaros praktikas gamtoje, privalomai sukiojasi tarp „darbo žmonių“... Šiandien šis ciklas yra ne vien įdomus meno kūrinys, bet ir iškalbingas istorinis dokumentas.

Gerardas institute studijavo 1970–1976 m., technologinių grafikos pokyčių laikais. Greta medžio, linoleumo ir metalo raižinių kaip tik tuo metu Lietuvoje atsirado litografijos ir šilkografijos technika. Litografiją ypač išstobulino Birutė Žilytė ir Algirdas Steponavičius. Gilų įspūdį Šlektavičiui darė Žilytės kūrinių spalvos, juo labiau kad pirmaisiais studijų metais jam teko spausti tik nespaltvotus medžio, linoleumo ir metalo estampus. Spalvos žavesį ir jos trauką Gerardas ypač stipriai pajuto 1970 m. vasarą, kai talokino Žilytei su Steponavičiumi – Valkininkų vaikų sanatorijoje „Pušėlė“ jie tapė sienų kompozicijas.

Naujas spalvotos grafikos galimybes atvėrė šilkografija. Lietuvoje jos pradininku tapo Mikalojus Vilutis, tiesa, ne savo paties iniciatyva: jį, Grafikos katedros asistentą, kartu su prof. Eduardu Jurėnu dailės instituto vadovybė nusiuntė į Kijevą mokytis naujos technikos, kad galėtų dėstyti šilkografiją būsimiesiems grafikams.

Gerardas tapo pirmuoju dailės instituto diplomantu, atlikusiu baigiamąjį darbą šilkografijos būdu (atspausdinti estampus padėjo Vilutis). Diplominio darbo vadovui Jonui Kuzminskiui taip patiko Šlektavičiaus kūrinys, kad profesorius pamėgino išrūpinti gabiam diplomantui SSRS Dailės akademijos stipendiją, tačiau kiti akademikai konstatavo: „Sliškom broskije kraski“ (rus. „pernelyg ryškios spalvos“) ir stipendijos nedavė. Sorealizmo dailė turėjo būti tokių pat duslių spalvų ir tonų kaip sovietinė realybė.

Gerardas ŠLEKTAVIČIUS. „Anatomijos pamoka“. Parodos fragmentas

Gerardas ŠLEKTAVIČIUS. „Anatomijos pamoka“. Parodos fragmentas

Kęstučio Stoškaus nuotr.

Šilkografijos spalvingumas Gerardui nedavė ramybės, tačiau plėtoti naujai atrastos raiškos dailininkas neturėjo galimybių. Pusmetį dirbo leidykloje, po to pusantrų metų tarnavo sovietų kariuomenėje. Grįžęs ieškojo vietos bendrose grafikų dirbtuvėse V. Grybo gatvėje Antakalnyje. Ten savo darbus spausdindavo daugiau kaip dvidešimt dailininkų. Iš pradžių jiems padėdavo tik vienas meistras – Saulius Ikamas, vėliau atėjo du nauji: Sigitas Katkus ir Kęstutis Gintalas. Grafikų dirbtuvėse buvo galima atsispausdinti medžio, linoleumo raižinius, ofortus ir litografijas. Šilkografijos įrangą turėjo tik Dailės institutas. Ieškodamas išeities, Gerardas sugalvojo pakeisti įprastinį linoraižinio spaudos procesą – ėmė spausdinti raižinį keturis kartus. Pradėdavo nuo šviesiausių spalvų su toniniais perėjimais. Paskiau vėl raižydavo klišę, ruošdamas antram spausdinimui tamsesnėmis spalvomis. Trečiam ir ketvirtam spausdinimui klišę vėl raižydavo, nusklembdamas nereikalingas detales. Po trečio spausdinimo kai kurias kompozicijos dalis uždengdavo sidabro pasta, kad susidarytų gilumos iliuzija. Gerardas taip iš-

tobulino spalvoto linoraižinio spausdinimo techniką, sugebėjo taip plonai spausti dažus, kad daug kas manė, esą jis ir toliau kuria šilkografijas. Tačiau iš tikrųjų jam teko gerokai pavargti, kol pasiekė tokio išpūdingo rezultato. Ypač daug sugaišo, ieškodamas tinkamų dažų: šilkografijoje jie suguldami sulimpa, o spaudžiant linoraižinį vis atšokdavo. Dar vienas šios technikos apribojimas – mažas tiražas, nes vieną kartą atspaudus kompoziciją, klišę taip pakinta, kad dar kartą jos panaudoti nebeįmanoma. Todėl Šlektavičiaus linoraižinių tiražai nedideli – 30 egzempliorių, ir viskas.

Naujoji technika labai tiko poparto paženklintai dailininko estampų stilistikai, išsaugojusiai jaunatvišką gaivumą. Ši įtaka Šlektavičiaus kūrinuose juntama nuo studijų laikų. Ji ypač sustiprėjo po apsilankymų Krokuvos grafikos bienalėse 1972 ir 1976 m. Autoritetų ieškančiam jaunam dailininkui didelį išpūdį padarė vokiečiai ir japonai – iki šiol atsimeina tada matytus Gerdo Winnerio, Shiro Fukasawos, Akiros Kurosakio ir Ay-O kūrinius. Lankydamasis pas Rimtą Gibavičių arba Algirdą Steponavičių vartydavo

katalogus, aštuntojo dešimtmečio lenkų žurnalą *Projekt* su reprodukcijomis, tarp kurių poparto stiliaus darbai jam atrodė patys ryškiausi, labiausiai intriguojantys. Šlektavičiaus kūriniuose poparto dvasia savitą išraišką įgavo devintajame dešimtmetyje: aitrios kontrastingos spalvos, sudėtinga, net manieringa forma ir labai aiški, geometriškai taisyklinga kompozicinė struktūra. Įdomu, kad poparto manierą jis taikė gamtos objektams vaizduoti. Vienas ryškiausių pavyzdžių, eksponuotų parodoje, – ciklas „Žemės vaisiai“ (1982), žavintis tobulai sustyguota kompozicija ir techninio atlikimo meistriškumu.

Rašytinis komentaras mažosios grafikos kolekcijai atskleidžia – ciklai po šešis kūrinius vyrauja ne todėl, kad jam tai būtų koks nors magiškas skaičius, bet todėl, kad po tiek kūrinių priimama į mažosios grafikos parodas. Ta pati tvarka galiojo ir Lenkijoje, ir Švedijoje, ir JAV, ir Kanadoje – visur, kur savo darbus yra siuntęs Šlektavičius.

Antrosios salės centre įrengtoje vitrinoje Gerardas pristatė cinkografijos ir oforto technika atspausdintų kalėdinių atvirukų kolekciją. Gana neįprastas atvirumas, nes jubiliejinėse parodose dailininkai vengia rodyti darbus, sukurtus „dėl duonos kąsnio“. Šlektavičius šventinius sveikinimo atvirukus pradėjo gaminti 1977 m. Parduoti estampus tais laikais buvo sunku. Iš parodų juos pirkdavo tik dailės fondas ir muziejai, o tokia laimė nusišypsodavo retai. Privatus meno mėgėjai ieškojo madingų autorių – Antano Kmieliausko, Stasio Krasausko, Petro Repšio, Miko Vilučio darbų. Kiti grafikai turėjo suktis kaip išmano – imdavosi apipavidalinti knygas, kūrė plakatus. Gerardui tiko ir patiko komponuoti atvirukus. Padarė jų apie 50, o gal net daugiau. Kol nepaplito internetas, šventinius atvirukus mielai pirkto pavieniai pirkėjai, užsisakydavo įvairios įstaigos. Ruduo grafikams būdavo įtemptas metas. Gerardo atvirukai turėjo didžiulį pasisekimą. Ne tik dėl kruopščiai išraižyto detalaus architektūrinio peizažo su sniegu apklotais gražiausiais Vilniaus senamiesčio pastatais, bet ir dėl nuostabių raštų, atliktų reljefinės spaudos – kongrevo technika, kurią Lietuvoje pradėjo diegti Arūnas

Tarabilda, vėliau naudojo Petras Repšys, dar keletas krapštukų. Pasak Gerardo, atvirukai geriausiai atskleidžia kongrevo grožį ir subtilumą, nes juos imame į rankas ir apžiūrime iš arti. Parodiniams darbams ši technika nelabai tinka, nes reljefo dažnai net nematyti, jei nėra specialaus apšvietimo.

Paroda atskleidė Gerardo Šlektavičiaus kūrybos kelią ir pristatė svarbiausius jos etapus. Tai pasakojimas apie tvirtos tradicijos išugdyto menininko savijautą atomizuotame šiuolaikinio meno pasaulyje. Eksponuoti kūriniai ir juos lydintys komentarai padeda geriau suvokti lietuvių grafikos mokyklos istoriją, suveda akistaton su tais laikais, kai garbės reikalas buvo perskaityti Irenos Kostkevičiūtės knygelę apie Vincą Svirskį, kai dailininkai godžiai siurbė į save reprodukuotus Vakarų meno vaizdus, neturėdami galimybių pamatyti originalų, kai svajojo išsiveržti iš nespaltotos grafikos rėmų, kad šiai dailės šakai suteiktų platesnę išraiškos skalę.

Parodoje praleistas tik vienas Gerardo Šlektavičiaus gyvenimo ir veiklos puslapis – jo indėlis į Vilniaus grafikos meno centro istoriją. Grafikos centro darbuotojos Jurga Minčinauskienė ir Kristina Kleponytė sakė, kad pastatą Latako g. pradėta rekonstruoti 1995 m., kai LDS Grafikų sekcijai vadovavo Gerardas Šlektavičius. Jis, Bronius Leonavičius, Nijolė Šaltenytė ir Saulius Valius ne tik prižiūrėjo statybas, bet ir gynė grafikų teises į pastatą, kai LDS panorėjo pasidalyti šį turtą. Tuo metu daug kas manė, kad LDS subyrės. Buvo pradėjusios kurtis dailininkų grupės, kai kurie nariai išstojo iš sąjungos. Gerardas ir jo bendraminčiai manė, kad sąjunga išliks, o centras grafikams būtinai reikalingas. Šiandien aišku, kad jie buvo teisūs. Vilniaus grafikos meno centras reikalingas ne tik grafikams, bet ir visiems grafikos mylėtojams. Dabar sunku net įsivaizduoti, kiek jėgų ir energijos teko padėti, kad vietoj griuvėsių atsirastų grafikų studijos, spaustuvė, galerija su trimis salėmis... Kitas patalpas centras nuomoja, kad užsitikrintų bent dalį išlikimui reikalingų lėšų.

Latako g. 3 tapo dar viena patrauklia, gyva kultūriniu Vilniaus vieta, simboliška, kad Gerardo Šlektavičiaus retrospektyva surengta būtent čia... ■

„NUOSTABUS SUTRIKIMAS“, arba DOCUMENTA BE SIENŲ

*Apie retrofuturistinį ir eurocentristinį kolonializmą**

Pasak *Documenta* kuratorės Carolyn Christov-Bakargiev, italai po skurdžių prisistatymų ankstesnėse parodose sugrįžta į didžiausią Vokietijos šiuolaikinio meno festivalį. Regis, jie sugrįžta „originaliuoju“ 1930-ųjų stiliumi! Gaila, tačiau tiek pastaroji Berlyno bienalė, tiek naujausia *Documenta*, struktūriškai ir ideologiškai remiasi nacionalistiniu ir etniniu tapatybės supratimu. Italų „dalyvavimas“ būtent ir leido šiam „antikonceptualiam“ konceptui dar kartą užkariauti Afganistaną – 2012 m. *Documenta* vyko ne tik Kaselyje (Vokietija), bet ir Kabule (Afganistanas), Kaire (Egiptas), Banfe (Kanada).

Christov-Bakargiev yra italų kilmės amerikietė rašytoja, meno istorikė ir kuratorė. Jai būdinga tapatin-tis su Vokietijos valdančiojo elito diegiama vietine ir tarptautine kultūros politika. Emily Nathan stebisi:

„*Gana keista, kodėl parodos Documenta 13 (Kaselis, Vokietija, 2012 m. birželio 9 – rugsėjo 16 d.) kuratorė*

* „Kritinio meno organo (*Organ Kritischer Kunst* – OKK, Berlynas) komanda, remdamasi 7-osios Berlyno Bienalės (BB7; 27.04-01.07) medžiaga atliko išsamią naujų „kūrybiškiausio pasaulio miesto“ meno istebliškumo madų analizę. OKK surengė parodą „2012-ieji – metas išdavystei“ (*2012 is the Season for Treason*) ir renginių ciklą, kuris vyko lygia greta su Berlyno bienale 7 (balandžio–gegužės mėn.). OKK pristatė savo tyrimo rezultatus ir suteikė erdvę diskusijai apie kriptofašistinės ideologijos (būdingos BB7) strategijas platesniame socialiniame kontekste. Liepos 20 d., penktadienį, OKK prezentacija, pavadinta „Politinio meno bienalizacija“, rėmėsi jų surengta paroda ir pabrėžė šio projekto santykį su *Documenta* (13) – meno švente, kuri šiemet okupavo Kaselio miestą.“ – Iš POT spaudos pranešimo apie *Rosa Luxemburg Stiftung Hessen* renginį „Politinio meno bienalizacija“.

Renginio „Politinio meno bienalizacija“ Kaselyje 2012 m. plakatas

Carolyn Christov-Bakargiev nusprendė surengti dvejus metus trukusį meno paskaitų ir dirbtuvių ciklą karo nuniokotame Afganistane. Afganų seminarai – taip juos pavadino rengėjai – vyko 2010–2012 m., organizatoriams bendradarbiaujant su Goethe's Instituto Afganistano padaliniu, Kabulo universiteto Afganistano

centru, kitomis kultūrinėmis institucijomis. Tačiau, turint omenyje šiandienines Afganistano socialines ir politines sąlygas, toks sprendimas gali atrodyti naivus, jeigu ne pavojaingas.¹

Skamba ironiškai, tačiau asmenybė, kuria pasinaudota siekiant išplėsti parodą toliau Vokietijos sienų, buvo bene žinomiausias pasaulyje meno kuratorius afrikietis, Nigerijoje gimęs Okwui Enwezoras, 2002-ųjų *Documenta (11)* žvaigždė. Enwezoras yra verslininko sūnus, galbūt tai ir lėmė jo kolonializmo supratimą, pagrįstą socialinės klasės principu, nutiesusį kelią „nevakarietiškas“ kultūros iškelti į patį *Documenta* koncepcijos centrą.² Nors šis procesas galėtų atrodyti pozityvus, Enwezoras – „tobulas kosmopolitas“ – regis, persiėmė vakarietiška meno koncepcija su visais fundamentaliais kolonialistiniais jos bruožais. Apie panašų „fenomeną“ Rogeris Tayloras rašė knygoje „Menas – žmonių priešas“ (*Art, an Enemy of the People*, 1978), aptardamas istorinį džiaz (su)formavimą:

„Tezę pademonstruosiu kiek supaprastintu kontrastų deriniu. Buvimas baltaodžiu, įkalintu Naujojo Orleano socialinės patirties, reiškė „juodumą“ įtraukti

į „baltumą“, tokiu būdu pasiteisinti, kad esi baltasis, tačiau tuo pat metu vis dėlto laikaisi rasinės segregacijos. Projektas buvo kontroversiškas – jis teigė galimybę būti baltuoju, bet ir nebūti juo, būti juodaodžiu, bet juo nebūti (žvelgiant iš baltaodžio perspektyvos). Tai reiškė įnešti „juodumą“ į „baltumą“ kaip „baltumą“, tačiau tuo pat metu tai, kas įėjo kaip „baltumas“, turėjo būti „juodumas“.³

Kodėl 2012-ųjų *Documenta* vyko Afganistane? Christov-Bakargiev bando dabartines savo privilegijuoto gyvenimo tradicijas susieti su šviesiomis dienomis 1970-ųjų Kabule, kai jos tautiečiui Alighiero Boetti'ui ir jo verslo partneriui Gholamui Dastaghirui šalies sostinėje priklausė viešbutis „One Hotel“. Regis, visa kuratorės „empatija“ okupuotai šaliai prasideda ir baigiasi verslo interesais: viešai nėra plačiai žinomas faktas, kad 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais Afganistane knibždėdė knibždėjo europiečių ir amerikiečių, vadinamųjų heroino turistų. Kuratorei neatrodo kontroversiška Afganistano menininkų vardu raginti „radikalčiai įsivaizduoti“, kad okupacija neegzistuoja!

„Pirminis *Documenta* organizavimo Afganistane impulsas buvo vaizduotė: įsivaizdavome ne karo scenarijų, tačiau tam tikrą tęstinumą – nuo kunkuliuojančio ir tarptautinio gyvenimo Kabule 7-uoju dešimtmečiu, kai ten įsikūrė Boetti's, iki mūsų laikų. Atmeskime karo nulemtą atskirtį ir pasirinkime veikimą hosmė – t. y. tarsi situacija būtų kitokia, negu ji yra šiandien, tarsi kontrolės punktai, betoninės sienos ir užkardos, konfliktai, okupacija ir militarizacija Kabule neegzistuos – tam pasitelkdami radikalią vaizduotę, nors gyvename kasdienį militarizuotos zonos nulemtą bei neišvengiamai tokią gyvenimą.“⁴

Tai tarptautinė buržuazijos kasta, gyvenanti Jacques'o Der-

Politinių pabėgėlių protesto žygis nuo Viurcburgo iki Berlyno 2012 m. spalį. Dalyviai ant Glienicker tilto, skyrusio Potsdamą (buvusi Rytų Vokietija) nuo buvusio Vakarų Berlyno
Paimta iš: stop-institutional-racism.blogspot.com

rida stiliaus „poststruktūrinėje“ „besienėje“ postkolonialistinėje erdvėje. Neverta atskirai net minėti fakto, kad būtent tokie meno renginiai moraliai ir ideologiškai pateisina nesuskaičiuojamų politinių pabėgėlių, bandančių įsitvirtinti „demokratiškoje“ Vakarų Europoje, (į)kalinimą, kankinimus ir žudynes (prisiminkime Oury Jalloh „bylą“). Tai tūkstančiai gyvų pavyzdžių, kad Bakargiev išsakyta, Vokietijos elito tempiama „politika“ (tiksliau, struktūrinis ir fundamentalus kultūrinis šovinizmas) pritaikoma tik privilegijuotoms socialinėms klasėms, pavyzdžiui, elitinių meno renginių kuratoriams, kuriems (remiantis tuo pačiu Derrida), „tiesa egzistuoja tik tekste“. Vokietija aktyviai propaguoja garsųjį rasinio profiliavimo metodą, kai „nusikaltimų statistika“ sudaro prielaidas policijai kasdien persekioti tuos, kurių oda nepakankamai balta...

„1990-aisiais aš mėgau dirbti su „centro“ ir „periferijos“ konceptais, nes tuomet jie buvo nauji ir skatino diskusiją. Šiandien aš nebevarioju šių terminų – jie tapo pernelyg madingi ir įgavo neteisingą toną“⁵ – sako kuratorė. Alighiero Boetti's, *Documenta (13)* ir „skurdžiojo meno“ (*Arte Povera*) žvaigždė, „žavėjosi kitomis kultūromis“, daug metų gyveno Afganistane. Vienoje pagrindinių *Documenta (13)* erdvių Kaselyje – Fridericianume buvo eksponuojami plačiai žinomi Boetti'o kilimai-žemėlapiai, pavadinti *Mappa*. Jiems išausti menininkas nuo 1971 iki 1977 m. buvo įdarbinęs Kabulo audėjas. Boetti'o pamėgtas „atsitiktinumo kaip sando“ naudojimas yra plačiai žinomas, tačiau šis „atsitiktinumas“ yra (gal ne itin sąmoningai) suplanuotas – kažin ar darbdavys nesugebėjo aprūpinti samdinių tinkamomis medžiagomis (pvz., mėlynais siūlais vandenynams kilimuose-žemėlapiuose išausti). Geltona arba rožinė pasaulio vandenynų spalva dabar aiškinama tuo, esą Kabulo gyventojos niekada gyvenime nematė vandens telkinių, juo labiau nieko nenutuokė apie žemėlapius: „Boetti's mėgo tokius netikėtumo įsiveržimus į dizainą

Alighiero BOETTI. „Mano smegenys rūksta“. Autoportretas. 1993. Bronza
 Londono Tate Modern parodos „Alighiero Boetti: Game Plan“. 2012

ir skatino gamintojus pasirinkti norimas spalvas pasaulio vandenims,“ – teigiama Boetti'o parodos gide (*Tate Modern*; 2012 m. vasario 28 – gegužės 27 d.).

Gal Kabulo audėjų išnaudojimas, pagrįstas „kita kultūra“, kaip tik ir yra tas akivaizdus, tačiau slepiamas, ingredientas, paverčiantis „Boetti'o“ kilimus „išskirtiniais“? Apie šį Bakargiev marketingo vėliavnešį, tačiau beviltiškai nusisekusį buržujų, rašoma:

„Paskutiniame autoportrete, kuriame jis [Alighiero Boetti] pirmąkart panaudoja bronzą, vaizduojamas menininkas, laikantis žarną, kuri purškia vandenį ant jo paties galvos. Kadangi galva yra įkaitusi, užpildas vanduo užverda, atsiranda garų debesys – tai rodo, kad Boetti's yra daug idėjų turintis mąstytojas, nes jam būtina net atsivėsinti.“⁶

Asmeniška ir politiška

Dabar norėčiau kiek nukrypti į šalį. Mano draugas Habibis iš gimtojo Kabulo (ir iš Afganistano apskritai) išvyko prieš keletą metų. Keliaudamas per Turkiją ir Bal-

OKK. Kaselio sodo nykštukas. 2012

kanus, sutiko daug aktyvistų ir/ar tiesiog atjaučiančių žmonių, kurie kiek sutrumpino jo kelią į Berlyną. Praktinė jų pagalba nustebino Habibio draugus afganistaniečius, net sukėlė jiems įvairių įtarimų. Mano nuostabai, Habibis pats aktyviai įsitraukė į organizacijų, skleidžiančių antirasistinę propagandą Vokietijoje, veiklą.

Dėl to, kad ryžosi kovoti su rasizmu ir rizikavo keliauti toliau savo „gyvenamosios vietos“ Berlyne, jis buvo jau ne kartą suimtas ir uždarytas į politinių pabėgėlių kalėjimą. Tai lėmė labai „asmeniška“ priežastis – įtartina odos spalva. Kaip jau tapo įprasta Vokietijoje, Tiuringijos traukinių stotyje policija pareikalavo pateikti „tinkamus“ identifikacijos įrodymus. Taip rasinio profiliavimo principas taikomas

kasdieniniame gyvenime (beje, vokiečiai vadovauja ir naujiems Europos/Afrikos antiimigracijos susitarimams).

2012 m. kovo 27 d. Koblenco administracinis teismas atmetė juodaodžio vokiečio skundą dėl to, kad policija jį diskriminuoja – išskiria iš baltųjų gyventojų, įtardami nelegalia imigracija (ar kitais nusikaltimais). Teisėjas nusprendė, kad „rasinė selekcija yra argumentuota“, ir tai atvėrė kelią tolesniam policijos smurtui.⁷ Reikėtų paminėti, kad daugelį metų oficialiai nesprenžžiama Oury Jalloh byla: politinis pabėgėlis iš Siera Leonės prieš septynerus metus mirė nuo stipraus kūno nudegimo, būdamas pririštas prie ugniai atsparaus čiuzinio Dessau areštinės vienutėje. Nei policija, nei kriminalistai netiria NSU (*Nationalsozialistische Untergrund*) nusikaltimų – ši neonacistinių žudikų gauja siautėja jau daug metų. Apskritai šalies specialiosios tarnybos oficialiuose raportuose net nepažymi fašistinio ekstremizmo grėsmės visuomenei⁸...

Na, bet grįžkime prie *Documenta*, kurios kuratorė bergždžiai pripažįsta XX a. feminisčių moto „Asmeniška yra politiška“ (*Personal is Political*). Žinoma, skaičiuoti, koks politiškai ir asmeniškai motyvuotų eksponatų santykis, nėra prasmės, tačiau vertėtų paminėti, kad paraleliniuose renginiuose dalyvavę Kabulo meno studentai buvo aktyviai raginami remtis savo subjektyvia asmenine patirtimi, tačiau jokių būdu nelįsti į politiką, – ir dauguma dalyvių džiaugsmingai sutiko su jiems primesta eurocentriška subjekto ir objekto perskyra, klusniai vykdydami nurodymus.⁹

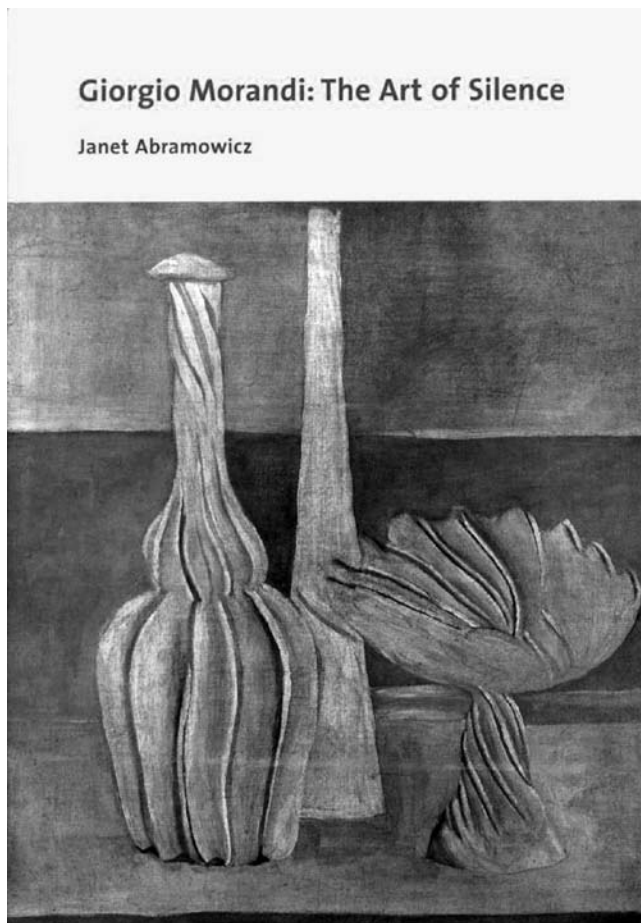
„Atsitraukimas“

Firminį *Documenta* (13) stilių idealiai atitinka Morandi'o stilius: Venecijos bienalė išsiskiria savo niekad nesibaigiančiais vakarėliais, Bazelis yra „komercinio“ meno mugė, o *Documenta* skendi rimtumo ir kuklumo rūke. Nuo pat pradžių ši meno mugė buvo skirta „išgydyti“ sugniuždytą pokarinės Vokietijos visuomenę. 1955 m. prasidėjęs kaip priedėlis prie Kaselio buržuazinės sodininkystės mugės, meno festivalis siekė rodyti kūrinius, nacių uždraustus ir vadintus „išsigimu-

siu menu“. *Documenta* pradėta tais pačiais metais, kai Vokietija atkūrė savo karines pajėgas ir buvo priimta į NATO (beje, Kaselis – vienas kertinių Vokietijos karinės industrijos miestų).¹⁰

Didžioji parodos dalis sudaryta, laikantis jau minėtos „morandiškos“ spalvų schemos, kurioje dominuoja ryški geltona, papildyta pasteliniais mėlynais ir žaliais atspalviais. Tą patį galima pasakyti ir apie parodos turinį. Humoro joje nėra. Erotizmas atsidūręs įtartinais arti Giorgio Morandi – italų fašizmo žvaigždės ir Adolfo Hitlerio portreto. Reikia pripažinti, kad net ir tie keli erotiniai parodos „puslapiai“ – įtraukiant *Vogue* žurnalo korespondentę Lee Miller – labai nepatrauklūs. Anna Teixeira Pinto apžvalginiame straipsnyje *Art Agenda* žurnale pažymi, kad pasigedo rimtesnių analitinių pareiškimų¹¹ – tokių, kurie sąmoningai dekonstruotų „racionalius“ diskursus, atvedusius į atominio ginklo sukūrimą (juos savo darbuose nuosekliai nagrinėja, pavyzdžiui, Gustavas Metzgeris). Bakargiev kuratorinė pozicija „viskas gerai, kas atitinka Vokietijos kultūrinę politiką“ akivaizdžiai linksta žmonių sukurtas katastrofas prilyginti gamtinėms: viena vertus, karas vertinamas kaip universalus mirties instinktas, antra vertus, menui suteikiamos antžmogio savybės atsietai nuo istorinių sąlygų įgauti „energijos“¹² formą, kuri jau pati savaime veda prie „dvasios ekologijos“ (panašus ir nacių įkurto *Volkswagen* moto¹³).

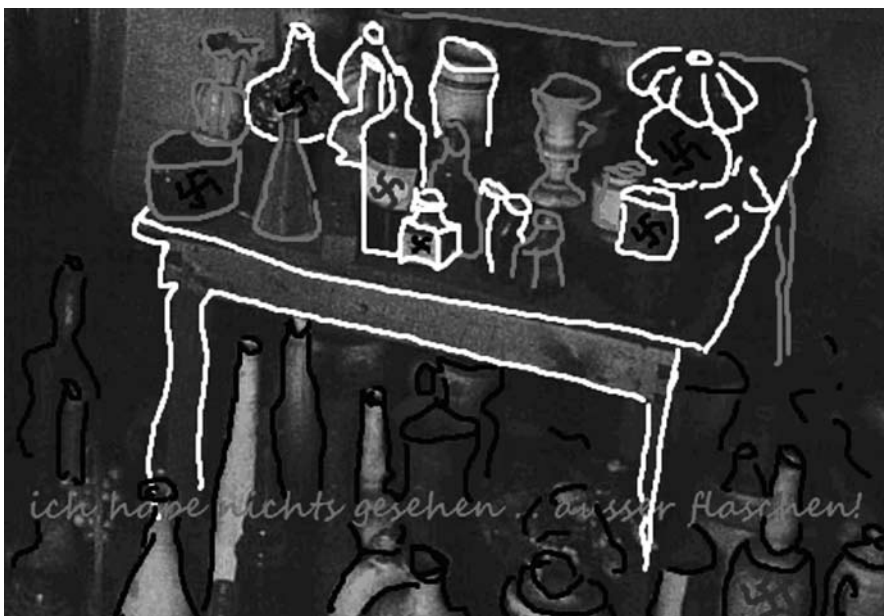
Skurdūs, net apgailėtini kuratoriniai sprendimai puikiai dera su „skurdžiuoju menu“. Giorgio Morandi's – dar vienas menininkas, susijęs su *Arte Povera* (2009 m. jo darbais buvo dekoruoti Baltieji rūmai Vašingtone, o Alighiero Boetti's 2012 m. pristatytas garsiausiuose pasaulio muziejuose: MOMA Niujorke ir Londono *Tate Moderne*. Giorgio Morandi'o palikimas MOMA muziejuje eksponuotas 2001 m., o Niujorko Metropoliteno muziejuje – 2008 m.). Janet Abramowicz monografijoje „Giorgio Morandi: Tylos menas“¹⁴ konstatuoja menininko sąsajų su *Arte Povera* faktą. *Documenta* (13) kuratorė, atrodo, yra įsitikinusi, kad menininkai išgyvena kažką panašaus į Jobo išbandymus – esą suvokdami meno kūrimo karo akivaizdoje dviprasmybę, jie pasirenka kūrybą, kad atsiribotų nuo supančios destrukcijos: „*Man sėdinčio*

Janet ABRAMOWICZ. „Giorgio Morandi: The Art of Silence“
Knygos „Giorgio Morandi: Tylos menas“ (2004) viršelis

savo studijoje ir tapančio vazas Morandi'o įvaizdis, kai aplink siautėja fašizmas, ir yra tai, ką gali menas.“¹⁵

Christov-Bakargiev, laikoma „viena žymiausių pasaulyje Italijos pokario meno ir kultūros autoritetų“, saisto Morandi su *Arte Povera*, bet slepia fašistinę jo praeitį. Abramowicz savo knygoje atskleidžia tiek Morandi'o giminystę su „skurdžiuoju menu“, tiek politines pažiūras. Todėl kuratorei derėjo arba pačiai atlikti „tyrimą“ ir neįtraukti Morandi'o į renginio koncepciją, arba bent jau pateisinti tapytojo indėlį, nemeluojant apie tiesiogines jo sąsajas su įvairaus plauko Italijos fašistais. Monografijos autorė Abramowicz ilgus metus dirbo Morandi'o sekretere ir buvo jo artima draugė – sunku netikėti jos argumentais. Jeilio leidyklos interneto puslapyje rašoma:

Pablo HERMANN, „Niekada daugiau nemačiau – tik butelius“. Skaitmeninė grafika. 2012

„Abramowicz aprašo glaudų Morandi'o bendradarbiavimą su Europos meno mainstreamu, įvardija asmeninius jo santykius su fašistine politika ir jos vykdytojais, atskleidžia tų santykių genezę po Antrojo pasaulinio karo, pabrėždama menininko apolitiškumą. Morandi's liko vienintelis dėl fašistinės praeities neatsakingas Italijos modernistas“ (Yale University Press informacija).

Pasak Peterio Plagenso (*Art in America*), Abramowicz „drąsiai aprašo menininką kaip nepiktžodžiaujantį fašistų pakaliką“.

Christov-Bakargiev yra parašiusi išsamią knygą apie „Skurdų meną“. *Arte Povera* – tai pirmasis kritikų nukaltas skėtinis terminas, aprašantis ir adaptuojantis rinkai grupę Italijos menininkų, kūrusių 7-uoju ir 8-uoju dešimtmėčiais. Galėtume atleisti Bakargiev dėl „apakusios dešinės akies“, dėl požiūrio į *Arte Povera* ir jos iniciatoriaus Morandi'o herojišką vaidmenį, aprašytą 1999 m. išleistoje knygoje, bet ar tik ne karjeros sumetimais ji taip akivaizdžiai vengia atitaistyti savo senstelėjusios studijos klaidas? Abramowicz pabrėžia: dėl karjeristinių motyvų ir Morandi's prisišliejo prie fašistų elito...

Visa tai kelia daugybę klausimų apžvalgininkams, net ir pasiduodantiems parodos kuratorės „nuosta-

biam sutrikimui“. Žurnalo *Frieze* redaktoriaus pavaduotoja Christy Lange konstatuoja:

„Šviečiančių vitrinų prikimštoje pritemdytoje erdvėje [Fridericianum Rotunda] aš taip ir nesugebėjau rasti sau paaiškinimo, ką bendra turi Giorgio Morandi'o tapyba, daiktai iš jo paties studijos ir greta esančiose vitrinose sukištos „Baktrijos princesės“ – III ir II a. pr. Kr. sėdinčių moterų skulptūrėlės iš vietovių, kurios šiuo metu priklauso Uzbekijai, Turkmėnijai ir Afganistanui. Be abejo, šie meno kūriniai yra nuostabūs, bet neįžvelgiau jokio akivaizdaus ryšio, kodėl jie yra čia – nebent kad būtų sukišti į vitrinas arba todėl, kad greičiausiai

jokiai kitai šiuolaikinio meno parodai jie nebetiks.“¹⁶

Moralinis saugiklis

Tiuringija, kurioje mano draugas Habibis buvo suimtas liepos pradžioje, tuo pat metu traukė minias žurnalistų, nes paaiškėjo, kad šios Vokietijos žemės slaptųjų tarnybų padalinio darbuotojai buvo itin glaudžiai susiję su NSU (*Nacionalsocialistiniu pagrindžiu*). Vėliau šis padalinys išgarsėjo tuo, kad legaliai sunaikino visus įrodymus apie neonacių įvykdytas žmogžudystes.

Pabaigai noriu pabrėžti, kad heidegerišką būti, kuri siekia atkurti „autentišką“ socialinę ir psichologinę „taiką“, privalo užsipulti monumentaliai rimta (arba „alternatyviai moderni“, pasak Nicolas Bourriaud) kultūros dekonstrukcija. Ji anaipol nėra priešiška fašistinėms kapitalizmo versijoms, kaip bando teigti *Documenta* (13), bet priešingai – yra artimai, tačiau slapčiomis su jomis susijusi: menas yra istorinis konstruktas, kuris turi labai materialią funkciją – būti socialiniais klėjais, suklijuojančiais klasinę visuomenę elito ramybės dėlei.

Priešingai nekvestionuojamam, dalyvavimu pagrįstam (*participatory*) šiuolaikiniam menui, kuris įtraukia, tačiau iškrepia ir cenzūruoja socialinę sferą, siūlau kritiškai atsiriboti nuo panašių meno švenčių ir „autonomizuoti“ negatyvą mene – t. y. meno sferai taikyti tokią pat radikalią kritiką, kokia dažnai taikoma finansiniams sluoksniams ar valdžios administracijai. Tik tokiomis sąlygomis galima pasipriešinti pasauliui, kurį siūlo šovinistiniai (kaip Berlyno bienalė 7) arba subliminaliai spekuliatyvūs (kaip *Documenta 13*) propagandos ginklai. Šie, apsimesdami esantys „nekalti“, suteikia moralinio saugiklio funkciją besitęsiančiam Šiaurės Vakarų (su kultūrine Europos širdimi) psichokolonializmui (*Whitewash*) ir labai konkrečiai gentrifikacijai¹⁷ arba ginklų gamybai ir prekybai. Žinant šiuos procesus, *Documenta (13)* moto „griūtis ir atstatymas“ yra daug lengviau „suprantamas“...

- ¹ Emily Nathan Documenta 13: KABUL IN KASSEL, KASSEL IN KABUL; artnet.com <http://www.artnet.com/magazineus/news/nathan/kabul-in-kassel-at-Documenta-13-2012.asp>
- ² Thomas McEvelley Documenta 11: [*Documentos 11* asocijuotas kuratorius] Maharajas šiandienos meną apibūdino kaip „žinių produkciją“, o parodos tikslu įvardijo „kito apmąstymą“ – frieze.com, Issue 69, September 2002: http://www.frieze.com/issue/article/Documenta_112/
Daugiau šia tema: Sharlene Khan. Gatekeeping Africa. <http://www.alytusbiennial.com/news/541-gatekeeping-africa.html>
- ³ Roger Taylor (1978) *Art, an Enemy of the People*. Sussex: Harvester Press. p105
- ⁴ Carolyn Christov-Bakargiev and Golare Kiazand *Documenta (13)*, Afghan Scene Issue 95 | June 2012: <http://afghanscene.com/june-issue-june-issue/10157-Documenta-13>
- ⁵ Jennifer Allen International News Digest; ART FORUM, 2012.17.08: <http://artforum.com/news/week=200851>
- ⁶ Mike Collett-White Boetti – Italian artist who put Afghanistan on map, Reuters, Feb 27 2012: <http://in.reuters.com/article/2012/02/27/alighiero-boetti-art-tate-idINDEE81Q0LF20120227>
- ⁷ Aukštesnis teismas pakeitė minimos bylos nagrinėjimo kryptį šiemet rudenį. Rheinland-Pfalz Ministerium der Justiz und für Verbraucherschutz Pressemitteilung Nr. 11/2012; Herausgeber: Verwaltungsgericht

- Koblenz, 27-03-2012: <http://www.mjv.rlp.de/icc/justiz/nav/613/broker.jsp?uMen=613ee68a-b59c-11d4-a73a-0050045687ab&uCon=8f40ae69-1515-6317-84b1-f84077fe9e30&uTem=aaaaaaaa-aaaa-aa-aa-0000000000042>
- ⁸ 2012-ieji yra itin turiningi metai antirasistinės veiklos Vokietijoje atžvilgiu, pvz.: <http://refugeetentaction.net/>
 - ⁹ Emily Nathan Documenta 13: KABUL IN KASSEL, KASSEL IN KABUL, artnet.com <http://www.artnet.com/magazineus/news/nathan/kabul-in-kassel-at-Documenta-13-2012.asp>
 - ¹⁰ Daugiau apie šį aspektą: 1) *Documenta 13*: „Collapse and Recovery of Collapse“ by Francisco José Avestruz <http://chusmartinez13.wordpress.com/2012/09/14/Documenta-13-collapse-and-recovery-of-collapse-by-francisco-jose-avestruz/> (anglų k.) 2) <http://panzerknacken.blogspot.de/> (vokiečių k.)
 - ¹¹ Anna Teixeira Pinto Documenta 13, art-agenda.com, June 10, 2012 <http://www.art-agenda.com/reviews/Documenta-13-3/>
 - ¹² Energy unequal Art? Interview with Carolyn Christov-Bakargiev, youtube.com, June 11, 2012 <http://www.youtube.com/watch?v=wlibruPjV5E>
 - ¹³ n0name newsletter Spezial #8 So., 03.06.2012 22:14 CET, A number (13) The *Documenta*, the hEGEMON: <http://www.n0name.de/news/newspz/newspz8.txt>
 - ¹⁴ Janet Abramowicz „Giorgio Morandi: The Art of Silence“ on Google-Books.com: http://books.google.de/books/about/Giorgio_Morandi.html?id=iyce_vZN3FwC&redir_esc=y and on Yale University Press website: <http://yalepress.yale.edu/book.asp?isbn=9780300100365>
 - ¹⁵ Emily Nathan, min. veik.
 - ¹⁶ Christy Lange in Frieze Blog (JUNE 06, 2012): *Documenta (13)*. Day One. And so it begins. <http://blog.frieze.com/Documenta-13-day-one-and-so-it-begins/>
 - ¹⁷ 1964-aisiais britų kilmės sociologė Ruth Glass įvedė terminą „gentrifikacija“ (*gentrification*), kad įvardytų vidurinėsios socialinės klasės gyventojų atplūdį į pokario miestus: šie ištūmė žemesnės socialinės klasės darbininkus. Puikus gentrifikacijos pavyzdys yra Londonas, ypač istoriniai jo darbininkų klasės rajonai kaip Islingtonas. „Kultūra“ ir ypač menas šitam scenarijuje atlieka itin svarbų vaidmenį: Lietuvoje šia tema buvo kalbama VEKS (2009) metu (Rafaela Ganga, Europos kultūros sostinė – miesto „prisikėlimas“? <http://www.postscriptum.lt/nr15-miestas-2009/europos-kulturos-sostine-%E2%80%93-miesto-%E2%80%9Eprisikėlimas%E2%80%9C/>); Vertas dėmesio Rosalyn Deutsche ir Cara Gendel Ryan tekstas „Gentrifikacijos menas“ (*The Fine Art of Gentrification*, October, Vol. 31 (MIT Press: Winter, 1984), 91-111) <http://friklass.dk/files/Fine%20Art%20of%20Gentrification.pdf>

Lietuvos šiuolaikinio meno reprezentavimas Venecijos šiuolaikinio meno bienalėje, ko gero, viename prestižiškiausių šiuolaikinio meno renginių, yra svarbus, kuriant Lietuvos kaip demokratiškos, šiuolaikiškos valstybės įvaizdį. Būtent todėl atstovavimo Lietuvai šioje bienalėje konkursas yra ypač aktualus, o ši tema tokia jautri.

Nuo pat 1999-ųjų, kai Lietuva pradėjo dalyvauti Venecijos bienalėje, atrankos kriterijai nuolat tobulinami. Visi norėtume, kad šis procesas nesustotų. Amžių sandūroje projektų konkurso siejimas su koku nors juridiniu asmeniu buvo progresyvus, gal net neišvengiamas žingsnis, bet šiandien, mūsų manymu, situacija pasikeitė.

Juridinio asmens pirmenybė atrankos procese sudarė sąlygas rasti keleto organizacijų monopolui, atsirado galimybė būreliui suinteresuotų asmenų manipuliuoti atrankos kriterijais. Tačiau svarbiausia tai, kad esminis dalykas, dėl kurio Lietuva pristatoma bienalėje, – *menas* – institucinių žaidimų kontekste tapo formalumu, kitaip sakant, antraeiliu ar trečiaeilium dalyku.

Mūsų nuomone, vienas iš atrankos į Venecijos bienalę konkurso punktų, kad *projektų konkurse turi teisę dalyvauti juridiniai asmenys, turintys ne mažesnę nei 3 metų šiuo-*

laikinio meno projektų vadybos ir ekspozicijų rengimo patirtį Lietuvoje ir užsienio valstybėse, šiandien tarnauna tiesiog keliems monopolistams, bet ne demokratijai.

Taip pat sukuriamas dvigubas ar net trigubas filtras menininkams, nes jie pirmiausia turi privalomai „susidraugauti“ su kuria nors iš institucijų (negalima konkurse dalyvauti savarankiškai). Tačiau net „draugystė“ dar nieko nereiškia, nes tokios galingos institucijos kaip LDS ar ŠMC, gali „atsikratyti“ nepageidaujamų menininkų savo viduje, prisidengę „demokratiška atranka“ arba „konkursu patekti į konkursą“.

Manome, būtų tikslinga atsieti *menininių projektų* konkursą nuo privalomos priklausomybės juridiniams asmenims ir projektų (iš)eliminavimo institucijų viduje (juk juridinis asmuo gali teikti tik vieną paraišką). Siūlytume pirmiausia rengti tiesioginį *meninio projekto* konkursą, kuriame galėtų dalyvauti visi norintys menininkai (galbūt padedami kuratoriaus) ir vertinti pirmiausia meninę projekto kokybę, o ne formalius juridinio asmens duomenis, „finansinį pajėgumą“ ar „gebėjimą administruoti“, kartais tampančius svarbiausiu projektų atrankos kriterijumi. Turėtų konkuruoti idėjos, o ne institucijos ir siauri grupiniai interesai.

Koks juridinis asmuo pristatys projektą bienalėje, turėtų būti sprendžiama *atskirai*. Kas administruos atrinktą meno projektą, LR Kultūros ministerija galėtų parinkti iš sau pavaldžių arba kitų tinkamą kompetenciją turinčių institucijų ar įstaigų.

Lietuva, maža valstybė, neturi daug organizacijų, įgudusių pristatyti projektus tarptautiniu mastu. Todėl siūlome pasinaudoti kitos mažos valstybės pavyzdžiu – Estijoje Venecijos bienalės konkursą organizuoja ir pristatymą rengia pati organizacija (*Center for Contemporary Arts, Estonia CCAE*), kuriai menininkai tiesiogiai teikia savo idėjas ir konkursas vyksta tarp jų. Nuo šių metų konkursui idėjas turi teikti menininkas, kuratoriaus padedamas.

Jei *meno projektai* būtų atsieti nuo juridinio asmens atrankos (atitinkamai kiek padidinant atrankos tarybos narių skaičių) pagyvėtų ir taptų demokratiškesnis konkursas dalyvauti Venecijos bienalėje, jau atsidūręs aklavietėje. ■

Lietuvos tarpdisciplininio
meno kūrėjų sąjungos taryba
www.letmekoo.lt

Vilnius, 2012-11-12

ŠĖTONO GUNDYTOJAS, GYVENIMO ARTISTAS AR DVASIA BE VIETOS?

Juozapo Albino Herbačiausko istorija pagal Gytį Padegimą

*JAH-2: Aš vis dar negaliu atsipeikėti... Sunki problema
artėja: taip, kaip gyvenosi, jau nebus galima gyventi.
Kaip reikės gyventi, kad gyvenimas turėtų kilnią prasmę?*

*Nemokėjom būti broliais, seserimis (kalbu apie mūsų
visuomenę), dabar gal išmoksime „broliavimo“ politikos.*

*Kaip suvaldyti bestiją, kuri apsėdo žmoniją? Ypač Lie-
tuviai privalo tais klausimais susirūpinti, jeigu nori būti
tauta, o ne kaimene... Baisios nelaimės pradėjo mūsų pa-
saulį kankinti. Ciklonai ir viesulos siaučia visur, miestus
ir sodybas naikina. Žemė kas kartą nervingiau pikčiau
dreba. Žmonės vis daugiau siunta ir nebežino jau, kaip
gyventi, kam gyventi. Žemės klimatas keičiasi – gamtoje
jaučiama anarchija. Šėtono kultas atsinaujina, auga,
plečiasi. Užėjo naujų religijų mada. Falo kultas – ma-
dniausia dabar religija. Mažytė tauta Lietuva rizikuoja
prarasti gyvybę! Blogai suprasta ir interpretuota demokratija gali būti baisesnė bestija
už... To aš bijau... Juk dvasinė kultūra nyksta. Be jos neįmanoma tikra demokratija.*

*Juozapo Albino Herbačiausko
šaržas. Dail. B. Jermalajevas*

Ištrauka iš pjesės „JAH“

Juozapas Albinas Herbačiauskas mums – tarsi pro-
filaktinis savęs patikrinimas. O tikriname save tam,
kad žinotume, ar tinkamai gyvename. JAH – skamba
tarsi smūgis. Sukrečiantis ir supurtantis. Tokia buvo ir
ši asmenybė, skatinusi abejoti ir mąstyti. Jis buvo ne-
parankus tiems, kurie „tik sau ropę skuta“. Valdžia jį
laikė *persona non grata*. Iš Lenkijos istorijos išbrauktas,
į Lietuvos istoriją neįrašytas.

„Mūsų tautos don Kichotas, idealistas, kovotojas ir
pranašas, bet nesuprastas, nes pralenkęs laiką. Net jo
sakomi tekstai skamba kaip iš mūsų dienų! Jei tada į
jo žodžius būtų įsiklausyta, gal būtume išvengę dau-
gybės bėdų, kurios užgriuvo Lietuvą. O jei tai, ką jis

sakė, išgirstume ir suprastume šiandien, tai mums
daug duotų“¹ – sako Gytis Padegimas.

„JAH“, pastatytas Kauno valstybiniame dramos
teatre, – daugiasluoksnis, įvairiapusiškas ir interpre-
tacijų laisvę suteikiantis jau 100-asis šio režisieriaus
spektaklis.

Jo fabulą detaliam atskleisti yra sudėtinga tiek dėl pa-
ties kūrinio struktūros, tiek dėl režisieriaus puoselėja-
mo postmodernistinio stiliaus. Padegimas šio kūrinio
žanrą vadina „dokumentine fantasmagorija“: „Viskas
dokumentuota, mano teksto yra nedaug, tad viskas lyg
ir autentiška, bet situacijos skamba fantastiškai, ir neži-
nia – gal jos buvo, gal jų nebuvo.“²

„JAH“. Režisierius Gytis PADEGIMAS. Spektaklio scena

Donato Stankevičiaus nuotr.

Siužetas nėra vientisas, scenos kaleidoskopiškai keičiasi, iš dabarties tarsi laiko mašina nusikeliamė į praeitį, vėliau grįžtame į dabartį, netikėtai, padedami videoprojekcijų, atsiduriame paralelinėje erdvėje, kurią režisierius vadina „postmodernistinių laikų skaistykla“. Scenoje galime sutikti ir numirėlius, ir gyvuosius, ir pagrindinį herojų Juozapą Albiną Herbačiauską, kuris meta iššūkį pačiam Dievui ir gundo Šetoną. Susipina veikėjų likimai, jie sąveikauja tarpusavyje palengvindami arba atvirkščiai – pasunkindami vieni kitiems gyvenimą.

Pirmosios spektaklio dalies veiksmas vyksta Krokuvoje. Pagrindinis veikėjas – modernistinės lietuvių literatūros pradininkas, pirmojo lietuviško almanacho Lenkijoje leidėjas Herbačiauskas dar jaunas, bet jau kupinas entuziazmo ir, aišku, labai kategoriškas. Jis sako prakalbas garsiajame kabarete „Žaliasis balionėlis“, leidžia almanachą *Gabija*, aršiai gina savo nuomonę, kovoja už Lietuvos ir Lenkijos draugystę, ugdo tautinę savimonę. Kategoriškas ir nevyniojantis žodžių į vatą rašytojas turi aibę priešių, bet mažai draugų, yra „nepatogus“, daug kas stengiasi jį nutildyti ir išgrūsti iš Lenkijos. Piktavaliams to pasiekti pavyksta, ir didžiai nusivylęs Herbačiauskas važiuoja į Lietuvą.

Antroji dalis apima rašytojo gyvenimą Kaune. Lenkijoje jis turėjo bent keletą lietuvių bendraminčių, o čia turi tik vieną draugą, kuris jam nori gero, – tai

savaitinio kultūros, literatūros ir meno žurnalo *Naujoji Romuva* redaktorius ir leidėjas Juozas Keliuotis. Jiedu susitikinėdavo garsiojoje „Konrado“ kavinėje, kur virte virė bohemiškas gyvenimas, – rinkdavosi visi Kauno intelektualai ir menininkai. Nė viena diena nepraeidavo be Juozapo Albino prakalbų ir dėl jų isiplieksdavusių ginčų.

Herbačiauskas dėstė Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, studentai jį mylėjo, bet vadovybė negalėjo pakęsti. Neparankus jis buvo Lenkijai, nepritapo ir Lietuvoje. Stengėsi ir lietuviai iškrapšyti rašytoją iš Kauno. Tik kur? Atgal į Lenkiją! Čia labai tinka paties Herbačiausko žodžiai, pasakyti per vieną pasakaitą: „Dvasia be vietos.“ Jis tarsi apibūdino save.

Šis ramybės drumstėjas jau ne pirmą kartą pasirodo Gyčio Padegimo spektakliuose: „Apie Herbačiauską pirmą kartą perskaičiau dar sovietų laikais Antano Venclovo knygoje „Jaunystės atradimas“. Čia jis pavaizduotas kaip svieto perėjūnas, kvailys. Skaitydamas susimąsčiau ir pagalvojau: „Negalėjo taip būti. Juk dėstė Vytauto Didžiojo universitete, profesorių labai mėgo jo studentai. Anuomet apie jį daug kalbėta, rašyta, ir jis pats buvo nuolatinis *Naujosios Romuvos* autorius. Negalėjo būti toks, kokį jį pavaizdavo kairysis rašytojas. Tad po truputį rankioti, lasioti medžiagą apie profesorių pradėjau jau seniai. Pirmą kartą Herbačiauską pavaizdavau prieš 10 metų spektaklyje „Poeto sodnas“ Maironio literatūros muziejaus sodelyje. Pristačiau kaip alchemiką, sukūrusį gyvybės eliksyrą. Profesoriaus figūra šmėstelėjo ir mūsų su Giedriumi Kuprevičiumi pastatytoje operoje „Kipras, Fiodoras ir kiti“ pagal Herkaus Kunčiaus libretą. Tada buvau jau daugiau „atkasęs“ medžiagos apie Herbačiauską. Pagalvojau, kodėl ši unikali asmenybė turėtų būti nuošalėje? Juk iš esmės tai žmogus, kuris dėl minčių svarumo, be to, būdamas ekscentriškai originalus, mūsų kultūrai yra labai įdomus. Juk jis buvo „Rūtos“ draugijos siela, 1907 m. Krokuvoje išleido pirmąjį lietuvių literatūros almanachą *Gabija*, skirtą Antanui Baranauskui atminti. Tai pirmasis moderniosios mūsų literatūros pristatymas, pralaužęs senovinės patriarchalinės „Dėdžių ir dėdienių“ epochos ledus. Herbačiauskas labai greitai rado bendrą kalbą su jaunąja Lietuvos kūrėjų karta. Beje, jis vos netapo penktu „keturvėjininku.“³

Būtent didelis susidomėjimas, bandymas suvokti tą laikotarpį, perprasti jo asmenybes ir paakino režisierių imtis šio spektaklio.

Kadangi pjesės apie Juozapą Albiną Herbačiauską nebuvo, o režisierių apėmė didžiulis noras atskleisti šio išskirtinio asmens charakterį to meto visuomenės gyvenime, apmąstyti jo likimą, nusprendė pjesę parašyti pats: „Ilgai rinkau informaciją iš knygų, iš archyvų, iš rankraščių, iš senų laikraščių ir dėščiau po kruopelytę. Supratau, kad nežinoma, negirdėta Herbačiauską reikėtų pristatyti „iš vidaus“. Jis rašė pirmuoju asmeniu – kad tai jis pats veikia, dalyvauja, todėl buvo lengva jo kūrinius susieti su dokumentais pagrįstu jo gyvenimu. Pjesėje Herbačiausko kūryba ir gyvenimas susipina, viskas vyksta tarsi fantasmagoriškame sapne – neaišku, kas buvo, o ko nebuvo.“⁴

Spektakliui tai suteikia mistikos ir paslapties. „Jis buvo ir magas, mokėjęs užhipnotizuoti žmogų... Taigi ir man nutiko keistų dalykų. Sėdėjau Kauno viešosios bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, pasiėmęs to meto laikraščių šūsnį. Nežinojau, kur ieškoti medžiagos apie Herbačiauską arba jo spausdintų straipsnių Jaunučio Vienuolio slapyvardžiu. Staiga atsiverčiu vieną ir matau antraštę: „Profesorių Herbačiauską išsiunčia iš Kauno.“ Dar įdomiau pasidarė, kai netikėtai pačiam sau sutikau žmonių, su kuriais jis yra bendravęs. Maironio literatūros muziejaus darbuotojos padėjo rasti net cenzūros atmetų ir išbrauktų jo straipsnių...“⁵

Pjesėje mažai jos autoriaus žodžių, daugiausia viskas dokumentuota ir paremta realiais tikrų asmenybių gyvenimo faktais.

Rugsėjo 22 d. Rokiškio rajono savivaldybės Juozo Keliučio viešojoje bibliotekoje įvyko konferencija, skirta *Naujosios Romuvos* leidėjo 110-osioms gimimo metinėms, kartu buvo įteikta 2012 m. literatūrinė Juozo Keliučio premija. Jos laureatu tapo pjesės „JAH“ autorius ir režisierius Gytis Padegimas už originalų scenarijų, paremtą autentiškais tekstais iš rankraščių, laiškų, knygų, senosios spaudos, ir už netradicinį režisūrinį sprendimą, prikeliant iš užmaršties išskirtines tarpukario Lietuvos kultūros veikėjų asmenybes, tarp jų ir Juozą Keliuotį, kurio paveikslas įtikinamai perteiktas scenoje.⁶

Gilindamasis į Herbačiausko gyvenimo vingius, režisierius sakosi supratęs, kodėl rašytojas buvo laikomas „varijotu“, kvailiu, būrėju iš rankos. O ir mums jis yra tik legenda, kaip teigia Viktorija Daujotytė Herbačiausko poezijos rinktinės „Erškėčių vainikas“ įžangoje. Rašydamas pjesę Padegimas rėmėsi Eugenijos Vaitkevičiūtės knyga „Žinomas nežinomas Juozapas Albinas Herbačiauskas“, o perskaitęs Mindaugo Tamošaičio knygą „Didysis apakimas“ apie lietuvių kultūros veikėjų, ypač rašytojų, kairėjimą tarpukariu, priėjo prie išvados, kad Herbačiauskas tapo *persona non grata*, nes tiek valdžiai, tiek kultūrinei bendruomenei buvo nepatogus pirmiausia dėl antikomunistinių savo pažiūrų. Paradoksalu, bet jis bene tiksliausiai suprato, kaip pavojinga Lietuvai „flirtuoti“ su Sovietų Sąjunga. Apie tai, kaip ir apie viską, jis kalbėjo aštriai, sarkastiškai, žodžio kišenėje neieškodamas.⁷

Gali pasirodyti, kad spektaklis „JAH“ yra apie politiką, bet režisierius tą kategoriškai neigia, nes jam svarbiausia buvo atskleisti erškėčiuotą rašytojo likimą ir vidinę dramą.

Pjesė labai įvairiapusiška, kampuota, komplikuota, kaip ir pati Juozapo Albino Herbačiausko asmenybė. Į pagrindinį veikėją galima žvelgti ir kaip į tautos herojų, kovojusį už tiesą, norėjusį „gyventi stebuklu“, ir kaip į „demoną varijotą“, drumstusį žmonėms ramybę. Viskas priklauso nuo to, per kokią prizmę žiūrėsime. Gytis Padegimas rašytoją pristatė kaip tragiško likimo idealistą.

Spektaklyje yra du pagrindiniai personažai – tai jaunasis Juozapas Albinas (Mikalojus Urbonas) ir vyresnysis Herbačiauskas (Sigitas Šidlauskas).

Mikalojus Urbonas įkūnijo dar jauną, bet gyvenimo jau mėtytą ir vėtytą maksimalistą, žmogų, nuolat keliantį klausimus, dar neužtikrintą, bet jau nujaučiantį, koks kelias veda tiesos link. Ypač svarbi personažo dievoieškos linija. Nuolatiniai konfliktai su Dievu, su Šėtonu, su savimi ir su aplinkiniais – neatsiejama Herbačiausko gyvenimo dalis. Tai drąsus plataus užmojo žmogus, nesuprastas, vadinamas šarlatanu. Nepripažįstantis visuomenės normų: „Aš nenoriu gyventi sociologijos nustatyta tvarka! Aš

noriu stebuklu gyventi!“ Šie žodžiai geriausiai apibūdina jo troškimus, gyvenimo sampratą. Jis nori tarnauti žmonėms ir gėriui, būti „gyvenimo artistu“.

„Norėdamas negalėjau, nemokėjau prie gyvenimo prisitaikinti, – sako jis. – Aš norėjau, bet nemokėjau išmokyti realaus gyvenimo nebylių kalbos.“

Ir tai siutino aplinkinius.

Vyresnysis Juozapas Albinas (Sigitas Šidlauskas) brandesnis, daugiau išgyvenęs ir patyręs, jau žinantis savo tiesą ir ją teigiantis. Nusivylęs žmonėmis, kerštingas. Tiesmukas, viską sakantis be užuolankų, atvirai ir karštai su visais besiginčijantis. Besirūpinantis literatūros, teatro, meno, kūrybos likimu, skatinantis būti laisvais kūrėjais, laisvais žmonėmis. Nujaučiantis Rusijos keliamą grėsmę, pranašaujantis ateities įvykius, bet nejaučiantis baimės: „Gyvenimas rodo man liežuvį, o aš jam rodau špygą...“

Sigitas Šidlauskas už šį vaidmenį buvo apdovanotas 2012 m. *Fortūnos* statulele.

Kiti spektaklio aktoriai ne prasčiau atlieka jiems skirtus vaidmenis. Inga Mikutavičiūtė, sukūrusi Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės paveikslą, įtikinamai žemaičiuoja. Sauliaus Čiučelio suvaidintas Adomas Jakštas, „dogmatiškos literatūros apologetas“,⁸ „dekadentiškos“ kūrybos priešas, itin charakteringas ir sodrus.

Spektaklio pirmojoje dalyje iš po žemių ištraukiami Herbačiausko bareljefai, nupučiamos dulkės. Tai rodo, kad veikėjas yra prikeliamas, apie jį kalbama, jis jau nebebus pamirštas.

Pirmame veiksmė pasirodanti Vaidilytė yra metaforizuota. Kaip žinome, vaidilytės (kitais žodžiais) yra mergelės, dievų tarnaitės. Liaudiškai ūturiuodama apie prarastą bernelį, iš tikrųjų ji byloja apie prarastą šalį, apie liūdną savo lemtį. Dainuodama ji klausia: „Kam gi n'išgalėjot/ Ir mane apleidot/ Kitą pamylėjot/ save pavergt leidot?“

Kitoje scenoje Juozapas Albinas Herbačiauskas pristato savo išradimą, mašiną/poetą/homunkulą: „Jo pilvas fabrikuoja popierį, jo tulžis – rašalą ir dažus, akloji žarna – plunksnas ir paišiukus; širdis rašo rankraščius; plaučiai – spaustuvė, smegenys – raidės (byra pačios į raidžių dėtuve), inkstai – korektoriai; gerkle – kance-

liarija; per burną išeina jau atspausdinta knyga, rankos knygas dalina, kojos nešioja.“

Spektaklio scenografė Birutė Ukrinaitė sukūrė autentišką, bet kartu mistišką aplinką. Muziką parinko kompozitorius Giedrius Kuprevičius. Kadangi dažniausiai veiksmas vyksta arba Krokuvos kabarete „Žaliasis balionėlis“, arba Kauno „Konrado“ kavinėje, dainos yra pramoginio, estradinio pobūdžio. Neringos Nekrašiūtės atliekami „Obelių žiedai“, sukurti pagal Kazio Binkio trioletą, yra tarsi balzamas širdžiai.

Spektaklio veikėjų judesiai itin plastiški, tai pasireiškia per šokius, kurių spektaklyje nestinga. Šokis sudėlioja akcentus. Pirmojoje dalyje, kai veiksmas vyksta Krokuvos kabarete „Žaliasis balionėlis“, visiems šokant lenkišką šokį, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė ima protestuoti sakydama: „Aš po polskiemu nestrपालiosiu!“ Pasičiupusi šalia esančius porą lietuvių, skambant moderniai muzikai, šoka lietuvių liaudies šokį, tuo išreiškdamą savo tautinį individualumą ir lietuvišką dvasią.

Scenografija (Birutė Ukrinaitė, videomenininkas Simonas Glinskis), choreografija (Andrius Kurienius) ir muzika (Giedrius Kuprevičius) labai padėjo režisieriui sukurti įtaigų, jaudinantį ir gyvą kūrinį. ■

¹ Šimtąjį spektaklį režisierius kuria apie lietuviškąjį Don Kichotą. Monika Jašinskaitė, *Literatūra ir menas*, 2011-02-04 nr. 3317, http://www.culture.lt/Imenas/?st_id=17619

² Ten pat.

³ Kas jūs, profesoriau J. A. Herbačiauska? 2011-05-05. http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/interviu/kas_jus_profesoriau_jaherbaciauskai/print.1

⁴ Šimtąjį spektaklį režisierius kuria apie lietuviškąjį Don Kichotą...

⁵ Kas jūs, profesoriau J. A. Herbačiauska? http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/interviu/kas_jus_profesoriau_jaherbaciauskai/print.1

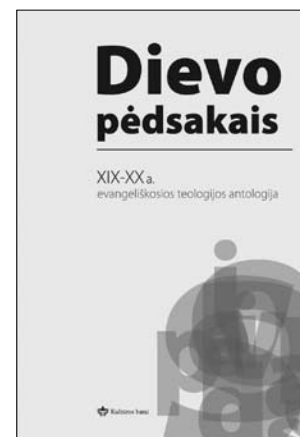
⁶ Kronika Nr. 35 (3395). http://literaturairmenas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=240:nr-35-3395-2012-m-rugsejo-28-d&catid=109&Itemid=224

⁷ Šimtąjį spektaklį režisierius kuria apie lietuviškąjį Don Kichotą...

⁸ Gediminas Jankus, Pranašiškas idealisto kūrėjo iššūkis nūdienai. 2011-04-26, Bernardinai.lt

Tomas KIAUKA

TEOLOGIJA TARP DIEVO IR ŽMOGAUS, arba ATSISVEIKINANT SU PRAEITIES ŠMĖKLOMIS*

Mes nenuilstamai prašėme Dievą, kad Jis paliktų pasaulį. Mūsų prašomas, Jis tą ir padarė. Liko žiojėjanti skylė. Mes meldžiamės tai skylei, meldžiamės niekam. Niekas neatsako. Mes pasipiktinę ir nusivylę. Ar tai įrodymas, kad Dievo nėra?

Leszek Kołakowski

Du šimtus metų teologija, atsidūrusi akistatoje su modernybe, ieškojo savo tikrojo kelio. Iš pradžių bandė prisiderinti prie modernybės, siekdama dorovinių tikslų. Paskui, žlugus viltims, išsigando, kad joje visiškai ištirps, todėl ėmė neigti viską, kas galėtų pakenkti apreiškimo autoritetui. Postmodernybės pliuralizmo akivaizdoje pagaliau ryžosi užmegzti prasmingą, abipusę pagarba paremtą dialogą, kuris vis labiau krypta į realius klausimus ir problemas. Šis kelias atspindi ir tikėjimo savimonės raidą, liudijančią, kad, viena vertus, pasikeitė Dievo ir žmogaus galios santykis, antra vertus, teologija savo žvilgsnį nuo anapusybės nukreipė į šį pasaulį. Tai rodo evangeliškosios teologijos gyvybingumą, gebėjimą reaguoti į laiko iššūkius. Tačiau ryškėja ir

tam tikros problemos, susijusios su teologijos vertinimu ir jos tapatybe.

Teocentrizmas ar antropocentrizmas?

Aptardamas, koks yra protestantų teologijos indėlis į krikščioniškosios minties lobyną naujaisiais laikais, Pannenbergas išskiria naują teologijos postulatą teigiantį, kad Dievas yra žmogaus subjektyvybės pagrindas: „Tokioje kultūrinėje aplinkoje, kai oficialiąsias kultūros, teisės, valstybės ir religijos sąvokas pradėta vis labiau grįsti žmogaus prigimtimi, kai Kanto filosofija į centrą iškėlė žmogų kaip subjektą, teologai, diskutuodami su filosofais, Dievą vadino žmogaus subjektyvybės esme, iš naujo pagrįsdami krikščioniškosios teologijos pretenzijas pateikti visuotinai galiojančią tiesą“ (Pannenberg 1997: 350). Šis neabejotinas protestantų teologijos laimėjimas,

* Ištrauka ir spaudai rengiamos knygos „Dievo pėdsakais. XIX–XX a. evangeliškosios teologijos antologija“ (sudarytojai dr. Wilfried Härle ir Tomas Kiauka).

apsaugojęs tiek ją, tiek religiją nuo įvairios kilmės redukcijų, atskleidė ir pamatinę problemą, kurią savaip išryškino kiekvienas raidos etapas, – tai nuolatinė įtampa, kartais virstanti neigimu, o kartais dialogu tarp *antropocentrizmo*, pagrįsto subjektyvyste, ir *teocentrizmo*, pagrįsto apreiškimo absoliutumu. Nors knygoje aptariamiems teologams nė viena iš tokių pozicijų grynu pavidalu nebūdinga, vis dėlto jų prielaidos sudaro kiekvienos teologijos pamatą ir suteikia mąstymo kryptį. Nuosekliai einant pasirinktu keliu, anksčiau ar vėliau susiduriama su dilema: Dievas ar žmogus, tikėjimas ar protas?

Antropocentrizmas, vieninteliu kriterijumi laikantis protą, neišvengiamai patvirtina Feuerbacho teiginį, kad teologija yra išsislaptinusi antropologija – žmogaus sąmonės struktūros ir poreikių projekcija. Dievas „ištirpinamas“ šiapusybėje, tampa nors ir nepakeičiama, bet tiktai *conditio humana* atrama – žmogaus subjektyvybės, laisvės ir orumo garantu, moralės pagrindu ir t. t. Dievas čia, panašiai kaip Kanto filosofijoje, tampa proto postulatu, būtina idėja. Tačiau prarandamas Dievo transcendentisškumas, o teologija, nuosekliai žengdama šiuo keliu, artėja prie ateizmo. Būtų galima kalbėti apie proto pergalę prieš nežinojimą, baimę ir prietarus, apie tai, kad žmogus išaugo iš nepilnametystės, tapdamas atsakingas už savo likimą, taigi išsipildė Apšvietos idealai. Tačiau racionalumas nepateisino vilčių: istorija parodė, kad, išstūmus Dievą iš pasaulio, protui teko tokia našta, kokios jis neištengė pakelti (Marquard 2000: 11–29). Teodicėja virto antropodicėja, o žmogus be Dievo pasijuto esąs vienišas ir beprasmis subjektas, nežinantis, ką veikti su savo laisve ir dėl ko gyventi. Nihilizmas tapo vieninteliu jo prieglobsčiu. Tiesa, proto nepajėgumą atskleidė ne tai (arba ne tik tai) – herojiška egzistencializmo laikysena per akistatą su nihilizmu visiems puikiai žinoma, kai kuriems mąstytojams tai netgi patrauklu. Problema pasirodė esanti principinė: protas pretendavo tapti galutiniu ir absoliučiu kriterijumi, tačiau dėl pažinimo reliatyvumo ir istoriškumo jis galėjo suvokti save tik kaip baigtinį ir priklausomą, bet jokių būdu ne absoliutų. Tada ir paaiškėjo, kad Apšvietos idealas –

modernybės projektas – tai irgi tikėjimas, tiesiog apverstas aukštyn kojom, nes vietoj Dievo pradėta tikėti proto galia (plg. Vattimo 2004: 122–123).

Teocentrizmas, virš visko iškeliantis Dievo apreiškimą ir jo Žodį, remiasi metafizine dviejų pasaulių idėja. Reikalaudamas besąlygiško paklusnumo jo Žodžiui, jis supriešina Dievą ir pasaulį, Kūrėją ir kūriniją, laiką ir amžinybę, neigia asmens autonomiją – laisvę, protą ir atsakomybę, o tai jau ir paties žmogaus kaip Dievo paveiklo neigimas. Ši pozicija, reprezentuojama Bartho teologijos, remiasi antlaikinio apreiškimo prielaida, kurią protas suvokia kaip loginį prieštaravimą. Tikėjimas apreiškimu čia laikomas vieninteliu matu. Viską, kas jam prieštarauja, būtina arba sutapatinti su šia nuostata, arba paneigti. Tas, ko nepavyksta asimiliuoti, – demonizuojama. Galutinė šio kelio stotelė – supranatūralizmas, fundamentalizmas ir religinis fanatizmas, iš principo neigiantys dialogą, nedraudžiantys griebtis net smurto.

Kaip matome, abu keliai anksčiau ar vėliau atveda į konfliktą, nes vienas neigia Dievą, o kitas – žmogų. Abu sklidini prieštaravimų, todėl problemiški ir kritikuotini. Jie išreiškia įtampą, priešpriešą tarp neracionalaus tikėjimo, teigiančio jausminę vienovę su pasauliu, ir racionalaus mąstymo, paremto objektyvuojančiu protu, kuris perskelia tą vienovę į dvi dalis – subjektą ir objektą.

Tikėjimas ar protas?

Protestantų teologija visada teigė, kad tikėjimas reiškia daug daugiau negu vien argumentuotą požiūrį: tikėti – tai ne šiaip kokį nors teiginį laikyti teisingu, tikėti – tai *pasitikėti*, pasikliauti, patirti jausminį ryšį su Dievu ir jo kūrinija, „žinant“, kad Dievas gelbsti nusidėjėlių. Lutheris tą vadino tikėjimo tikrumu (*Gewissheit des Glaubens*).¹ Tikėjimą, pa-

¹ Išsamiau apie Lutherio naują tikėjimo suvokimą žr. Kiauka, T., Martynas Lutheris: reformuotojo tikėjimo atradimas, In: Tikėjimo prieigos, sud. N. Putnaitė. Vilnius: *Aidai*, 2003, p. 211–249.

grįstą jausmu ir apreikštojo Dievo Žodžiu, jis priešpriešino scholastiniam racionalizmui ir dualistinei metafizikai, kuriais iš dalies rėmėsi protestantiškoji ortodoksija su Melanchthonu ir Calvinu priešakyje. Sausam jų racionalizmui priešinosi pietizmas ir prabudimo judėjimai, į pirmą vietą vėl iškėlę jausminę tikėjimo prigimtį. Nuo tada, kai Schleiermacheris filosofiškai pagrindė jausmą kaip tikėjimo išraišką, jis tapo protestantizmo savastimi, nepaisant įvairių atmainų ir pakraipų gausos. Jausminį tikėjimo matmenį gerai atspindi ryškiausi evangeliškosios teologijos Dievo įvaizdžiai: Lutheriui Dievas buvo *tai, prie ko pririši savo širdį*, Schleiermacheriui tikėti Dievą reiškę *jausti visišką priklausomybę*, Bultmannui Dievas – *viską lemianti tikrovė*, Tillichui – *tai, kas mus besąlygiškai liečia*. Tikėjimo kaip jausmo nereikėtų tapatinti su jausmingumu. Nors jie vienas kitam neprieštarauja, bet jausmas yra daug gilesnis ir esmingai konstituuoja asmenį: jausmas čia yra ne tiek emocija, kiek *ryšys*, suteikiantis tikinčiajam pagrindą, užtikrinantis būties ir santykio su Dievu integralumą. Šis ryšys nėra racionalių įžvalgų pasekmė, kuria būtų galima disponuoti.

Taigi, atidžiau pažvelgę į minėtą tikėjimo ir proto prieštarą, įsitikinsime, kad ji iš esmės rodo ne Dievo ir žmogaus „konfliktą“, bet yra antropologinė problema, nes tiek tikėjimas, tiek mąstymas čia kyla vien iš žmogaus. Ar tai reiškia, kad bet kokią teologinį klausimą galima spręsti iš antropologijos pozicijų? Juk akivaizdu, kad ir vieną, ir kitą požiūrį galima pagrįsti arba sukritikuoti, o tai priklausys tik nuo kriterijaus, kuris bus pasirinktas, – ar protas, ar tikėjimas. Kitas kontroversiškas klausimas: ar toks pasirinkimas galimas, ar įvyksta dar prieš sąmoningai pasirenkant? Nors teoriškai įmanomi abu variantai, evangeliškoji teologija linkusi teigti, kad tikėjimas yra Dievo dovana, o ne racionalaus apsisprendimo pasekmė. Gal vertėtų šią problemą spręsti atmetus abi alternatyvas, išsiveržus iš metodologiškai ydingo uždaro rato? O gal pati klausimo formuluotė implicitiškai priklauso nuo šios problemos iškėlimo būdo?

Iš tiesų pats klausimas, kuri teologija teisinga, o kuri ne, remiasi klasikine tiesos teorija, tačiau postmodernybės kontekste ši prielaida jau nebegalioja, nes bet kokius vertinimus postmodernybė laiko reliatyviais.

Reikia pripažinti, kad nesama jokių išorinių „anapusinių“, amžinų kriterijų, tad reikia jų ieškoti, analizuojant patį tikėjimo ir proto santykį. Žvelgiant istoriškai, tiek Šventasis Raštas, tiek teologijos fenomenas rodo, kad proto ir tikėjimo priešpriešą primetė spekuliatyvus, objektyvizuojantis protas. Tai net ne problema, o veikiau nesusipratimas, kilęs dėl to, kad nebuvo įvertintas nei proto, nei tikėjimo ribotumas ir sąlygiškumas (plg. Derrida 2000: 42).

Šventasis Raštas apibūdina žmogų kaip Dievo paveikslą, taigi žmogus, nepaisant nuopuolio, negali būti Dievo neiginys. Pagrindinė Naujojo Testamento žinia, kad Dievas tapo žmogumi, siekdamas įveikti nuodėmę, skiriančią žmogų nuo Dievo, patvirtina žmogaus dieviškumą ir Dievo žmogiškumą: Dievas apsireiškia tik per žmogų ir tik žmogui. Tai gi nėra ir negali būti jokios esminės prieštaros tarp teocentrizmo ir antropocentrizmo, nes nėra, negali būti prieštaros tarp dieviškumo ir žmogiškumo. Tai įžvelgė ne tik teologija, bet ir XX a. filosofija. Emmanuelis Levinas sakė: „Aš nieko nenorėčiau apibrėžti remdamasis Dievu, nes tai, ką pažįstu, yra žmogus. Kaip tik Dievą galiu apibrėžti remdamasis žmogiškais santykiais, bet ne atvirkščiai.“²

Kitas argumentas, kodėl pasirinkti vieną ar kitą alternatyvą būtų problemiška, – tai suvokimas, kad bet koks vertinimas yra ribotas ir sąlygiškas, todėl kritinis racionalumas irgi neišvengiamas. Įsivyravus globaliam postmodernybės pliuralizmui, kai greta egzistuoja iš esmės skirtingi tikrovės suvokimo ir interpretavimo konceptai, tik protas įstengia pagrįsti kurio nors vieno iš jų pasirinkimą, o turint galvoje, kad bet koks pasirinkimas reliatyvus, gali

² Levinas E., Apie Dievą, ateinantį į mąstymą, iš prancūzų k. vertė A. Judžentytė, N. Keršytė, R. Matuzevičiūtė, A. Pažeraitė, Vilnius, 2001, p. 7.

apsaugoti ir nuo religinio totalitarinio absoliutizmo (plg. Wuthnow 1996: 71 ff.; 98; 179–188). Teologija, pretenduojanti į vienintelę galutinę tiesą, neišvengiamai virsta fundamentalizmu.

Šiuolaikinės teologijos lemtis

Atsisakydama pretenzijų į tiesos monopolį, teologija neišduoda savęs, atvirkščiai – nustato atvirą, įsiklausantį santykį su savo „objektu“, t. y. Dievu. Protas ir tikėjimas įprasmina vienas kitą ir paradoksaliau būdu vienas kitą pagrindžia: protas, atpažindamas ir pripažindamas savo ribotumą, vengdamas pretenzijų į absoliutumą, „leidžia“ tikėjimui „atsakyti“ į tuos klausimus, į kuriuos jis pats neranda atsakymų, – kokia visatos ir „aš“ atsiradimo priežastis ir tikslas, gyvenimo ir istorijos prasmė ir t. t. Tai nėra racionalūs, moksliskai patikrinami atsakymai, bet jų ir nereikia tikrinti, kaip tikriname informacijos objektyvumą, nes jie jaučiami kaip gyvybę palaikantis ryšys su pasauliu ir jo Kūrėju. Protas savo ruožtu užtikrina prasmingą šio ryšio sąsają su tikėjimu, atskleidždamas konstruktyvias ir destruktivas jo puses. Taigi, protas be tikėjimo prarastų kriterijus, kaip atskirti gėrį nuo blogio, ir taptų savitiksle galia (baigtinumo virsmas begalybe). Tikėjimas be proto, nesuvokdamas savo subjektyvumo ir istorinės kilmės sąlygiškumo, pretenduotų į absoliutizmą, iškeldamas save virš Dievo ir paneigdamas ne tik *kitą*, bet ir pats save (plg. Härle 2007: 258–259).

Teologija nuolatos jaučia įtampą tarp tikėjimo ir proto, net galima sakyti, kad ši įtampa palaiko jos gyvybingumą, bet ne tada, kai protas ir tikėjimas neigia vienas kitą. Teologija vaisingai atsiskleidžia tada, kai suvokia abipusę jų priklausomybę ir užmezga dialogą. Turbūt tai vienintelis kriterijus, pagal kurį vertintina šiuolaikinė evangeliškoji teologija. Būtent veiksmingumo ir siekia teologinis mąstymas, įžengęs į trečią savo raidos etapą.

Šis kriterijus padeda teologijai nusistatyti naują *santykį su mokslu*, atsisakant modernybės epochoje atsiradusios tarpusavio konkurencijos ir abipusio

neigimo. Iš esmės teologija į tuos pačius klausimus atsako visai kitaip negu mokslas. Juk, pavyzdžiui, meilės fenomeną moksliskai galima paaiškinti kaip cheminių reakcijų grandinę, o tikrovės procesus pagrįsti chaoso teorija, įrodančia, kad laisvės nėra, nes viskas, kas vyksta, nors neprognozuojama, tačiau determinuota. Vis dėlto problemos tai neišsprendžia: be meilės žmogaus gyvenimas tampa beprasmis, o fizinis tikrovės determinizmas neatleidžia žmogaus nuo atsakomybės, nepalengvina laisvės naštos. Wittgensteinas teigė: net jei atsakytume į visus įmanomus mokslinius klausimus, mūsų žmogiškosios problemos liktų net nepaliesotos. Todėl teologiją, pretenduojančią, kaip Pannenbergo atveju, į moksliskumą ir vienintelę galutinę tiesą, supančioja mokslinė metodologija. Tokiai teologijai, kaip ir kitoms mokslo šakoms, turėtų galioti tie patys formalūs teiginių verifikavimo ir falsifikavimo kriterijai. Būdama nuosekli, ji turėtų pasirinkti vieną iš dviejų – arba protą, arba apreiškimą. Tačiau akivaizdu, kad tokia teologija neturi prasmės. Kołakowski neklydo „mokslinę teologiją“ pavadinęs prietarų (Kołakowski 1981: 13). Teologijos tikslas – ne paaiškinti, *kas yra*, ne kurti spekuliatyvias hipotezes, paremtas mitinėmis aksiomomis, bet atskleisti dalyko reikšmę, o dar tiksliau – ją sukurti, remiantis tikėjimu. Antai iškilus fizikas Carl Friedrichas von Weizsäckeris, nepaneigdamas psichologijos įžvalgų apie religiją, savo asmeninį tikėjimą laiko nepriklausomu nuo mokslinių tiesų: „Dievas kalba kada nori ir kaip nori. Modernusis psichologas šį balsą galėtų apibūdinti kaip mano pasąmonės arba mano *superego* balsą. Bet kodėl mano pasąmonė, mano *superego* negalėtų būti Dievo pasiuntiniai?“ (Zahrnt 1989: 155–156). Teologijai iš esmės neberūpi klausimas, ar Dievas yra, arba kaip pasireiškia sąveika tarp dieviškosios ir žmogiškosios prigimties ir t. t. Ji apmąsto, kas vyksta, kai kalbame apie Dievą, stengdamasi tą kalbėjimą prasmingai artikuliuoti ir veiksmingai nukreipti.

Ne tik Dievo nesaties patirtis atskleidė, kad Dievas – ne antgamtinė būtybė, kurios egzistenciją er-

dvėje ir laike galėtume matuoti esinius nusakančiais kriterijais ir kuri valdytų pasaulio įvykius, lemdama individų likimus. Visa krikščionybės ir teologijos istorija liudija, kad Dievas „veikia“ tik per Žodžio skelbimą, paprastai per kalbėjimą apie Jį, arba Jis pats „yra“ tiesiog kalbėjimas – Žodis (plg. Vattimo 2003: 181). Šv. Jono Evangelija teigia: Pradžioje buvo Žodis ir jis tapo Kūnu. Čia kalbama ne apie kokį nors stebuklingą vienos substancijos virsmą kita, o apie tai, kad Žodis tapo veikiantis, kuriantis, keičiantis – būtent šitaip jis įsikūnijo. Postuluoti Dievo idėją anapus žmogiškojo pasaulio nėra nei pagrindo, nei prasmės. Toks „egzistuojančio“ Dievo paveikslas prieštarautų ir pačiam bibliniam apreiškimui, nes, atsižvelgiant į krikščionybės istoriją, netgi į pačią jos doktriną, tikinčiųjų sąmonėje būtų neįmanoma jo susieti su meilės patirtimi, kuri, pasak Naujojo Testamento, yra esminė Dievo tapatybės išraiška. Yra pagrindas manyti, kad objektyvizuotas Dievas – tai slepamo institucinės valdžios troškimo projekcija, paverčianti Dievą kokios nors galios išraiška. Kołakowski demaskuoja tokį pseudotikėjimą: „Krikščionybė, kuri tylomis viliasi, kad Dievas bus mūsų tarnas, turėsiąs apginti kokį nors reikalą, doktriną, ideologiją ar politinę partiją, yra ne kas kita, o persirengusi bedievytė“ (Kołakowski 1981: 16).

Būtent tokiu keliu, atmetusi pasenusias alternatyvas ir klaidingus klausimus (plg. Rorty 2006: 33), teologija turėtų eiti toliau. Jos poreikis, nepaisant to, kad sparčiai plinta profanacija ir sekuliarizacija, klesti netradicinės religinės praktikos, o gal kaip tik todėl, ne mažėja, bet auga. Tą rodo ne tik aktualėjantis prasmės klausimas, visuomenės viduje didėjanti įtampa, susijusi su vertybių devalvacija (plg. Polke 2007), bet ir bendra nervinga globalizuoto multireliginio pasaulio būseną (Gadamer 2001: 152–153). Kad bendrabūvis nevirstų vien konkurencija, kad suvaldytume smurto protrūkių, turime kalbėtis, stengdamiesi susikalbėti.³ Teologija nepateikia „tei-

singų“ galutinių atsakymų apie Dievą ir pasaulį, bet siekia, kartais pati klaidžiodama, parodyti mąstymo kryptis ir tikslus, atpažinti, įvardyti, atskleisti problemas, kad prisidėtų prie „Dievo Karalystės“ žemėje kūrimo. Matyt, čia ir slypi evangeliškosios teologijos tapatybė ir stiprybė, kad nebijoma vis iš naujo kelti klausimų ne tik apie Dievą ir pasaulį, bet ir apie save, savo priedermes, gyvenimo prasmę. ■

Literatūra:

- Derrida, J., „Tikėjimas ir žinojimas: du „religijos“ šaltiniai paprasto proto ribose“, vert. M. Daškus, in: J. Derrida/G. Vattimo ir kt., *Religija*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 9–91.
- Gadamer, H.G., *Die Lektion des Jahrhunderts. Ein philosophischer Dialog mit Riccardo Dottori*, Muenster u.a.: Lit Verlag, 2001.
- Härle, W., *Die Bedeutung des christlichen Menschenbildes für die Ethik und Politik*, in: W. Härle, *Christlicher Glaube in unserer Lebenswelt. Studien zur Ekklesiologie und Ethik*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2007, 257–264.
- Kołakowski, L., *Die Sorge um Gott in einem scheinbar gottlosen Zeitalter*, in: *Der nahe und ferne Gott. Nichttheologische Texte zur Gottesfrage im 20. Jahrhundert*, hg. von H. Roessner, Berlin: Severin und Siedler, 1981, 9–21.
- Marquard, O., *Homo compensator. Zur anthropologischen Karriere eines metaphysischen Begriffs*, in: O. Marquard, *Philosophie des Stattdessen*, Stuttgart: Reclam, 2001, 11–29.
- Pannenberg, W., *Problemggeschichte der neueren evangelischen Theologie in Deutschland*, Goettingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997.
- Polke, Chr., *Dogmatik als Topik des Menschseins – Überlegungen zu einem anthropologisch orientierten Dogmatikverständnis*, in: *Menschenbild und Theologie. Beiträge zum interdisziplinären Gespräch*, hg. von F. M. Brunn, A. Dietz u. a., Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2007, 53–70.
- Rorty, R., *Antiklerikalismus und Atheismus*, in: R. Rorty/G. Vattimo: *Die Zukunft der Religion*, Frankfurt: Suhrkamp, 2006, 33–48.
- Vattimo, G., *Jenseits des Christentums. Gibt es eine Welt ohne Gott?* Wien: Carl Hanser, 2004.
- Wuthnow, R., *Šventybės atgavimas. Religija šiuolaikinėje visuomenėje*, vert. L. Jonušys, Vilnius: Aidai, 1996.
- Zahrnt, H., *Gotteswende. Christentum zwischen Atheismus und neuer Religiosität*, München: Piper, 1989.

³ Plačiau apie tai: Kiauka T., *Religija ir šiuolaikinis religinis diskursas*, In: Europos kultūros profiliai. Atmintis / Tapatumas / Religija, Vilnius: Kultūros barai, 2007, p. 247–261.

Béla NÓVÉ

„REVOLIUCIJOS NAŠLAIČIAI“ PO PENKIASDEŠIMT ŠEŠERIŲ METŲ

Nepilnamečių vengrų pabėgėlių liudijimai

„Mažiausiai 15 proc. vengrų, pabėgusių į Austriją, buvo nepilnamečiai. Dauguma jų atvyko kartu su tėvais, o kadangi šeimoms buvo teikiama pirmenybė, netrukus juos priėmė Vakarų valstybės. Tačiau be tėvų atvykę jaunuoliai laisvajame pasaulyje rado užtrenktas duris. Už juos ir jų ateitį niekas nenorėjo prisiimti atsakomybės.

Visi užmiršo, kad būtent šiais jaunuoliais, daugumai iš kurių buvo penkiolika–aštuoniolika metų, vos prieš penketą mėnesių taip žavėjosi antikomunistinės šalys.“

Dagens Nyheter, Stokholmas, 1957 m. balandžio 3 d.

Iš Vengrijos 1956 m. pabaigoje – 1957 m. pradžioje, po antrosios sovietų invazijos, pasitraukė apie 200 tūkst. pabėgėlių, iš kurių apytikriai 20 tūkst.

Vengrų pabėgėlis

buvo paaugliai, išvykę be tėvų, nelydimi suaugusiųjų. Šie nepilnamečiai iš „karo metų kartos“, gimusios 1939–1944 m., nuo ankstyvos vaikystės patyrė daug kančių, praradimų ir smurto. Tarp jų buvo įvaikintų ar išaugusių valstybiniuose vaikų namuose, vargingų valstiečių vaikų, pramonės pameistrių ar Budapešto vidurinių mokyklų auklėtinių, kilusių iš intelektualų šeimų, kurios iki 1945 m. priklausė vidurinei ar aukštesnei klasei. 1956 m. rudenį daugelis jų entuziastingai dalyvavo revoliucionierių demonstracijose, gatvių kovose, drąsiai stoję prieš sovietų tankus ir komunistinės valstybės saugumo pajėgas. Kai pabėgo į Vakarus, jų likimai susiklostė skirtingai. Laimingesniems pavyko iš pabėgėlių stovyklų Austrijoje ir Jugoslavijoje greitai išvykti į vieną iš 36 šalių, sutikusią juos priimti, o ten buvo apgyvendinti šeimose arba jaunimo namuose. Išmoko kalbų, įgijo vidurinį išsilavinimą, gavo diplomus ir padarė gerą profesii-

nę karjerą, o po daugelio metų grįžo aplankyti savo gimtinės kaip pasiturintys ir gerbiami Vakarų piliečiai. Tačiau buvo ir tokių, kurie daugybę metų plaukė pasroviui, klajojo iš vienos šalies į kitą, dažnai be dokumentų, gyveno iš pašalpų ir atsitiktinio darbo. Dalis įstojo į JAV kariuomenę arba į Prancūzijos Užsienio legioną ir dalyvavo kruviniausiose Alžyro, Vietnamo kovose. Vis dėlto, kaip paaiškėjo vėliau, labiausiai nepasisekė tiems nepilnamečiams pabėgėliams, kurie po keleto mėnesių ar metų sugrįžo į Vengriją, vedami tėvynės ilgesio ir naivaus tikėjimo melagingais amnestijos pažadais. Daugelis iš jų buvo įkalinti ar ilgus metus persekiojami. Išlikę dokumentai liudija, kad po 1956 m. skubiai reorganizuota komunistinė slaptoji policija naujus šnipus gudriai verbuodavo sukiodamasi tarp jaunuolių, sugrįžusių iš Vakarų, – per masines represijas vienus palikdavo laisvėje, kitus įkalindavo.

Šis straipsnis skirtas aptarti „revoliucijos našlaičių“ – tos daugybės paauglių, kurie po 1956 m. patirto smurto pabėgo iš gimtosios šalies ir pasklido beveik po keturias dešimtis įvairių pasaulio valstybių, – klajones. Vėlesnis jų likimas iki šiol metodiškai netyrinėtas, padriki šaltiniai nesusisteminti, nepaskelbta net ir tai, kas žinoma. Tokių institucijų kaip Tarptautinis Raudonasis Kryžius, Jungtinių Tautų Vyriausiojo pabėgėlių komisaro valdyba, vakarietiškos imigracinės tarnybos, JAV kariuomenės ir jūrų laivynas, Prancūzijos Užsienio legionas ar buvusi Vengrijos slaptoji policija unikalūs dokumentai taip pat neapžvelgti. Nors skaitydami nepublikuotus atsiminimus, archyvinis spaudos ir radijo reportažus, kalbėdamiesi su tos emigrantų kartos atstovais vis dar sužinome jaudinančių dalykų, tačiau šį iškalbingą tarptautinės reikšmės epizodą vis dar gaubia tiršta nežinios migla.

1956 m. vengrų egzodo mastas ir padariniai

Pažvelkime iš arčiau, kiek nepilnamečių patys vieni, be šeimų, išvyko į Vakarus po antrosios sovietų invazijos, pradėtos 1956 m. lapkričio 4 d. Kas buvo tie

paaugliai, kokia jų kilmė? Kokia baimė juos privertė, kokie troškimai skatino palikti gimtąjį kraštą ir leistis nežinomybėn? Kaip juos priėmė Austrijos ir Jugoslavijos pabėgėlių stovyklose? Kas jiems nutiko vėliau, kai dauguma buvo pervežti į vieną iš 36 šalių, sutikusių juos priglausti? Autorius, 1956 m. gimęs „revoliucijos vaikas“, seniai jautė poreikį ištirti tikruosius praeities faktus, kuriuos komunistų valdžia slėpė, klastojo.

Po Antrojo pasaulinio karo tai buvo pirmasis masinis pabėgėlių srautas Europoje, tapęs dideliu iššūkiu tarptautinėms humanitarinėms organizacijoms, privertęs jas keisti savo veiksmų sistemą.

1951 m. įkurtas JT Vyriausiasis pabėgėlių komitetas (JTVPK) turėjo mažą biudžetą ir įgaliojimus tik iki 1956 m. pabaigos. Šią neveiklią instituciją iš miego prikėlė ir mobilizavo Vengrijos pabėgėlių antplūdis. JT Generalinė Asamblėja Niujorke 1956 m. lapkričio 9 d., nepaisydama sovietų protesto, nusprendė, kad visą tarptautinę humanitarinę pagalbą, skirtą Vengrijos pabėgėliams, tvarkys ir koordinuos JTVPK. Tačiau šios organizacijos vadovai nebuvo oficialiai priimti nei Maskvoje, nei Budapešte, net pats JT generalinis sekretorius Dagas Hammarskjöldas bergždžiai bandė vengrų pabėgėlių reikalus tiesiogiai aptarti tiek su Vengrijos, tiek su SSRS vadovybe. Todėl tinkamų humanitarinių ir diplomatinių priemonių, kad nenutrūkstamą pabėgėlių srautą aprūpintų tuo, kas gyvybiškai svarbu, JTVPK teko ieškoti iš Vienos ir Belgrado.

Po intensyvių daugiašalių derybų Vienoje, keletą svarbių savo darbų JTVPK perdavė Tarptautiniam Raudonajam Kryžiui (TRK), turėjusiam nacionalinius padalinius SSRS ir Vengrijoje, nors juos griežtai kontroliavo komunistų valdžia. Šveicarų rašytoja Isabelle Vonèche Cardia vertingoje monografijoje „Vengrijos spalys tarp raudonojo kryžiaus ir raudonosios vėliavos“ (*L'octobre hongrois entre croix rouge et drapeau rouge*, Briuselis, Bruylant, 1996) pabrėžia, kad TRK nuo pat pirmųjų revoliucijos dienų skirstė iš Vakarų siunčiamą paramą, glaudžiai bendradarbiaudamas su naująja demokratiškai išrinkta Vengrijos Raudonojo Kryžiaus vadovybe. Šalis dar nebuvo atsigavusi nuo ją nusiaubusio karo ir paralyžiuota

visuotinio streiko, trukusio iki metų pabaigos, todėl jai labai reikėjo materialinės pagalbos. Tai privertė sovietų tankų palaikomą Kádáro vyriausybę pratęsti bendradarbiavimą su TRK ir lapkričio viduryje pasirašyti susitarimą, galiojusį iki 1957 m. birželio.

Po daug žadančios pradžios kilo keletas neišsprendžiamų konfliktų: valdžia priėmė materialinę paramą, bet reikalavo išimtinės teisės kontroliuoti jos paskirstymą. Be to, griežtai atmetė šveicarų Raudonojo Kryžiaus pasiūlymą teikti teisinę ir humanitarinę pagalbą tūkstančiams internuotų ar įkalintų civilių. Įtampa kilo ir dėl priešingų principų, taikomų sprendžiant šeimų suvienijimo, nepilnamečių pabėgėlių reikalus. Kádáro vyriausybė reikalavo, kad TRK perduotų jai pabėgėlių į Vakarų šalis sąrašus, kad Šveicarijos atstovai kuo aktyviau prisidėtų prie visų nepilnamečių pabėgėlių, kurie likę be tėvų, grąžinimo į tėvynę. Tačiau šveicarai tvirtino, kad visi politiniai pabėgėliai turi teisę laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą.

Emigrantai ir reemigrantai

Vengrijos pabėgėlių, pirmiausia nepilnamečių, likimas ilgus metus buvo svarbiausias Šaltojo karo propagandos taikiny, ypač kai sovietų tankų palaikoma Kádáro vyriausybė bandė įrodyti savo teisėtumą ir teisę „išsaugoti gyventojus“, susigrąžindama kuo daugiau pabėgėlių. Kelias pirmąsias egzodo savaites vakarinė šalies siena buvo nekontroliuojama ir pasaulio spauda kitoje pralaužtos geležinės uždangos pusėje bandė išsiaiškinti, kiek vengrų „balsavo kojomis“ prieš komunistų diktatūrą. Tiesa, kol vėl buvo įvesta griežta pasienio kontrolė, per „žaliąją“, o netrukus ir per „baltąją“ vakarinę Vengrijos sieną didžiuliai žmonių srautai tekėjo į abi puses, nors 1956–1957 m. žiema buvo ištis šalčiausia per visą Šaltojo karo laikotarpį, su daug sniego ir ledo. Pirmuosius du mėnesius toks „dvipusis eismas“ ypač masino paauglius. Pavyzdžiui, penkiolikmetis Gyula Kozákas iš Budapešto vidurinės mokyklos ir daugelis jo draugų norėjo tik pasižvalgyti po „laisvąjį pasaulį“, tad po kelių savaičių per žaliąją

(paskui jau baltąją) sieną sugrįžo, nė vienos valdžios nepatikrinti ir neužregistruoti. Tokias „mokomąsias ir nuotykinės išvykas“ į Vakarus jiems palengvino tai, kad dėl kilusio chaoso daugumoje Vengrijos mokyklų iki 1957 m. sausio nevyko pamokos.

1956 m. lapkričio 29 d. *Reuters* iš Vienos pranešė, kad saugiai atvyko 100 000-asis vengrų pabėgėlis. Vengrijos vyriausybė iškart pareikalavo, kad Austrija visus nepilnamečius vengrus grąžintų į gimtąją šalį ir užtikrino, esą tiems piliečiams, kurie nelegaliai išvyko iš šalies, bet grįžo iki 1957 m. kovo, bus taikoma amnestija.

Nepilnamečiai atsidūrė ne tik Vakaruose (Austrija) arba Pietuose (Jugoslavija), bet ir Rytuose (SSRS), tiesa, ne savo noru. Apie juos komunistinė spauda nieko nerašė ir nebuvo jokios vilties rasti paauglius, pasitelkiant Raudonąjį Kryžių, nes jie tapo Raudonosios armijos ir KGB belaisviais. Slapta vidinė 1956 m. lapkričio 15 d. sovietų ataskaita nurodo, kad iš 846 vengrų, įkalintų Užhorode (Ukraina), 68 buvo 15 ir 17 metų amžiaus nepilnamečiai, tarp jų 9 mergaitės. Ataskaitą rašęs KGB pareigūnas siūlė: „Manyčiau, reikėtų įgalinti atsakingus ir kompetentingus kolegas (gal net kelis vengrus) nedelsiant peržiūrėti šių įkalintų Vengrijos piliečių bylas ir išlaisvinti visus, kurie buvo suimti dėl nepagrįstų kaltinimų.“ Tiesa, tam prireikė dar dviejų mėnesių.

Artėjant Kalėdoms, Laisvosios Europos radijas Miunchene ir jau ne „laisvas“ Kossutho radijas Budapešte stėjo į karštą propagandinį mūšį, dažnai transliuodami reportažus apie emigrantus ir reemigrantus, perduodami pabėgėlių pranešimus jų šeimoms ir atvirkščiai. Kádáro vyriausybė į Vieną ir Belgradą delegavo vadinamuosius repatrijavimo komitetus, siuntė diplomatines notas, reikalaudama grąžinti nepilnamečius pabėgėlius iš juos priglaidusių Vakarų šalių. Vengrijos valdžia aprūpindavo specialiais pasais tuos tėvus, kurie nusprendė „sūnus paklydėlius“ iš Austrijos ir Jugoslavijos pabėgėlių stovyklų parsigabenti namo. Likus savaitei iki Kalėdų, Vienos oro uoste nusileido lėktuvas, atskraidinęs JT Vyriausiąjį pabėgėlių komisarą ir JAV viceprezidentą Nixoną, jie

atvežė pabėgėliams pusės milijono dolerių pagalbą, daug insulino ir gerą žinią, kad JAV vyriausybė gerokai padidins jiems imigrantų kvotą (tad daugiau kaip 50 000 vengrų naujus namus rado JAV).

Austrija, kuriai teko 90 proc. pabėgėlių srauto, per porą savaičių sugebėjo įsteigti šimtus laikinų ar ilgalaikių prieglaudų – tai buvo didelės stovyklos tūkstančiams žmonių (pvz., Eizenštate, Traiskirchen, Zalcburge), paskirstymo centrai (pvz., Velse, Pasau, Ryde), daugybė mažesnių vietinių prieglaudų visoje šalyje. Nepilnamečiai pabėgėliai dažniausiai patekdavo į jas, veikusias viešbučiuose, pensionatuose, bendrabučiuose, vilose, pilyse, moterų vienuolynuose. Nuo 1957 m. pavasario buvo atidarytos penkios naujos vengrų vidurinės mokyklos, įkurta nemažai jaunimo namų. Predinge veikė paauglių paskirstymo centras, o Kacdorfe, Mariacelyje ir kitur – specialūs institutai vengrų mergaitėms. Kur atsidurs nepilnamečiai pabėgėliai, dažniausiai priklausė nuo to, kokios šalies, tarkim, švedų, norvegų, danų, olandų ar prancūzų Raudonasis Kryžius vadovavo prieglaudai. Vis dėlto didžiausią vaidmenį suvaidino Austrija, palyginti maža neutrali šalis „buferinėje zonoje“, vos prieš metus atsikračiusi sovietų karinės kontrolės. Vyriausybė darė ką galėdama, kad suvaldytų vengrų pabėgėlių krizę, sprendė jautrias humanitarines ir žmogaus teisių problemas, susijusias su nepilnamečiais pabėgėliais, kartais drįsdama pasipriešinti tiek Rytų bloko politiniam spaudimui, tiek Vakarų reikalavimams.

Maršalo Josipo Broz Tito vadovaujama Jugoslavija, komunistinė šalis, dar prieš metus laikyta didžiausia Maskvos ir jos satelitų prieše, Vengrijos pabėgėlių reikalus irgi priėmė kaip politinį iššūkį, bet dėl skirtingų priežasčių ir puoselėdama visai kitokias ambicijas. Daugelis iš 20 000 čia prisiglaudusių vengrų galiausiai buvo išgabenti į Vakarų šalis, tačiau dešimtadalis jų, reikalaujant Vengrijos valdžiai, vis dėlto grąžinta į gimtąjį kraštą, tarp jų nemažai nepilnamečių, o keletas šimtų liko šioje komunistinėje pietinių slavų valstybėje. Prieštaringa Tito taktika Rytų ir Vakarų blokų atžvilgiu aiškiausiai matyti iš elgesio su nepilnamečiais pabėgėliais. Jugoslavijos val-

džia ir valstybinės saugumo pajėgos (UDB) kartais demonstratyviai saugodavo juos nuo Vengrijos pasieniečių ir šnipų (tarkim, išvarė iš šalies daug vengrų slaptosios policijos pareigūnų, šniukštinėjusių aplink pabėgėlių stovyklas), o kartais klusniai grąžindavo į gimtinę pagal Vengrijos vyriausybės sudarytus sąrašus. Gruodžio pradžioje pasienio zonoje buvo įkurtos laikinos prieglaudos, ėmė veikti paskirstymo stovyklos. Vėliau atokiose Kroatijos ir Serbijos vietovėse atsirado kelios didesnės ilgalaikės pabėgėlių stovyklos.

Vienas iš nepilnamečių pabėgėlių – Sándoras Nemesas, kuriam per revoliuciją buvo 15 metų, Seksardo vidurinės mokyklos devintokas, pabėgęs vienas ir internuotas atokioje vietovėje Slavonijos (Kroatija) kalnuose, prisimena: „Tai buvo didžiulės kareivinės, anksčiau naudotos kaip nacių koncentracijos stovykla. Pusantrą metro aukščio sniego pusnys, spygliuotos vielos tvora. Bokštuose sargybiniai su automatais, nukreiptais į mus... Mūsų, sukrėstų ir apleistų vengrų, ten buvo tūkstančiai: vyrai, moterys, vaikai, senyvi žmonės, apimti didžiulės baimės ir liūdesio. Visi norėjome iš ten ištrūkti, nes kareiviai, dėvėję kepurės su raudonomis žvaigždėmis, elgėsi labai žiauriai. Badas ir kančios pavertė žmones pabaisomis. Tarp pabėgėlių dažnai pasitaikydavo vagysčių, muštynių, užpuolimų, kartais net nužudymų. [...] Prisimenu mirtimi pasibaigusį bandymą pabėgti – sargybiniai pradėjo šaudyti iš bokštų ir vieną bėglį nušovė, kitą sunkiai sužeidė. Viena jauna nėščia mergina nusižudė, iššokusi pro langą iš trečio aukšto. [...] Taip tęsėsi iki kito pavasario.“

Sándoras vėliau pateko į Prancūziją, kur įstojo į Užsienio legioną.

Nadykanisos vidurinės mokyklos dešimtokas Nándoras Orbánas, kartu su trim klasės draugais 1957 m. pradžioje pabėgęs į Jugoslaviją, patyrė panašius vargus. Devynis mėnesius kilnotas iš vienos stovyklos į kitą, pagaliau atsidūrė Eseke, pervežimo į Australiją „atrankos“ stovykloje. Skausmingai ilgą pabėgėlių „rūšiavimo“ procesą pagreitino įvykusi tragedija. Vieno paauglio vyresnioji sesuo, universiteto studentė, ir jos sužadėtinis jau buvo atrink-

ti vykti į Australiją, kai paaiškėjo, kad sąrašė nėra nepilnamečio jos brolio: „Berniukas tą pačią dieną pabėgo per tvorą ir šoko po greituoju traukiniu. Jo savižudybė visus labai sujaudino ir papiktino, net australai atrodė sukrėsti, matyt, todėl tiems, kurie buvo kreipęsi anksčiau, leista išvykti į Australiją. Aš irgi buvau atrinktas netrukus po šio nelemto įvykio“, – atsimena Orbánas.

Įvaikinimas

Kiek nepilnamečių vengrų Vakarų šalyse priėmė šeimos? Kam jos teikė pirmenybę?

Nors statistikos duomenų neturime, iš to meto spaudos ir surinktos papildomos informacijos gali susidaryti įspūdis, kad tūkstančius jaunuolių priglaudė ir įsivaikino šeimos, ypač Austrijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje, Italijoje, Didžiojoje Britanijoje, Beniliukso ir Skandinavijos šalyse. Šveicarijos Raudonojo Kryžiaus (ŠRK) dokumentai rodo, kad vien šveicarų šeimos priglaudė 580 nepilnamečių vengrų pabėgėlių (į tą skaičių neįtraukti nepilnamečiai Vengrijos žydai, įvaikinti aktyviai tarpininkaujant vietinėms žydų organizacijoms). ŠRK archyvuose išsaugotos konfidencialios bylos, nors jų dar negalima viešinti, suteikia tvirtą pagrindą statistinėms išvadoms. 1956 m. pabaigoje – 1957 m. pradžioje iš viso 499 vengrų vaikai be šeimų atvyko į Šveicariją, jauniausias buvo 3 metų berniukas, vyriausia – 17 metų mergina. (Po metų iš Austrijos atvyko dar 80 nepilnamečių pabėgėlių, bet jų bylos ne tokios detalios.) Padedant ŠRK, juos visus per porą dienų ar savaitių priglaudė šeimos, bet tai nebuvo įvaikinimas teisiniu požiūriu. Globėjai rūpinosi vaikais, tačiau toji globa buvo greičiau *de facto* negu *de jure*. Aukotojų pinigais ŠRK dosniai rėmė globos programą, nors dauguma globėjų šeimų priklausė viduriniajai klasei ar buvo net labiau pasiturintys. Penktadalį globojamų vaikų sudarė mergaitės. Per metus 85 iš jų grąžino į Vengriją, 40 pervežė į kitas šalis. (Deja, tolesnis jų likimas nežinomas.) ŠRK duomenimis, dauguma iš tų vaikų, kurie liko Šveicarijoje, sėkmingai rado naujas šeimas, jei ne visam gyvenimui, tai daugeliui metų.

Panašiai „revoliucijos našlaičius“ priėmė ir Italija. Vengrų žurnalistė emigrantė Zsuzsa Szőnyi savo atsiminimuose apie 1956-uosius rašo: „Italijoje net tuo metu buvo sunku rasti darbą, tačiau daugybė šeimų pasisiūlė padėti jauniems vengrų pabėgėliams. Italų šeimos priglaudė nepilnamečius berniukus (dauguma jų buvo kalnakasių pameistriai), atvykusius iš Pécso anglių kasyklų.“

Septyniolikmetį našlaitį Tiborą Sámuelį Pataky, kurio tėvas tarpukariu buvo ministras, o motina – garsi aktorė, suėmė antrąją revoliucijos dieną per policijos gaudynes gatvėje, tris dienas kalino ir tardė centriniam ÁVH (vengriškasis KGB) kalėjime, nors gatvių kovose vaikinai nedalyvavo. Vėliau jam pavyko pabėgti į Austriją, o 1957 m. kovą Otto Mülleris, vidurinės mokyklos mokytojas, kartu su kitais išvežė į Glarusą (Šveicarija). Nors nebuvo oficialiai įvaikintas, jį augino draugiška ir intelektualiai šeima. Tiesa, globėjai neįstengė apmokėti jo aukštojo mokslo ir Tiborui teko pačiam užsidirbti pragyvenimui. Vis dėlto ambicingas jaunuolis padarė puikią karjerą, tapo Šveicarijos tekstilės kompanijų asociacijos prezidentu.

Tačiau sekėsi toli gražu ne visiems. Kiekvienu atveju priežastys buvo skirtingos, bet dažniausiai tą galima paaiškinti dideliais socialiniais ir kultūriniais skirtumais, kalbos barjeru. Kartais net labai atsidavusios ir pasiturinčios šeimos grąžindavo įvaikius, o kai kada, kilus rimtiems konfliktams, nepilnamečiai pabėgdavo ar nusižudydavo.

Lájos Kiso istorija buvo viena nepaprastiausių, su politinio kuriozo prieskoniu. Trylikametis berniukas, pabėgęs iš Dorogo (kalnakasių miesto) našlaičių prieglaudos, atsidūrė Austrijoje, o iš ten prieš pat Kalėdas kartu su dar 30 berniukų buvo perkeltas į Portugaliją, į Santa Mare vaikų namus netoli Lisabonos. „Po kelių dienų mūsų aplankyti atėjo buvęs Vengrijos gubernatorius Miklósas Horthy's, kaip pats sakė, kad pareikštų užuojautą Vengrijos jaunimui, patyrusiam tokią pačią politinę tremtį kaip ir jis. Kažkodėl išsirinko mane, pasiėmė su savimi ir nuo tada gyvenau jo rezidencijoje Lisabonoje“, – prisimena Lájosas. Tačiau toks simboliškas įvaikinimas, labiau politinis, o

ne asmeninis gestas, „vargšui jaunajam proletarui iš Dorogo“, kaip save vadino Lájosas Kissas, atrode šaltas ir konservatyvus, o prabangus gyvenimas netrukus baigėsi, nes admirolas Horthy's po dviejų mėnesių mirė. Paaugliu iškart buvo atsikratyta ir jį užgriuvo visi vienišo vaiko svetimame krašte rūpesčiai: „Kai mane išvijo, nutariau pažinti gyvenimą ir kurį laiką valkatauvau. Vėliau patekau į pataisos namus, o paskui buvau išsiųstas atgal į Austriją, kur tapau automobilių mechaniku.“ Sulaukęs pilnametystės, Lájosas išvyko į Ameriką ir gyvena Passice netoli Niujorko.

Kolektyvinė emigracija

Pagal JT Generalinės Asamblėjos 1957 m. sausio 10 d. rezoliuciją 1132/XI buvo įkurtas Specialusis komitetas, kurio užduotis buvo ištirti Vengrijos 1956 m. revoliuciją, sovietų armijos intervenciją ir aplinkybes, atvedusius prie to, kad buvo sudaryta Jánoso Kádáro kontrrevoliucinė vyriausybė. Penkios šalys paprašytos deleguoti narius į šį komitetą: Australija, Danija, Ceylonas, Tunisas ir Urugvajus.

Penketo komitetas prieš pateikdamas pirmąją ataskaitą „Vengrijos klausimu“ Generalinei Asamblėjai, apklausė 111 atsargiai parinktų pabėgėlių, apsigyvenusių Niujorke, Romoje, Vienoje, Ženevoje ir Londone. Tarp jų buvo ir vidurinės mokyklos mokinė iš Budapešto, kurios liudijimas konfidencialiai išklausytas ir įrašytas Vienoje 1957 m. kovo pabaigoje, jam suteiktas identifikacijos kodas „PP“. Merginos vardas ir tolesnis likimas vis dar yra įslaptinti, nes vadinamasis Penketo komitetas visiems liudytojams apdairiai užtikrino anonimiškumą, nors Sovietų Sąjungos delegacija Jungtinėse Tautose primygtinai reikalavo atskleisti jų sąrašą. „PP“ tapo liudytoja vargu ar atsitiktinai. Moksleivių parlamentas dar iki revoliucijos išrinko ją į penkių žmonių delegaciją deryboms su Švietimo ministerija dėl mokyklų reformos. „PP“ buvo viena iš moksleivių demonstracijos, oficialiai uždraustos, bet vis tiek įvykusios spalio 23 d., organizatorių. Tą pačią naktį prie Radijo komiteto kartu su daugiataūkstantine minia ji reikalavo paskelbti šešiolika punktų, kuriuos pateikė moksleiviai, kad paskatintų pokyčius. ÁVH pajėgos

pradėjo šaudyti į taikius demonstrantus. Vėliau, vykstant kovoms gatvėse, „PP“ dirbo ligoninės pirmosios pagalbos skyriuje, slaugė sužeistuosius. Ji matė žiaurias ÁVH represijas prieš gatvėse pagautus beginklius moksleivius. Be to, turėjo artimų draugų tarp šimtų suimtų ir į Užhorodo (SSRS) kalėjimą KGB išgabentų bendraamžių. Po lapkričio 4-osios saugumiečiai atkakliai ieškojo „PP“, todėl ji tris mėnesius slapstėsi, kol 1957 m. vasario pradžioje pabėgo į Austriją. *Caritas* apgyvendino ją vienuolyne kartu su dar trisdešimčia pabėgėlių.

Iš kai kurių vidurinių mokyklų, ypač Budapešte ir pasienyje su Austrija, pabėgo ištisos klasės, dažnai vedamos mokytojų. Geras to pavyzdys yra pasienio miesto Soprono *Berzsenyi* vidurinė mokykla, likusi beveik tuščia, nes dauguma mokinių ir mokytojų pasitraukė į Austriją, vedami direktoriaus Rezső Peéry'o, vėliau tapusio garsiu Vengrijos pabėgėlių vidurinės mokyklos, atidarytos Obertraune, mokytoju. Kitas žinomas „kolektyvinės emigracijos“ pavyzdys – Soprono Specialioji miškininkystės mokykla. Iš jos iškeliavo trečiųjų ir ketvirtųjų kursų mokiniai kartu su vietinės Miškininkystės kolegijos studentais ir profesoriais. Baigė studijas Kanadoje, netoli Powell Hillo, kur jauniems pabėgėliams buvo įkurtas Mokymo vengrų kalba institutas.

Austrijos vyriausybė iki 1957 m. sugebėjo įsteigti vidurinių mokyklų su bendrabučiais tinklą maždaug 2000 vengrų moksleivių, veikusių beveik šešerius metus. JT Vyriausiasis pabėgėlių komitetas kartu su prancūzų, olandų ir norvegų atstovybėmis rūpinosi tokių mokyklų išlaikymu. Nuo 60 iki 90 proc. jų auklėtinių – „našlaičiai“ (pabėgėliai be šeimų). 1963 m. visos mokyklos buvo uždarytos (vienintelė vidurinė mokykla vengrų emigrantų vaikams liko Burg Kastle, Bavarijoje, Vokietijoje, įkurta 1958 m.). Dauguma jas baigusiujų gana sėkmingai išlaikė gyvenimo egzaminą, tapo mokytojais, gydytojais, inžinieriais, ekonomistais, verslininkais, o po 1990-ųjų vėl įsikūrė gimtajame krašte. Tačiau daug jų draugų, iš Austrijos iškart sugrįžusių į Vengriją, susidūrė su daug žiauresne realybe (András Lénárt: *Fluchtgeschichten von 1956er Jugendlichen*, in: *Die ungarische Revolution und Österreich* 1956, Viena, Czernin Verlag, 2006, p. 465–495).

Nepilnamečiai reemigrantai, tapę slaptosios komunistų policijos agentais

Menki Vengrijos valstybės saugumo archyvų Buda-pešte (toliau ÁBTL) likučiai rodo, kad nuo 1957 m. vien tik Vašo rajone (Vakarų Vengrija) buvo užverbuoti 8 nauji nepilnamečiai slaptieji agentai. Šiems beprotiškai įbaugintiems jaunuoliams – atsiminkime jų pabėgimą iš šalies 1956 m., už kuri jiems nebuvo atleista, nes žadėtoji amnestija pasirodė esanti akių dūmimas, – pavesta šnipinėti draugus, kad išsiaiškintų, ar kurie nors iš jų neketino išvykti į Austriją, pranešti apie grįžusius emigrantus ir juos stebėti. Sprendžiant iš registracijos dokumentų, dauguma užverbuotųjų augo didelėse darbininkų ar valstiečių šeimose, būdami paaugliai, metė mokyklą ir pradėjo dirbti nekvalifikuotą darbą valstybiniuose ūkiuose, gamybose netoli Austrijos pasienio. Po vieno ar dvejų metų dauguma jų buvo pašalinti iš šnipinėjimo tinklo kaip „netinkami“, „nesugebantys gauti operatyvinės informacijos“, tačiau tik vienas iš jų, slapyvardžiu „Puskás“, pats išdrįso atsakyti šnipinėti savo draugus. Iš tų aštuonių nepilnamečių šnipų tik vienas darbavosi ilgiau: vidurinės mokyklos auklėtinis iš pasienio miesto Sombathéjaus, slapyvardžiu „Lázáris“, vėliau tapęs teisininku, sugebėjęs kaime susikurti neblogą advokato karjerą, slaptajai policijai rašė ataskaitas iki 1972 m., kol pagaliau buvo paleistas. Dauguma ilgų jo „pranešimų“ atskleidžia, kad tai protingas, ambicingas, tačiau moraliai pakrikęs jaunas vyras.

Didelis ankstesnis šnipų tinklas revoliucijos metais suiro, visą sistemą reikėjo kurti iš naujo, ypač „jaunimo skyrių“. Tai gerai atspindi Vengrijos vidaus reikalų ministerijos II/5-f departamento konfidenciali slapta 1958 m. pradžios ataskaita „Dėl dabartinės vidurinių mokyklų auklėtinių ir mokytojų politinės padėties“: „Yra ištisų rajonų, kuriuose mūsų slaptųjų tarnybų operatyviniai daliniai gali pasikliauti tik vienu ar dviem agentais. [...] Tarkim, Segedo mieste, kur veikia trys vidurinės mokyklos, dvi pedagoginės mokyklos ir dešimt pramoninių mokyklų, šiuo metu turime tik vieną agentą visoms joms kontroliuoti“ (ÁBTL A-985/2).

Tarp nepilnamečių, kurie, sugrįžę iš Vakarų, buvo priversti tapti slaptosios policijos šnipais, minimas ir kalėjimo agentas slapyvardžiu „Pál Csorba“. Jo ataskaitos, rašytos ranka daugiau kaip šešerius metus, nuo 1960 iki 1968 m., susegtos keturiuose storuose segtuvuose (ÁBTL-M18130; M-24608, M-24608/1-2), – tai šokiruojantys liudijimai, daugmaž patikimai išsaugoję daugybės kalinių žodžius ir charakterius. Tarp tokių buvo ir keletas iškilių intelektualų, politikų – Istvánas Bibó, Árpádas Gönczas, Jenő Széllas ir Ferencas Mére. Slaptasis „reporteris“ tapo šnipu, būdamas dvidešimties, netrukus po to, kai Váco kalėjime 1960 m. kovo mėnesį buvo žiauriai numalšintas politinių kalinių bado streikas.

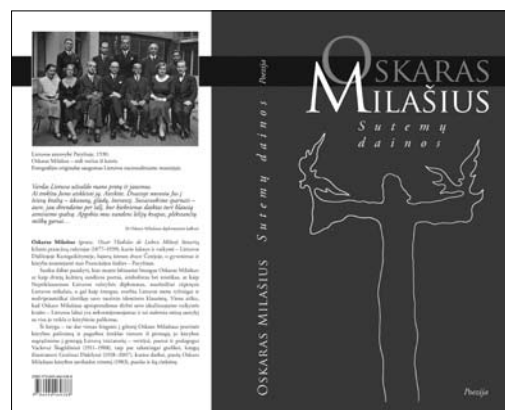
Buvęs agentas dabar yra gerbiamas gamtininkas, aplinkosaugininkas, kurio viešai prieinamoje autobiografijoje ši niūri jaunystės paslaptis nutylėta. 1956 m. rudenį jis, septyniolikmetis vidurinės mokyklos vienuoliktokas, prisišliejo prie ginkluotos revoliucionierių grupuotės *Széna tér* (Šieno turgaus aikštė), vėliau pabėgo į Austriją, dalyvavo keliuose emigrantų šamoksluose ir buvo užverbuotas britų žvalgybos, kuri jį su slaptomis užduotimis siųsdavo į Budapeštą. 1957 m. sausio pabaigoje per trečią kelionę į Vengriją buvo pagautas, suimtas ir nuteistas 12 metų kalėti. Paleistas 1963 m. pavasarį, paskelbus visuotinę amnestiją. Nuolatinėse ataskaitose apie Istváną Bibó ir kitus kalinius pastebimas ryškus paradoksas: pats vis labiau palūždamas, „Csorba“ detalčiai aprašo drąsiausius kitų poelgius, suprantama, papildydamas juos neigiamais komentarais. Tarkime, rašo, kaip iškylūs vidutinio amžiaus mokslininkai, rašytojai ir politikai (Bibó, Gönczas, Mére ir kt.) moko, globoja jaunos neišsilavinusius darbininkus, bando pagelbėti bėdos ištiktiems, riziikuodami perduoda iš kalėjimo slaptus raštelius ir t. t. Taigi jų išdavikas tapo tikru draugystės, kalinių solidarumo ir ištikimybės aukšties moralės standartams metraštininku.

Tęsinys kitame numeryje ■

Išvertė Rasa RADZEVIČIŪTĖ

Algirdas PATAČKAS

OSKARO MILAŠIAUS KELIO Į LIETUVĄ VINGIAI

Oskaro Milašiaus „Sutimų dainos“, šiemet išleistos *Homo liber* (iš prancūzų kalbos vertė Vaclovas Šiugždinis, iliustravo Gražina Didelytė) suteikia ne tik dar vieną galimybę susipažinti su žinomiausio lietuvių kilmės poeto nemirtinga kūryba, bet ir su žmogumi, be kurio toji pažintis nebūtų įvykusi ir kuris yra nepelnytai primirštas. Kalbu apie Vaclovą Šiugždinį (1911–1988), vertėją, poetą, pedagogą.

...Kaunas, praėjusio amžiaus 7-asis dešimtmetis. Laisvės alėjoje, pasukęs į vieną iš „bromų“, patenki į viduramžišką kiemėlį – Šaričių bažnyčios šventorių. Maža apsamanojusi gotikinė bažnytelė, marijonų vienuolyno bibliotekos mūrai. Pro langą, apaugusį vynuogienojais ir gebenėmis, ant seno grindinio krinta šviesos pluoštas. Ten gyvena Mokytojas – taip vadinome Vaclovą Šiugždinį. Mediniais sukrypusiais laiptais pro lombardą patenkame į skurdų, bet švarų ir inteligentiškai jaukų butą. Prieškariniai baldai, lempa su žaliu abažūru, rankraščių pluoštas ant rašomojo stalo...

Būdavo gera klausytis mokytojo, už lango šlamant medžiams, tyloje, kurios kažkodėl netrikdė net naktinio miesto garsai. O tada įvykdavo stebuklas – pasijusdavome klaidžiojantys Senos krantinėmis, užsukdavome į bukinistų krautuvėles, kur senuose žemėlapiuose skrieja burlaiviai, „nugrimzdę žydroje tyliausio laiko gelmėje...“ Arba vaikščiodavome Liuksemburgo parko takais, gerdavome kavą už stalelio Sen Žermen de Pre, o Fontenblo kapinėse ieškojome antkapio su akmenyje įrėžtu paslaptingu užrašu O. V. M.

Sovietmečio Kaunas. Ką tik baigėsi, taip ir neprasi-dėjęs, chruščiovinis „atlydis“. Vėl grįžo represijos. Tvy-rojo sąstingio šaltis. Kultūriniame gyvenime – tas pats per tą patį. Anemiškas *Litmenis* su reimeriais, poststa-lininio munduro pavyzdžiu sukurpta *Pergalė*, komjau-nuoliškai erotiškasis *Nemunas*, lietuviškas kinas, kurį gali žiūrėti tik mintyse sukeitęs pliusą su minusu. Jei pasitaiko viena kita prošvaistė, ji netrukus užgesinama. Visur falšas, falšas ir melas. Paradoksas – klesti „orato-rinio meno fakultetas prie CK“, kur mokoma sklandžiai kalbėti nieko nepasakant, ir kalbėjimas, nuo kurio gali įsigyti chronišką egzistencinio pobūdžio migreną.

Bet, nepaisant to, Kaunas yra Kaunas. Po pažastimi pasikišęs nuzulintą odinį portfėlį, menantį geresnius laikus, Laisvės alėja skuba don Pedro (Pranas Matke-vičius, 1910–1985). Egzotiška figūra – kolekcionierius, knygis, o šiaip jau žmogus, pas kurį galėdavai gauti bet ką iš prieškarinio literatūros, jei tik įgydavai pasitikėjimą. Iš jaunesniųjų – su elegantiška plačiabryle skrybėle ir madingu lietpalčiu iki kulnų, apie kažką su savim kalbė-damasis, eina Jeronimas Brazaitis, vien savo malonumui išvertęs „Ulisą“. Ne veltui gavo šv. Jeronimo, vertėjų glo-bėjo, vardą. Dar ir dabar galima jį sutikti sodelyje prie užieigos „Lūžtanti banga“, kai kada gal kiek palūžusį...

Grįžę po lagerių ir tremčių, Kaune lyg katakombose glaudėsi prieškarinio kultūros žmonės – tokie kaip Anta-nas Kniūkšta, *Sakalo* leidyklos, geriausios tarpukariu, direktorius, kuriam už nesavanaudišką tarnystę turė-tų būti dėkingi visi to meto lietuviškų knygų rašytojai

ir skaitytojai. Gyveno iš dvidešimties rublių pensijos, globojamas aklos sesers. Prozininkai, poetai – Kazys Jankauskas, Juozas Žlabys-Žengė, Stepas Zobarskas ir kiti – galėjo, jei būtų panorėję, vėl rašyti, gal būtų net spausdinami, bet šito nedarė, kūrybinę nebūtį pasirinkę mainais į švarią sąžinę. Kai kurie vis dėlto ryžosi –antai Pranas Mikalauskas-Antalkis (1923–1997), paskutinis vydūnininkas, akis į akį bendravęs su iškiliuoju Mažosios Lietuvos brahmanu, ėmė leisti „Katakombas“, tiesa, tik nedideliu patikimųjų būreliui.

Šitai terpei priklausė ir Vaclovas Šiugždinis – jis nebuvo represuotas, bet taip ir liko „nespauzdintinas“, nors turėjo aukščiausią vertėjo iš prancūzų kalbos kvalifikaciją. Šeima vertėsi pusbadžiu. Gal jaunoji karta nepatikės, bet pokariu buvo įmanomi ir tokie dalykai – Šiugždinis išvertė Romaino Roland'o „Žaną Kristofą“, bet garsusis kūriny pasirodė su kito vertėjo, lojalaus valdžiai, pavarde. Atitinkamai buvo pasielgta ir su honoraru.

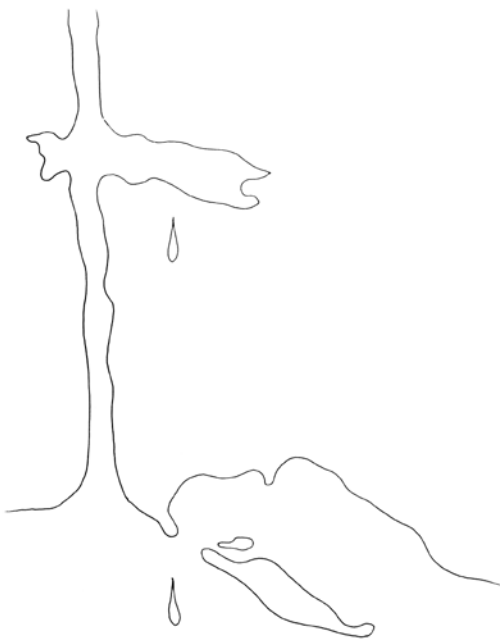
Šiugždinis buvo tikras tarpukario inteligentas – visada elegantiškas, žvalus, senas kostiumėlis gulėdavo ant jo kaip nulietas su parišta peteliške. Sklidinas kaunietiško literatūrinio humoro: „*Ei Joške, kaip tau sekasi? – Nesekasi... – Nesupratau, ar sekasi, ar nesiseka? – Siseka, siseka, tik nelabai...*“ Arba demonstruoja bicepsą (nors jau 70-metis, tačiau buvęs irkluojojas): „*Pačiupinėk, antras smūgis – la-vono išniekinimas.*“ Arba keletas literatūrinių „atradimų“: „*Ar žinai, kaip atsirado žodis „pleneras“? Paryžiūn atvyko keletas lietuvių dailininkų. Studijoje tvanku, trūksta oro sveikiems bernų plaučiams – eikime, vyrai, laukan... Praeiviai klausia – ką čia veikiate, kodėl čia tapote? A, mes mėgstam būt plynam ore... Plynam ore, plen-er, pleneras...*“

Buvo kilęs iš seno dzūkiško sodžiaus, bet vaikystė prabėgo mieste. Tėvas dirbo kiemsargiu, šlavė Vytauto Didžiojo universiteto kiemą, ten ir gyveno – Kęstučio gatvėje. Vienuolikmetis skautas jau buvo spausdinamas laikraščiuose ir tituluojamas „jauniausiu Lietuvos poetu“. Nuotraukoje jis trumpakelnis, žvalus, spindinčiomis akimis... Užaugo tikras kaunietis – universitetas, studijos Paryžiuje. Tokie jie, anų laikų kaimo vaikai, – taip troško žinių, šviesos, kad per vieną generaciją tapo miesto žmonėmis, intelligentais, nes šaknys buvo tvirtos ir švarios.

Aplink Mokytoją susitelkia jaunimo būrelis. Kai kurie vėliau pasuks oficialiosios kultūros keliais, bet kiti rinksis savitą kelią. Jie bursis apie *Pastogę* – pagrindžio, tiksliau, pastogės leidinį, kurio tikslas buvo „leisti sau laisvai kvėpuoti“ ir kuris pradėjo eiti septintojo dešimtmečio pabaigoje, vykdant žuvusio ar nužudyto Mindaugo Tomonio (1940–1975), disidento, poeto, mąstytojo, valią. Šalia savilaidos bandyta sukurti ką nors svaraus, įrodyti, kad net pagrindžio ir represijų sąlygomis įmanoma kurti rimtą kultūrą, turinčią išliekamąją vertę, todėl norintiems tapti kultūros kūrėjais visai nebūtina prisidėti prie sovietinio melo srovės. Pavydžiai žiūrėta į Rusijos inteligentiją, „šes-tidesiatnikus“, gebėjusius net priespaudos sąlygomis užtikrinti rusų kultūros tęstinumą, o lietuvių inteligentija apdairiai tenkinosi tuo, kad kūrė „mandrus“ modernistinius ar pseudotautiškus mezginius, turėjusius papuošti valdiškos kultūros mundurą su kūju ir pjautuvu antpečiuose.

Šiems užmojams reikėjo paramos – tada ir buvo pasi-telkta senoji inteligentija. Kaip tik tuo metu kilo susidomė-jimo Oskaru V. Milašiumi banga, periodikoje pasirodė ke-leto eilėraščių vertimai. Drungnoje sovietmečio pilkumoje šios trys paslaptingos raidės – O. V. M. buvo tarsi stebuklin-gas raktas į kitą pasaulį, kur skleidžiasi dieviškoji žmogaus galia, kur ūkuose skendėja nežinomų civilizacijų archi-pelagai. Susiradome vertimų autorių – tai buvo Vaclovas Šiugždinis. Nuo tada ir prasidėjo pastogininkų draugystė su senuoju maestro, virtusi bičiulyste. Buvo sumanyta iš-leisti pilną O. V. M. raštų rinkinį – ne tik poeziją, bet ir po-etines misterijas, dramas, taip pat milašiškąją lituanistiką, ir ne bet kaip, o su originaliomis, irgi pagrindžio žmonių sukurtomis, iliustracijomis, su išsamiais kvalifikuotais pa-aiškinimais, be kurių neįmanoma pristatyti Oskaro Mila-šiaus. Pavyko ne viskas – spėta išleisti tris solidžius tomus, nespėta paskutinio – lituanistinio, nes kagėbistai, padeda-mi agento, prisikasė iki pastogininkų branduolio. Tačiau, kad ir kuklios, mūsų pastangos vis tiek davė vaisių. Svar-biausias darbas buvo jau padarytas – įrodyta, kad laisvam ir kūrybingam įmanoma būti bet kokiomis sąlygomis.

O viskas prasidėjo nuo vienos kelionės, panirusios į mistinį rūką. Būrelis žygeivių keliavo į Čerėją, Oskaro Milašiaus gimtinę, buvusios LDK žemėse. Tos kelionės dienoraštyje rašiau: „...traukinys riedėjo į rytus, nešda-

Gražina DIDELYTĖ. Ilustracijos knygai „Sutemų dainos“

mas mus į Poeto šalį – anapus laiko. Palši laukai, palša nyki diena – ko galėjome tikėtis? Stebuklo? Kelionė į praeitį visuomet yra liūdna, ir nieko nėra beviltiškesnio, kaip ieškoti prabėgusio laiko, ir tik širdį suspaudžia, pamačius, ką laikas padarė. Nieko nežadėjo ir žemų debesų šuorai, kliūvantys už eglių viršūnių, ir blausūs sutiktų žmonių žvilgsniai.

Bet vedė mus žodžiai – ten, virš didžiulės tuštumos, vis srūva kaip lietus šviesa, ir miškuose vėjas vis dar aluoja vilko, pelkių augalų ir suplėkusių linų kvapais...

Čerėja. Skurdus pažnytkaimis, girgždantys vežimai, deguto kvapas, silkių sūrymu pridvisusios krautuvėlės, ir cerkvėje, ir bažnyčioje tilindžiuojantys varpai, – kokia tu dabar?

O senasis dvaras? Ar dar rasime bent griuvėsius? XX a. griuvėsiai! Mes žinome, kokie jie. Tai ne tie, iš praeito šimtmečio, su vijokliais apraizgytomis kolonadomis ir kita romantiškai ūksminga atributika. XX a. griuvėsiai – tai visuomet išniekinta vieta, tai atmatos ir sąvartynas, ir nieko sentimentalus, ten materija parodo išvirkščiąją savo pusę. Tai arba votis,

pūlinys, arba kas nors banalaus ir triumfališkai materialaus, bet būtinai išniekinto.

Nors ir tuomet, prieš šimtą metų, iš senojo dvaro jau buvo tik griuvėsiai. Vietoj „Pono Tado“ fanaberiškų linksmybių gaudesio, vylingos Marilės šypsenos, vietoj bajoriško gyvenimo, vis dar kunkuliuojančio tarp senų miškų, Europos nuošalėje, tarp medžioklių ir puotų, vis dar gyvų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės galybės prisiminimų, – jau tik šaltis ir beprotybė klaidžiojo po namą, kur kabojo daugybė portretų, o iš jų žvelgė protėviai patologiškai išplėtais vyzdžiais, nepaliaujamai sekantys atvykėlių dieną ir naktį.

Siaura asfalto juosta vingiuoja tolyn. Tamsūs sulyti miškai, skaidomi proskynų, skardiniai aplankstyti raudonos ir geltonos spalvų kelio ženklai. Ir štai miestelis – medinės trobos mažais langeliais, nudažyti skardiniai stogai ir Baltarusijos smėlis, sugeriantis ir lietų, ir skurdą [...].

O rytą – rytą vartai buvo atkelti, ir mes pradėjome kelionę po Poeto šalį. Marių link leidosi sodas, sodas be žiedų, o virš didžiulės tuštumos vis sruvo kaip lietus šviesa.

Ir keista – nebebuvo nieko, bet viskas buvo kaip buvę.

Nebebuvo dvaro – tik žole apžėlęs kauburys. Tai vieta, kur kadaise mažas, visų apleistas vaikas, neturintis ne tik tėvo, bet ir motinos, sėdėdavo susigūžęs krėslo kamputyje, išplėstomis akimis, klausydamasis, kaip gūdžioje tyloje caksi krisdami lašai, kaip drėgnos sutemos šliaužia medžių kamienais. Arba per popiečio kaitrą, kambaryje tvyrant mirštančio heliotropo kvapui. Vaikas atsargiai užverčia knygą – ten seni burlaiviai plaukia pietų jūromis, knygos puslapiai šiugžda taip jaudinančiai, – ir išeina į sodą, kuris leidžiasi ežero, tarsi marių link, į sodą, kurio paunksmėje slepiasi visa pasaulio tyla ir šešėliai...

...Viso to nebebuvo – tik žalias kauburys, nebebuvo ir sodo – tik nukirstų liepų alėjos atžėlę metūgiai. Erdvė raižė elektros laidai. Ir vis tiek viskas buvo kaip buvę, kuo aukščiau kilo žvilgsnis, ir sruvo kaip lietus šviesa ant tolimų miškų ant susigūžusių sodybų, gaudžiant vėjui. Ir tas viską supantis ežeras, toji vandens ir dangaus erdvuma, tas nekintantis ir amžinas rytinių baltų peizažas – jų buvimą čia vis dar mena upių ir vandenų vardai. Ir tik tolumoje, už miglų sienos, geriau išsižiūrėjus netikėtai išryškėja trys neįtikėtinai dideli apokaliptiški Novolukomlės elektrinės kaminai...

Būtent toje kelionėje kilo mintis savomis jėgomis išleisti Oskaro Milašiaus raštus. Tai buvo gana įžūlus sumanymas, nes būta tik lyrikos vertimų – Vaclovo Šiugždinio, Antano Vaičiuliaičio ir jauno literato, partizaninėse kovose pokariu anksti žuvusio Mamerto Indriliūno. Mūsų pakalbintas maestro pabandė išversti „Laišką Storgei“ (sakė, „įdomumo dėlei“), bet kategoriškai atsisakė versti poetinę Milašiaus metafiziką: „...Netinka šitai man, paprastam kaimo berneliui... Versk tu, Petrai...“ Taip Petriui Kimbriui atiteko ši našta, su kuria jis augo kaip vertėjas ir išaugo iki vieno kvalifikučiausių Šventojo Rašto redaktorių ir vertėjų, iki literatūros redaktoriaus, įvertinto premija „Auksinė lupa“. Iš pradžių versti „Ars Magna“ jam talkino Kastantas Lukėnas, paskui Petras liko vienas. Apskritai be talkininkų nebūtų pavykę darbo baigti. Prie šio ambicingo tikslo įvairiais būdais prisidėjo tiek senoji inteligentija – iš lagerio grįžęs rašytojas Juozas Pavilionis, jau minėti Pranas Mikalauskas-Antalkis ir Petras Matkevičius-don Pedro, senas pagrindininkas Juozas Gražys (įrišo tuos tris „Raštų“ tomus), tiek jaunoji pastogininkų

šutvė – Juozas Prapiestis, Zitėlė Vanagaitė... O spausdino Brigita Kimbrienė, sesuo Teresė OCD ir kt. Ypatinga misija teko iliustratorei Gražinai Didelytei – juk ji buvo žinoma dailininkė, todėl rizikavo daugiausia. Jos iliustracijos unikalios, atliktos dar nenaudotu būdu – viena išsine linija. Subtiliai nupieštas Milašiaus portretas – vienas labiausiai vykusių jo atvaizdų. Nervinga, laki, besvorė linija puikiai perteikia poeto mistiko bruožus.

Pastogininkų pastangos sulaukė ir netikėtų atgarsių. Antai nežinomu būdu Vakarus pasiekę kelionės į Čerėją išpūdžiai buvo išversti į prancūzų kalbą ir išspausdinti O. V. Milašiaus mylėtojų Paryžiuje leidžiamame žurnale *Les Cahiers de l'association – Amis de Milosz* [Nr. 18], aišku, anonimiškai. Išvertė juos Jonas Grinius, kiek girdėjau, tai buvo paskutinis šio žinomo literato darbas.

Oficialioji kultūra negalėjo visiškai ignoruoti O. V. M. jubiliejaus – išleido pažodinį Valdo Petrausko vertimą, sulaukusį pelnytų kritikų. Kaip minėta, pavienių entuziastų pastangomis pasirodė viena kita publikacija periodikoje, buvo pastatytas spektaklis „Migelis Manjara“, bet apie raštų leidimą nekalbėta, Šiugždinio vertimai buvo ignoruojami ir peikiami.

Apie juos vertėtų pakalbėti atskirai – taip, jie yra „sulietuvinti“, pritaikyti dainingai lietuviškosios lyrikos tradicijai, jos melosui, kur garsas prilygsta prasmei, kur ausis svarbiau už mentą, nes tikima, kad esōs, o kartu ir mentōs pažinimas yra patikimesnis, kai ateina per garsą, per klausą. Milašiaus lyrikos specifinis bruožas – disonuojantys, dažnai aštriabriauniai inkliuzai, stebuklingu būdu derantys su melosu. Šitai sukuriamas užburiantis lyrikos srautas. Antano Vaičiuliaičio vertimai rodo, kad prozininko, kuo tiksliausiai verčiančio prasminius dalykus, talentas nesusidoroja su antuždaviniu – paskandinti juos melodingumo sraute tarsi akmenis sraunioje upėje. Tad lietuvių ausiai Vaclovo Šiugždinio poetinis talentas yra priimtinesnis, juo labiau kad tikrąją Milašiaus kūrybos gelmę atskleidžia poetiniai-lyriniai jo metafizikos privalumai, Petro Kimbrijo ir bičiulių pastangomis tapę prieinami lietuvių skaitytojams dar anais laikais.

Tegul ši knyga būna literatūrinis paminklas, padėka ir pagarba mūsų Mokytojui, uždegusiam būrelį jaunimo siekti to, kas nepasiekama, ir atkakliai eiti prieš srovę... ■

MYKOLO BIRŽIŠKOS KOVOS DĖL MŪSŲ SOSTINĖS

Mykolas Biržiška

Mykolas Biržiška, viena ryškiausių tarpukario Lietuvos asmenybių, paliko gilų pėdsaką daugelyje sričių – politikoje, švietime, moksle, publicistikoje, visuomeninėje veikloje. Gimęs Vieksniuose prieš 130 metų, 1882-ųjų rugpjūčio 24 d., jis buvo mažiausias ūgiu ir judriausias, aktyviausias iš trijų garsių brolių – VDU profesorių. Visur suspėdavo, buvo aktyvus ir produktyvus, iniciatyvus ir apsigimęs lyderis. Vilnietis žurnalistas ir rašytojas Vincas Uždavins jį charakterizavo taip: „Darbštaus būta žmogaus, kuris savo gyvenime turbūt nesugaišo veltui nei minutės.“¹ Greičiausiai dėl jo aktyvumo ir populiarumo net sklandė gandas, esą jis labai norėjęs tapti Lietuvos prezidentu, nors pats Biržiška iš to tik šaipėsi.² Beje, kaimynė dvarininkė, vaikystėje mokiusi jį prancūzų kalbos, pranašavo: mokslams negabus, toliau mokytį jį neverta, bus koks amatininkas, pavyzdžiui, šiaučius...

Jo gyvenimo kelią, darbus ir kovas išsamiai aptarė Vygintas Bronius Pšibilskis monografijoje „Mykolas Biržiška“. Apie tai jis ir pats yra labai įdomiai rašęs. Aš pagrindinį dėmesį skirsiu vienai iš daugybės jo veiklos sričių – kovai dėl Vilniaus, dėl lietuvių teisės į savo istorinę sostinę. Tam jis skyrė ypač daug laiko ir jėgų – nuo studijų metų iki pat 1944-ųjų vasaros, kai, artėjant Raudonajai armijai, jam teko pasitraukti į Vakarus.

Kaip žemaičių bajoras tapo vilniečiu

Mykolo Biržiškos ir kiek mažiau garsių jo brolių – bibliografo Vaclovo (1884–1956), matematikos profesoriaus Viktoro (1886–1964) kaip ir daugelio to meto inteligentų kelias į lietuvišką veiklą nebuvo paprastas. Mat jie gimė ir augo lenkiškoje žemaičių bajorų šeimoje, išugdyti savo sūnus lenkų patriotais ypač stengėsi motina Elžbieta Radzevičiūtė, nors pati buvo totorių kilmės. Tačiau šie nesiėlgė labai paklusniai, pavyzdžiui, 1897 m. per visuotinį Rusijos gyventojų surašymą, jie, Šiaulių gimnazistai, užsirašė skirtingai: Vaclovas – lietuviu, Viktoras – žemaičiu, o Mykolas – lenku. Iki 20 metų jis net nekalbėjo lietuviškai. Bet, kaip pats sakė, „juo vėliau, juo aiškiau jutau turįs liaudžiai – tautai atlyginti kažkokią skolą, mano protėvių lyg užtrauktą. Daug teko kankintis, skaudžiai kratytis galingomis Vavelio pilies (Krokuvoje) tradicijomis iki pagaliau, atstūmęs Vavelį į šalį susipratau esąs tik lietuvis“.³

Jis tapo narsiu carizmo priešininku, 1898 m. su draugu ant Salduvės kalno prie Šiaulių prisiekęs kovoti už Lietuvos išvadavimą. Motina į tai reagavo labai audringai: kai 1900 m. per Velykų atostogas Mykolas pareiškė esąs lietuvis ir universitete stosiąs lietuvių studentų draugijon, ji užsirūstino: „Tu man ne sūnus, nes aš pagim-

džiau lenką!“⁴ Bet jai teko su tuo susitaikyti, ir po poros dešimtmečių taip kalbėjo Vaižgantai: „Norėjau savo vaikus išauklėti gerus katalikus, o šie išaugo laisvamaniai; norėjau juos padaryti lenkų patriotus, o jie pasidarė stiprūs lietuviai patriotai.“⁵

Aktyvią nelegalią visuomeninę politinę veiklą Mykolas Biržiška pradėjo dar Šiaulių gimnazijoje, tęsė ją studijuodamas teisę Maskvos universitete 1901 – 1907 m. Ypač intensyvi ji buvo 1905 m.: demonstracijos, slaptos gegužinės su bendraminčiais socialdemokratais, paskaitos darbininkams, pagaliau – dalyvavimas Didžiojo Vilniaus Seimo darbe. Revoliucijos metais darbavęsis Vilniuje, labai pamėgo šį miestą, suprato, koks jis svarbus tautiniam lietuvių judėjimui ir kokią didelę grėsmę sostinei kelia lenkai. Bet kliūtys jo nebaugino: 1906 m. „vasarą gavęs skirtis su Vilniumi ir rudenį vykti į Maskvą mokslų baigti, neabejojau greit grįšias į savąjį Vilnių ir ten tegyvensias. Jutaus čia būsiąs Lietuvai naudingesnis, negu kur kitur toje pat Lietuvoje gyvendamas.“⁶ Taip ir padarė: Biržiška, jaunas teisininkas, 1907 m. įsikūrė Vilniuje. Dirbo juristu Žemės ūkio banke, bet vis daugiau laiko ir energijos skyrė visuomeniniam spaudos darbui ir lietuvių literatūros istorijai. Nuo 1908 m. buvo Lietuvių mokslo draugijos narys, karui prasidėjus, tapo Draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti aktyvistu. Visai netikėtai teko būti ir pedagogu – rašė vadovėlius, 1915 m. įkūrė pirmąją lietuvišką gimnaziją.

1917 m. rudenį Biržiška – šaukiamos lietuvių konferencijos Vilniuje organizacinio komiteto narys. Konferencija išrinko jį Lietuvos Tarybos nariu, ir kartu su kitais trim kairiųjų atstovais – Jonu Vileišiu, Steponu Kairiu, Steponu Narutavičiumi – atkakliai priešinosi Tarybos daugumos norui priimti vokiečiams palankų tariamos nepriklausomybės dokumentą, siekė ir pasiekė, kad Taryba paskelbtų istorinį Vasario 16-osios aktą.

Netrukus visuomeninė Biržiškos veikla peraugo į politinę ir valstybinę: 1918 m. gruodį jis – švietimo ministras, 1920 m. spalį dalyvavo Lietuvos delegacijos derybose Suvalkuose su Lenkija. Dėl bolševikų puolimo vyriausybei pasitraukus į Kauną, liko Vilniuje – buvo paskirtas generaliniu vyriausybės įgaliotiniu. Ėmėsi sunkių ir net pavojingų pareigų – bolševikai, o vėliau lenkai, šeimininkavę Vilniuje, nesiskaitė su Lietuvos įgaliotiniu.

Į Lukiškes Biržiška buvo pasodintas ne kartą: iš pradžių Vinco Kapsuko valdžios, vėliau – lenkų.⁷

1919 m. Józefas Piłsudskis žadėjo vilniečiams aukso kalnus, bet pareiškė, kad didžiausi lenkų priešai yra lietuviai ir žydai.⁸ Darė masines kratas jų butuose, plėšė, grūdė į kalėjimus. Biržiška, nepaisydamas pavojų ir sunkumų, Vilniuje plėtojo visuomeninę ir kultūrinę veiklą: vadovavo Laikinajam Vilniaus lietuvių komitetui, buvo lietuvių gimnazijos direktorius, redagavo, leido laikraščius, rengė vadovėlius. Norėjo svetimai valdžiai parodyti, kad lietuviai čia gyvi, aktyvūs, gerai organizuoti, be to, reikėjo duoti atkirtį lenkų propagandai, kalte kalusiai žmonėms į galvas, kad lenkų misija yra vadovauti lietuviams, baltarusiams, esą nepriklausoma Lietuva vis tiek ilgai neišsilaikys – liaudis nuvers vokiečių pastatytą jos valdžią ir pasikvies lenkus.⁹

Vykstant rusų ir lenkų karui, Lietuva 1920 m. rugpjūtį buvo trumpam atgavusi sostinę, bet spalio mėnesį lenkai, vadovaujami Želigowskio, vėl sugrįžo ir buvo dar žiauresni – konfiskuodavo, uždarinėjo lietuvių, baltarusių leidžiamus laikraščius, fabrikavo bylas jų veikėjams. Brolius Mykolą ir Viktorą Biržiškas su didele grupe aktyvių lietuvių ir baltarusių visuomenininkų apkaltino rengus ginkluotą sukilimą, įkalino Lukiškėse, vos nesusaudė, o 1922 m. vasarį ištremė į nepriklausomą Lietuvą.

Laikinojoje sostinėje

Atsidūręs Kaune, Biržiška daug laiko ir jėgų skyrė moksliniam ir pedagoginiam darbui: skaitė paskaitas universitete, tyrinėjo lietuvių folklorą ir literatūros istoriją. Buvo aktyvus visuomenininkas, ypač daug pastangų dėjo, kad Lietuvai būtų grąžintas Vilnius. Iš pradžių šiuo reikalu jis daugiausia veikė Šaulių sąjungoje – skaitė paskaitas įvairiuose miestuose, organizavo aukų rinkimą, Vilniaus tema parašė daug straipsnių laikraščiams. 1923 m., po sėkmingo Klaipėdos atvadavimo, su bendraminčiais, ypač su Vincu Krėve-Mickevičium, net svarstė idėją surengti panašų sukilimą Vilniui atgauti. Tačiau, viską gerai pasvėrę, nusprendė, kaip rašė Maironis, už tiesą kariauti be kardo. Atsidėjo kultūrinei ir agitacinei veiklai, teikė moralinę ir materialinę paramą tautiečiams Vilniuje.

Biržiška karštai palaikė LŽŪA docento Fabijono Kemėšio idėją kurti tam skirtą masinę visuomeninę organizaciją, steigiamajame Vilniaus vadavimo sąjungos susirinkime 1925 m. balandį buvo išrinktas jos pirmininku. Tapo visos VVS veiklos vairuotoju ir įkvėpėju, atkaklaus darbo ir kilnios dvasios, pasišventimo Vilniaus reikalui pavyzdžiu.¹⁰ 1930 m. B. Šėmio slapyvardžiu išleido okupuotos Vilnijos lietuvių darbo ir kančių 1919–1928 m. dienoraštį „Vilniaus Golgota“. Apkeliavo visą Lietuvą, dalyvaudamas VVS renginiuose, aiškindamas Vilniaus problemą, skaitydamas paskaitas.

Reikėjo vienyti, mobilizuoti tautą Vilniui vaduoti, įtraukiant į tai visas politines ir visuomenines organizacijas – šaulius, savanorius, kūrėjus, pavasarininkus, jaunlietuvius, įvairias draugijas, studentų korporacijas. Labai gera proga tam buvo Vytauto Didžiojo mirties 500-ųjų metų minėjimas 1930 m. Biržiška aktyviai dalyvavo jubiliejaus komiteto veikloje, daugelyje renginių, vykusių ištisus metus visoje Lietuvoje, nuskambėjo visiems artima Vilniaus tema. Tam pačiam tikslui buvo pasitelkiami religiniai renginiai. Antai Pirmajame tautiniame eucharistiniame kongrese, vykusiam Kaune 1934 m. vasarą, Kietaviškių parapijos maldininkai dalyvavo su plakatu „Lietuvi! Per eucharistiją į Vilnių!“¹¹

Profesorius priklausė ir Draugijos užsienio lietuviams remti, įsteigtos 1932 m., valdybai, kvietė išeiviją nepamiršti Vilniaus ir Klaipėdos problemų. Bet dar prieš tai ne kartą buvo svarstyta, kaip išjudinti JAV išeiviją, kad labiau rūpintųsi Vilniaus reikalais. Nutarta, kad į JAV turėtų vykti autoritetingas delegatas – visų gerbiamas visuomenės veikėjas. Geriausias kandidatas buvo Biržiška. Išeiviams imponavo tai, kad jis nepriklausė valdžios struktūroms (po 1926 m. perversmo į ją žiūrėta nepalankiai), palaikė gerus santykius su Lietuvos žydais, ukrainiečiais ir baltarusiais, buvo žymus mokslininkas.¹² Apie būsimą vizitą paskelbta spaudoje, pabrėžiant, kad Biržiška siunčiamas „ne aukų rinkti, kas jau yra amerikiečiams įgrisę, bet informuoti Vilniaus klausimu ir padėti susiorganizuoti Vilniaus vadavimo darbui, be to, sudaryti bendrą frontą su JAV ukrainiečiais ir baltarusiais prieš lenkų imperializmą.“¹³ Laikas tokiam vizitui buvo gana palankus: „Dar 1930 m. pavasarį ėmė aiškėti, kad Amerikos

dirva VVS darbui jau brinksta. Rudenį Vytauto Didžiojo metų tautinis darbas taip įsiūbavo Amerikos lietuvių kolonijas, jog patys amerikiečiai mus raginate ragino ką nors jiems pasiūsti.“¹⁴

Pasiekęs JAV 1931 m. sausį, Biržiška čia praleido daugiau kaip 3 mėnesius ir dirbo labai intensyviai: aplankė 45 tautiečių kolonijas, pačias svarbiausias, perskaitė apie 100 pranešimų, kuriuos išklausė 27 tūkstančiai tautiečių, 3 kartus kalbėjo per radiją. Pranešimuose, prakalbose išsamiai ir argumentuotai nušvietė Vilniaus problemą, lietuvių padėtį okupuotoje Vilnijoje, VVS tikslus ir uždavinius, jos veiklą. Daugeliui tai buvo nauja ir įdomu. Kvietė dalyvauti Vilniaus vadavimo talkoje, bet tą darė taktiškai, neįžeisdamas išeivijos tradicijų ir ambicijų. Visų pakraipų išeiviai sutiko Biržišką šiltai, išskyrus, žinoma, komunistus. Tačiau jų priešiška propagandai (atvažiavo rinkti dolerių iš lietuvių darbininkų, jau ir taip nukamuotų nedarbo!) išeivija didesnio pritarimo nerodė.

Po šio vizito įvyko lūžis ne tik sprendžiant Vilniaus vadavimo klausimus, organizuojant atitinkamas struktūras, bet ir vienijant išeivius: jie rengdavo bendrus susitikimus su Lietuvos atstovu, nepaisydami nei politinių pažiūrų, nei pasaulėžiūros barjerų.¹⁵ Biržiška paskatino išeiviją labiau domėtis Lietuva, palaikyti glaudesnius ryšius su ja, „pasėjo tikro lietuviškumo, tikro patriotizmo sėklas“. Antra vertus, profesorius šiuo vizitu stengėsi sustiprinti ir Lietuvos visuomenės susidomėjimą savo išeiviais, nors tai „pasirodė bene dar sunkesnis reikalas negu mano važinėjimas po kolonijas“...¹⁶

Niekas nesitikėjo, kad kova dėl Vilniaus bus lengva, buvo aišku: vien lietuvių pastangų pergalei pasiekti nepakaks, reikia ieškoti sąjungininkų. Jais galėjo tapti kitos lenkų okupacijos naštą velkančios tautos, visų pirma žydai, kurie skaudžiai išgyvendavo Vilniuje vykstančius pogromus, be to, tada jie buvo gausiausia Lietuvos tautinė mažuma. Tam turėjo pasitarnauti 1928 m. vasarį įkurta Lietuvių žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija, jos atsiradimo iniciatoriais, be profesoriaus, dar buvo Jonas Vileišis, Vincas Krėvė-Mickevičius, Leiba Garfunkelis, Simonas Rozenbaumas ir kiti abiejų tautų veikėjai. Tačiau ši organizacija, nepaisant jos valdybos pirmininko Biržiškos gerų norų ir pastangų, savo veiklos neišplėtojo.¹⁷

Kitais natūraliais talkininkais kovoje dėl Vilniaus profesorius vadino baltarusius, o ypač ukrainiečius. Todėl 1928 m. sausį dalyvavo Lietuvių ir ukrainiečių draugijos steigiamajame suvažiavime, tapo jos pirmininku, buvo nuolat perrenkamas. Draugija veikė gerai, rengė vakarus, koncertus, minėjimus, paremdavo ukrainiečių tautą sunkiais momentais – kai lenkų valdžia Vakarų Ukrainoje sustiprindavo persekiojimus. 1933 m. naujametiniame sveikinime ukrainiečiams draugijos valdyba rašė: „Abiejų tautų bendradarbiavimas turi vieną tikslą – atgauti laisvę. Mes tvirtai tikime, kad Lietuvos sostinėje Vilniuje – Gedimino kalne, ir Lvovo bokštuose suplevėsuos Lietuvos trispalvė ir Ukrainos mėlynai geltona vėliava.“¹⁸

Sugrįžęs iš JAV Biržiška rašė: „Aš stengiausi 1930 metų lietuvių ir ukrainiečių bendravimo laimėjimus sustiprinti istoriniu Vytauto Didžiojo tautų frontu ir ukrainiečiams priartinti lietuviškąją Vilniaus vadavimo idėją... Tasai, toli gražu ne vien mano, darbas nenuėjo niekais.“¹⁹ Bendradarbiauti su baltarusiais sekėsi sunkiau, gal todėl, kad jie buvo tautiškai menkliau susipratę, susiskaldę, be to, taip pat pretendavo į Vilnių ir Vilniją.

Sovietų Sąjunga, žinoma, turėdama savų interesų, ne kartą palaikė Lietuvos poziciją Vilniaus klausimu. Todėl Biržiškai kilo mintis įkurti Draugiją SSSR tautų kultūrai pažinti – kaip pats sakė, turėjęs ne tik mokslinį, bet ir aiškiai visuomeninį bei politinį tikslą.²⁰ Steigiamajame susirinkime 1929 m. gruodžio 8 d. dalyvavo Valstybės tarybos pirmininkas Stasys Šilingas, SSRS pasiuntinys Lietuvoje Vladimiras Antonovas-Ovsejenka, nemaža profesūros dalis. Draugijos pirmininku ir šį kartą tapo Mykolas Biržiška, dar jos valdyboje buvo profesorai Vincas Krėvė, Ignas Jonynas, Petras Šalčius, Vaclovas Biržiška ir kiti. Pagrindinė oficiali Draugijos veiklos sritis buvo kultūrinių ryšių plėtojimas, bet tuo pačiu ji veikė mūsų inteligentiją, ypač kairiąją, Maskvai palankia linkme, tas, deja, paaiškėjo tik 1940-ųjų vasarą...

Biržiška palaikė gerus santykius su daugeliu lenkų mokslininkų, visuomenės veikėjų, niekada neagitavo keršyti lenkams už jų valdžios skriaudas, daromas mūsų tautiečiams Vilniuje, nors raginančių to griebtis netrūko. Antai per Kauno radiją 1934 m. lapkritį papasakojęs apie sunkią Vilniaus lietuvių padėtį, pareiškė: „Ar nepriklaus-

soma Lietuva turi taip pat elgtis su savo lenkais, naudojan-tis vaizdžiu Varšuvos lenko pavyzdžiu? Mes to nedarome ir nedarysime. Viena, mes nesame okupantai, kokie atsi-bastėliai, tik teisėti savo krašto šeimininkai. Antra, mes norime, kad jie ir toliau būtų ramūs ir naudingi mūsų piliečiai, drauge su mumis dirbtų bendros tėvynės ir vals-tybės labui. Trečia, persekiojimas, smaugimas ar kas nors panašu sukelia tik slegiamųjų atkaklumą, norą atsispirti, neapykantą... Mes matome, kaip persekiojamų vilniečių tautinė sąmonė ir susipratimas auga ir stiprėja.“²¹

Netrumpai gyvenęs Kaune, Biržiška „nesukaunė-jo“, liko toks pat vilnietis – romantikas. Nuolat sostinę aplankydavo, nepaisydamas lenkų valdžios trukdymų ir kelionės nepatogumų, nes tiesioginio susisie-kimo tarp Kauno ir Vilniaus nebuvo. Proga nuvykti atsirado švenčiant Jono Basanavičiaus 75-metį (1926), po to lankėsi 1927 m. per jo laidotuves, dar 1929, 1933, 1935 m. Ypač svarbi buvo kelionė 1928 m. pradžioje ne tik į Vilnių, bet ir į Varšuvą, Krokuvą, Lvovą su keletu skir-tingų ir sunkiai įvykdomų tikslų. Visų pirma premje-ro Augustino Voldemaro pavedimu turėjo išsiaiškinti padėtį Vilniuje ir Lenkijoje, lenkų visuomenės nusi-sitymą Lietuvos ir Vilniaus atžvilgiu ir apie tai infor-muoti URM. Antra, sutaisyti smarkiai nesutariančius tautiečius Vilniuje – Danieliaus Alseikos vadovaujamus „kairiuosius“ su Konstantino Stašio „dešiniaisiais“, nes ši priešprieša labai kenkė bendram lietuviybės reikalui.²² Abi užduotys buvo gana sunkios ir jos rezultatais daug kas liko nepatenkinti.²³

Nauji likimo posūkiai

1935 m. pavasarį Biržiška daug kam netikėtai pasi-traukė iš VVS. Jo bendražygiai paskelbė: „Mes visi per-ėmėme prof. Mykolo Biržiškos palikimą ir jį vykinsime. Niekas negali priversti atsisakyti nuo savo sostinės, kurią mes savo širdyse nešiojame. Niekas neuždraus mums Vilniui laisvės siekti, kol esame gyvi ir jaučiame gyvybi-nius tautos reikalus.“²⁴

O Biržiška ėmėsi kurti Vilniaus institutą, kuris tyrinė-tų Vilnijos praeitį, etnografiją, geografiją, kultūrą, eko-nomiką, visuomenines, teises ir politines problemas.

Institutas turėjo būti įstaiga, „objektyviai atskleidžianti tolimos ir artimos praeities ir gyvenamos dabarties faktus ir juos moksliskai surišanti ir paskelbianti. Vilniaus klausimais objektyvinių žinių nebijome“. ²⁵ Bet ši, tokia svarbi ir reikalinga įstaiga dėl profesoriaus ligos, dėl pasikeitusių politinių aplinkybių taip ir nepradėjo veikti. ²⁶

Bene paskutinis ir labai reikšmingas Biržiškos darbas buvo Vilniaus Stepono Batoro universiteto pertvarkymas į lietuvišką ir vadovavimas jam 1940–1943 m. Sostinės gražinimas 1939 m. spalį atnešė lietuviams daug džiaugsmo, bet ir nemažai pinių problemų, tarp kurių buvo ir Vilniaus universiteto pertvarkymas, integravimas į bendrą valstybės švietimo ir mokslo sistemą. Mat ši mokslo įstaiga, veikusi beveik 20 metų, organiškai nebuvo susijusi su Vilnija, ji tarnavo lenkų įtakos joje stiprinimui, mokslo personalas ir dauguma studentų buvo atvykę iš Lenkijos, lietuviams, baltarusiams, žydams patekti į ją buvo labai sunku.

Valstybės tarybos pavedimu Biržiškai teko rūpintis lietuviško Vilniaus universiteto atkūrimu dar 1918 m., jis turėjo nemažą vadovavimo aukštajai mokyklai patyrimą. Todėl natūralu, kad universiteto likimas jam labai rūpėjo. Tikėjosi, kad pavyks suderinti lenkiškų ir iš Kauno atkeliamų lietuviškų fakultetų darbą. Tačiau švietimo ministras Kazimieras Jokantas tokiame sprendime nepritarė, reikalavo pertvarkyti universitetą į grynai lietuvišką. ²⁷ Ko gero, jis buvo teisingas: juk Vilniuje gyvenę lenkai tada kategoriškai priešinosi bet kokiems kompromisams, nenorėjo bendradarbiauti su lietuviais. Nuo seno nepakentė lietuvių ir studentai: daužydami kumščiais ir lazdomis jie privertė lietuvių gimnazistus išsikraustyti į gatvę 1921 m. O 1940 m. rinko studentų parašus, kad universitete dėstoma būtų ne lietuvių, bet rusų kalba. Įdomu, kad okupacinė sovietų valdžia šios idėjos nepalaikė. ²⁸

Todėl visai nėra pagrindo teigti, esą sprendimas pertvarkyti lenkišką universitetą į lietuvišką buvo istorinė klaida, kaip yra rašoma. ²⁹ Mišrus dvikalbis universitetas, išlaikomas Lietuvos mokesčių mokėtojų lėšomis, būtų ir toliau likęs krašto polonizacijos įrankiu, o svarbiausia – nelegalios antilietuviškos veiklos, neramumų ir riaušių židiniu. Taip neįvyko: 1940 m. sausio 15 d. Vilniaus universiteto taryba išrinko Biržišką rektoriumi, o vasario 8 d. per jo inaugura-

ciją pirmą kartą rūmuose nuskambėjo lietuvių kalba, Lietuvos himnas. ³⁰ Profesorius dirbo šio universiteto rektoriumi iki pat jo uždarymo 1943 m. pavasarį. 1944 m. vasarą pasitraukė į Vakarus, ten tęsė lituanistikos tyrimus. Mirė JAV, Los Andžele, toli nuo numylėto Vilniaus, 1962 metais. ■

¹ R. Mackonis, *Senujų vilniečių karta*, V., 1999, p. 48.

² M. Tamošaitis, *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija*, V., 2012, p. 44; V. Pšibilskis, *Mykolas Biržiška*, V., 2009, p. 233.

³ M. Biržiška, *Per Vilnių į Lenkus*, K., 1939, p. 35.

⁴ M. Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose*, K., 1936, p. 323–325.

⁵ *Vaižgantas*, *Raštai*, 16 t. V., 2005, p. 272.

⁶ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, t. I, Londonas, 1960, p. 14, 15.

⁷ *Ten pat*, p. 125.

⁸ *Ten pat*, p. 177–179, 187.

⁹ *Ten pat*, p. 252.

¹⁰ N. Kairiūkštytė, *Vilniaus vadavimo sąjunga*, V., 2001, p. 73.

¹¹ *Mūsų Vilnius*, 1934, nr. 13–14.

¹² M. Biržiška, *Vilniaus reikalu Amerikos Lietuvoje*, K., 1940, p. 8, 9.

¹³ Uve (V. Uždavins), *Vilniaus vadavimo reikalai Amerikoje*, *Mūsų Vilnius*, 1930, nr. 23; M. Biržiška, *Vilniaus reikalu ...*, p. 10, 11.

¹⁴ M. Biržiška, *Vilniaus reikalu ...*, p. 8.

¹⁵ J. Skirius, *Mykolas Biržiškos vizitas į JAV Vilniaus klausimu*, rink. Vilniaus istorijos metraštis, V., 2007, p. 135.

¹⁶ M. Biržiška, *Vilniaus reikalu ...*, p. 361, 369.

¹⁷ V. Pšibilskis, p. 257.

¹⁸ *Ten pat*, p. 259.

¹⁹ M. Biržiška, *Vilniaus reikalu ...*, p. 368, 369.

²⁰ V. Pšibilskis, p. 264.

²¹ *Mes neiname keršto keliais*, *Mūsų Vilnius*, 1934, nr. 23.

²² V. Pšibilskis, p. 244.

²³ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, I t., V., 2007, p. 348, 349.

²⁴ Prof. Mykolui Biržiškai pasitraukus, *Mūsų Vilnius*, 1935, nr. 8.

²⁵ A. Juška, *Instituto Vilniaus problemoms tirti klausimu*, *Mūsų Vilnius*, 1935, Nr. 13.

²⁶ Vilniaus instituto įstatai, *Mūsų Vilnius*, 1937, nr. 3; V. Pšibilskis, p. 261, 262.

²⁷ *Ten pat*, p. 317.

²⁸ M. Biržiška, *Vilniaus universitetas 1940–1944 m.* Kn. V. Pšibilskis, *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas*, V., 2008, p.

²⁹ A. Bumblauskas, *Vilniaus universiteto istorinės atminties modeliai ir praeities reprezentacijos XIX–XX amžiuje*. Rink. Lietuvos istorijos studijos, 2005, nr. 16.

³⁰ V. Pšibilskis, p. 320.

Rita REPŠIENĖ

VILNIUS, CZESŁAWAS MIŁOSZAS IR KITOKIA DVASIOS PALAIMA

Czesławo Miłoszo Vilnius: tekstai ir fotografijos.

Sudarė Margarita Matulytė. Vilnius: Apostrofa, 2012

Tikra palaima, jeigu likimas kam nors lėmė mokytis ir studijuoti tokiam mieste, koks buvo Vilnius, – keisčiausias baroko ir italų architektūros, perkeltos į šiaurės miškus, miestas; istorijos, įspausintos kiekviename akmenyje, keturiadešimties katalikiškų bažnyčių ir gausių sinagogų miestas, anais laikais vadintas Šiaurės Jeruzalė.

Czesław Miłosz,

Nobelio paskaita Švedijos mokslų akademijoje,
Stokholmas, 1980 m. gruodžio 10 d.

Praėjus Czesławo Miłoszo šimtmečio minėjimams, poeto garbinimams ir savęs garsinimams, vis dar turime galimybių atrasti mums nežinomą Miłoszą, ištišus metus žvelgusį Vilniuje nuo reklaminių stulpų, savaip suprastą ir multiplikuotą kaip medija, žinutė, pranešimas, kuriam trūksta raštinio pagrindimo: „Vilniaus provincialumas. Labai jis mane slėgė ir troškau ištrūkti pasaulin. Todėl nereikia kurti mito apie numylėtą, prarastą miestą, jeigu jau nelabai galėjai ten išverti“.¹

Istorijos apie miestų nepaprastumą yra kuriamos, saugomos ir perduodamos kaip neįkainojama dovana tiems, kurie jomis tiki. Ką vaikystės miestas reiškė Miłoszui? Apie Vilnių jis rašė ir taip: „Nedaug Europoje yra miestų, taip mitologizuojamų kaip Vilnius. Turiu omeny iš praeities paimtus pasakojimus, kurie nebūtinai turi atitikti faktus. Šio miesto istorija tokia keista, kad ji prašyte prašosi perkeliama į pasakos erdvę, kas jau ne kartą buvo daroma.“²

Vilniuje su šeima apsigyvenęs 1920 m., būdamas devynerių, Czesławas pradėjo lankyti Žygimanto Augusto gimnaziją, 1929 m. įstojo studijuoti polonistikos

Vilniaus Stepono Batoro universitete, vėliau gilinosi į teisę, kurios baigiamuosius egzaminus išlaikė 1934 m. Čia studijų metais išleido pirmąjį savo poezijos rinkinį „Poema apie sustingusį laiką“ ir buvo apdovanotas literatūriniu Filomatų premija. 1934 m. gavęs valstybės stipendiją, skirtą literatūros studijoms, išvyko į Paryžių, po metų grįžo atgal. 1937 m. Miłoszas persikėlė į Varšuvą. Po Antrojo pasaulinio karo dirbo diplomatinę darbą Lenkijos atstovybėse Niujorke ir Vašingtone. 1951 m. paskirtas į Paryžių, pasiprašė politinio prieglobsčio, nebepakęsdamas vis stiprėjančio komunistinio Lenkijos režimo. Dešimt metų gyveno ir kūrė Prancūzijos sostinėje.

Į Lietuvą Miłoszas sugrįžo po 55 metų, 1992-ųjų gegužę. Poetui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktaro laipsnis, jis tapo Lietuvos garbės piliečiu.

Daugiau kaip prieš trisdešimt metų Miłoszas, vertindamas jaunystės laikus, pabrėžė, kad stori senojo universiteto mūrai, įsimintos romėnų teisės formulės, senoji lenkų istorija ir literatūra išmokė jį svarbiausių

dalykų: nuosaikios anarchijos, įnirtingus ginčus malšinančio humoro, organiškios bendrystės juto ir nepasitikėjimo bet kokia centralizuota valdžia.³ Miłoszo Vilnių pajuntame ir iš tokių jo žodžių: „Poetas, išaugęs šitokioje pasaulyje, privalo ieškoti tikrovės kontempliuodamas. Jam turi būti brangi tam tikra patriarchalinė darna, varpų skambėjimas, gebėjimas atsispirti artimųjų spaudimui ir primygtiniams reikalavimams, vienuolyno celės tyla; jeigu ant stalo yra knygų, tai tokių, kurioje svarstoma nesuvokiama sutvėrtų daiktų ypatybė – jų *esse*. Ir ūmai visa tai paneigia demoniški veiksmai Istorijos, kuriai būdingi visi kraugeriški dievybės bruožai. Žemė, į kurią žvelgė skrisdamas poetas, šaukia savęsp išties pragarmių šauksmu ir neleidžia žiūrėti į save *iš aukštai*.“⁴

Tapatindamasis su Selmos Lagerlöf stebuklinguoju Nil-su, jis sugebėjo derinti idealizmą, nuoširdumą, autoironiją ir sarkazmą, išsaugodamas privatumą, autonomiją ir dekadentinį žavesį, gebėjimą stebinti ir kurti neįtikėtinas, bet tikrais faktais paremtas istorijas.

Vilnius Miłoszui visada kėlė prieštarigus jausmus: „Man aštuoniasdešimt devyneri metai, užaugau čia, šiame mieste, ir pripažįstu, kad Vilnius man yra našta. Čia iš manęs laukiama, kad aš kalbėčiau vien malonius dalykus, nieko neįžeisdamas.“⁵ Kai atvykdavo į Vilnių, visada jausdavosi taip lyg vaikšiotų plonu ledu – čia „neužtenka būti vien žmogum“, reikia atsakyti į daugybę keliamų klausimų, „tartum ir toliau viešpatautų niūrus dvidešimtas etninio susiskaldymo amžius“.⁶

Tarpukario Vilniaus atmosfera, kiekvienam išlikusi „truputį kitokia“, darbas Vilniaus radiofone, laukiant gyvenimo iššūkių, jaučiant „kažkokią baimę, nerimą“ ir žinant Oskaro Milašiaus pranašystę apie neišvengiamai kilsiantį karą, – viskas atrodė gana efemeriška. „Turėjau aiškų supratimą, kas yra Lenkija. Lenkija – tai varnų ir ražienų kraštas“.⁷ Koks atrodė Vilnius? Ar miestas buvo jam artimas *par excellence*?

Paklaustas, ar persikelti į Varšuvą apsisprendė tikrai ne savo noru (iš Vilniaus lenkų radijo atleistas kaip politiškai nepatikimas, buvo priverstas išvykti), Miłoszas atsakė: „Ne, išvykti iš Vilniaus norėjau, nes Vilnius man jau labai nusibodo. Tai buvo gana provincialus miestas. Mane traukė platūs vandenys.“⁸

Poeto gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojas Aleksandras Fiutas teiravosi, nejaugi po daugybės metų Vilnius jam atrodo nepasikeitęs? Juk, „be abejonės, pažįstate įvairų Vilnių: savo vaikystės, jaunystės Vilnių, ketvirto dešimtmečio Vilnių“ (p. 226)...

„Mano vaikystės miestas – tai visų pirma netašytais akmenimis grįstos gatvės ir mediniai šaligatviai“, vėliau klinkerio grindinys, tai miestas, kuris, laikui bėgant, kėlė ir nostalgiją, ir maištingos jaunystės prisiminimus, saugodamas paslapties žavesį ir provincijos dvasią.

Ar įmanoma visa tai perteikti, atsiribojus nuo realybės ir kuriant Miłoszo Vilnių, kurio nebesugrąžinsi ir kuris masina kaip kalėdinis atvirukas iš ketvirtojo dešimtmečio?

Sumanymą rekonstruoti Miłoszo Vilnių galima vertinti įvairiai – kaip iliuziją, avantiūrą, pasišventimą ar verslo projektą. Nepaisant visų idealistinių siekių, leidėjai nuolatos laviruoja tarp tikrumo ir apgaulės, gundydami skaitytojus netikėtais atradimais, iškiliais kūrėjais, mįslingomis iliustracijomis.

Pasirinkus (ne)pelno siekiančią idėją – sugrąžinti miestui prarastas gatves ir restauruoti „medinius šaligatvius“, Miłoszo vardas tapo puikia reklamine projekto „Kaip suvilioti skaitytojus“ iškaba. Poligrafija dėl ideografijos. Pradinė idėja buvo išties patraukli: išversti į lietuvių kalbą Miłoszo esė „Vilniaus gatvių žodynas“ (*Dyk-cjonarz wileńskich ulic*), parašytą Berklyje 1967 m., ir tą puikiai atliko Almis Grybauskas. Tačiau mūsiškė knygų leidyba turi ir kitų misijų. Žinodama, koks „negailestingas“ verslo pasaulis ir kokia maža Lietuvos rinka, produktą ji stengiasi sukurti tokį, kad net šykštokas vilnietis nepagailėtų pakloti už jį banknoto su Jono Basanavičiaus atvaizdu. Pasirenkamas patrauklus vizualinės kultūros rakursas – kuo daugiau vaizdų, tuo daugiau tikrumo, o kartu puslapių ir parduotų egzempliorių.

Šį verslo projektą vadinti sėkmingu būtų nepadoru, nes idėjos taip ir liko pasiklydusios Miłoszo Vilniuje su „dirbtiniu apšvietimu“, be to, neatsakingai manipuluojama tiek praeitimi, tiek vardais. Laiko saugotojo profesija paprastai orientuota į fantastinių vaizdinių tikrėybę, nors atrodytų, kad pliuralizmo ir demagogijos eroje galima įrodyti ar įteigti neįtikinamiausius dalykus. Šioje knygoje kelionė laiku peržengė gero skonio ir supratimo ribas.

Be abejonės, Vilniaus fotografų – Jerzy’o Hoppeno, knygoje atrastų Bolesławos Zdanovskos ir Edmundo Zdanowskio, gerai žinomų Jano ir Januszo Bułhakų, sovietmetį reprezentuojančio Algimanto Kunčiaus – nuotraukos (pasak leidinio rengėjų net 105, tarp jų ir garsioji Kunčiaus „Čiuożykla Jaunimo stadione“, 1963) yra knygos puošmena. Tačiau, kaip paklausė viena išvalgi skaitytoja per knygos *Czesławo Miłoszo Vilnius: tekstai ir fotografijos* pristatymą Nacionalinėje dailės galerijoje, „Kodėl toks knygos pavadinimas?“ Kuo čia dėtas Miłoszas?

Garsiajame „Philobiblonė“, kurį 1345 m. parašė vienuolis benediktinas Richardas de Aungerville’is, pagal viduramžių paprotį savo slapyvardžiu pasirinkęs gimtojo miestelio de Bury vardą, išpažįstama meilė knygoms ir siūloma daugybė kodų, kaip vertinti ir suprasti jose slypintį išminties lobyną: „kokia turi būti meilė knygoms“, „kaip perkant knygas nustatyti jų kainą“, „ką daryti, kad knygos būtų prieinamos visiems studentams“, nes šviesti jaunimą visais laikais buvo svarbi priedermė. Svarbu nepamiršti, kad knygos taip pat skundžiasi aukštesniais dvasininkais, turtingais vienuoliais ir t. t. Kadangi „bemaž viskas, ką gali padaryti mirtingieji, yra padengta tuštybės dulkėmis, tai nedrįstame visiškai pateisinti ir savo nuoširdžios, ilgalaikės meilės knygoms, nes galbūt ji suteikė mums proą pasielgti nedorai“.⁹ Meilė knygoms yra pavojinga meilės forma, nes ji gali skaitytojus paversti reiklesniais tiek sau, tiek ir kitiems.

Belieka užjausti aptariamąsios knygos sudarytoją, kuri savo prisipažinimais pratarinėje mėgina pagrįsti meilę miestui, knygos menui ir ištikimybę leidėjai, padėjusiai kurti šį tekstų ir vaizdų kratinį.

Požiūrio taškas, nulemtas klausimo, „ar įmanoma, kaip mano S. Kierkegaard’as, autoriui pačiam save skaityti kaip trečiajam asmeniui, o ne *qua* autoriui bei pateikti „nešališką“ kūrinio aiškinimą“,¹⁰ sukuria tam tikrą precedentą, ar leistina mistifikuoti svetimą praeitį, pirštu prikišamai rodant savo provincialumą ir ribotumą kaip tariamą vertybę, o geriau apsimesti nežinančiais, kad daugybė knygų profanuoja mūsų patirtį.

Būdamas originalus mąstytojas, Miłoszas stengėsi saugoti savo paslaptis. Viename iš daugelio interviu apie jį Tomas Venclova sakė: „Cz. Miłoszas nebuvo lengvo charakterio žmogus, mokėdavo ir supykti, bet turėjo humoro

jausmą ir saviironijos, anaip tol nesirgo didybės manija.“¹¹

Tad kodėl siekiama jį paversti tariamos visuotinės atminties bokštu?

Janas Bułhakas buvo teisus: „Snobams tikras Vilnius lieka uždaras ir bežadis. Argi verta atsiskleisti medžiojantiems suvenyrus barbarams ir nieko nenutuokiantiems apie tikrąsias vertybes? Miestas atsiveria ne kiekvienam, nes tyliu balsu byloja apie paprastus ir didingus dalykus. Nešūkaloja kaip turgaus prekijas, nesigiria savo vertybėmis – jis tik nori, kad palankiai nusiteikę keliauninkai viską sužinotų patys. Ir yra teisus.“¹²

Tikra palaima, kai žodis, turintis ritualinę reikšmę, kaip vertybė, laimės linkėjimas ar sėkmė, vidinis gėris, kaip džiaugsmas, paėmus gerą knygą, radus pagavią mintį ir pavykusį sprendimą, atskleidžia visą potyrių paletę. Šiais laikais kiekvienas palaimą supranta ir vertina savaip: pasirinkimo laisvė yra plati ir daugiaprasmė. Sørenas Kierkegaard’as disertacijoje „Apie ironijos sampratą, nuolatos atsižvelgiant į Sokratą“ (1841) rašė: „Nuobodulys – tai amžinybė be turinio, tai palaima be džiaugsmo, tai paviršutinė gelmė, tai alkanas sotulys.“¹³ Pavargusiems nuo kalbos, amžiaus ir darbų, pasak Arvydo Šliogerio, „didžiausia palaima yra tylėti“.¹⁴ Ieškantiems prasmės palaimą teikia ketvirtąjo dešimtmečio Vilnius, taip ir likęs paslaptimi, vaikystės džiaugsmu su praeities šešėliais, nė kiek nepasiduodantis leidėjų savivalei.

Tik to norėjau, daugiau nieko. Senatvėje,
Kaip žilas Goethe, atsistoti prieš pasaulio veidą,
Ir pažinti jį, ir palyginti
Su kūriniu, kurs stovi lyg tvirtovė miško,
Ties kintančiom šviesų, trapių šešėlių upėm.

Tik to norėjau, daugiau nieko. Kas
Kaltas? Kas parėdė man atimti
Jaunystę ir brendimo amžių ir siaubu paženklino
Geriausius metus mano? Kas
Kaltas, kas gi kaltas, Dieve?

Galiu galvoti tik apie žvaigždėtą dangų,
Apie aukštus termitų pylimus.

Czesław Miłosz. „Piliečio rauda“¹⁵

VISA PREZIDENTO KARIAUNA

Alfonsas Eidintas, Antanas Smetona ir jo aplinka, Antrasis pataisytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 511.

- ¹ Dialogas apie Vilnių. Czesław Miłosz, Laiškas Tomui Venclovai. In: *Czesławo Miłoszo Vilnius: tekstai ir fotografijos*. Sudarė Margarita Matulytė. Vilnius: *Apostrofa*, 2012, p. 93.
- ² Czesław Miłosz, Vilnius. In: Günter Grass, Czesław Miłosz, Wisława Szymborska, Tomas Venclova, *Pokalbiai apie atminties ateitį*. Sudarytojas Martin Wälde. Vilnius: *Baltos lankos*, 2001, p. 79.
- ³ Czesław Miłosz, Nobelio paskaita Švedijos mokslų akademijoje, Stokholmas, 1980 m. gruodžio 10 d. Iš lenkų kalbos vertė Algis ir Barbara Kalėdos. Kaunas: *Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras*, 2001, p. 27, 29.
- ⁴ Ten pat, p. 29.
- ⁵ Czesław Miłosz, Vilnius, p. 79.
- ⁶ Ten pat, p. 81.
- ⁷ *Maištingas Czesławo Miłoszo autoprotretas: Pokalbiai su Aleksandru Fiutu*. Iš lenkų kalbos vertė Birutė Jonuškaitė. Vilnius: *Alma littera*, 1997, p. 91.
- ⁸ Ten pat, p. 93.
- ⁹ Richard de Bury, Philobiblon, arba Apie meilę knygoms. Vilnius: *Baltos lankos*, 2001, p. CXXIII.
- ¹⁰ Søren Kierkegaard, Požiūrio taškas į mano autorinę veiklą: Tiesioginis pranešimas, ataskaita istorijai. Iš danų kalbos vertė Jolita Q. Pons. Vilnius: *Baltos lankos*, 2006, p. 11.
- ¹¹ Algimantas Šindeikis, „Tomas Venclova apie Czesławą Miłoszą“, *Veidas*, Nr. 35, 2004 08 26, <http://www.veidas.lt/leidinys.nrfull/412f1d26d9a35> [2010 02 25]
- ¹² Jan Bulhak, Vilniaus peizažas: fotografo kelionės. Iš lenkų kalbos vertė Stanislovas Žvirgždas. Vilnius: *Vaga*, 2006, p. 21–22.
- ¹³ Søren Kierkegaard, „Apie ironijos sampratą, nuolatos atsižvelgiant į Sokratą“ (II), <http://aplinkkeliai.lt/vertimai/soren-kierkegaard-apie-ironijos-samprata-nuolatos-atsizvelgiant-i-sokrata-ii/> [2012-11-17].
- ¹⁴ Mano dievas yra šio pasaulio dievas: su filosofu Arvydu Šliogeriu kalbasi Augustinas Dainys, *Šiaurės Atėnai*, 2010-05-14, <http://www.satenai.lt/?p=1905> [2012-11-17].
- ¹⁵ Czesławas Miłoszas, Piliečio rauda, iš lenkų kalbos išvertė Juozas Kėkštas, *Aidai*, 1953, Nr. 6, p. 248. http://www.kretingospranciskonai.lt/index.php?lte mid=108&catid=80:aidai&id=521:eslovo-miloo-poe-zija-qaiduoseq&option=com_content&view=article [2012-11-18]

Alfonso Eidinto knyga apie pirmąjį Lietuvos prezidentą ir jo aplinką – tai penktasis po 1940 m. biografinis veikalas apie Antaną Smetoną.

Esama istorinių veikėjų, kuriems skiriamas dėmesys neslopsta iš kartos į kartą dėl prieštarų vertinamų darbų dėl intriguojančios pelenės (peleniaus) ar kokio Napoleono iš žemutinių sluoksnių istorijos. Lietuviams didžiausią nerimą kelia 1940-ieji, nes tada praradome tai, kas buvo per stebuklą įgyta. Gal šitas nerimas ir trukdo rasti visuotinai garbinamiems kultiniams herojams? Kitas dalykas – skola praeities veikėjams, kuriuos nuasmenino, pusę amžiaus koneveikė ir sukarikatūrino sovietinė istoriografija. Pirmajam prezidentui atiduoti tą skolą kiek paprasčiau: jį pažinėjusi visuomenės dalis dar ne kapuose ir galima apsieiti be kokio nors primygtinio priminimo ar sensacijos paieškų.

XX a. Europos politikoje humanitarai paliko ir kruviną pėdsaką, ir moralinį priesaką, ypač sietiną su Tomášu Masaryku ir Václavu Havelu. Vienintelio oficialaus vizito prezidentas Smetona nuvyko į Čekoslovakiją, kurios ilgamečio prezidento Masaryko asmenybė ir

pažiūros, ypač gebėjimas autoritarizmą derinti su demokratija, jam labai imponavo.

Tylus ir kantrus konservatyvių pažiūrų valstietis, išėjęs vadovauti tautai, amžiaus istorijoje paliko gal ir neryškų pėdsaką, bet jis giliai įspaustas į lietuvių sąmonę. Intelektualai yra laisvi visuomenės kritikai, kol patys atsiduria valdžioje. Tiek *Vilties*, *Vairo* straipsniuose, tiek 1920–1926 m. publicistikoje pirmasis Lietuvos prezidentas iš tautininko pozicijų giliai ir apmąstytai kritikavo valdžios veiksmus, neapėjo tautinio sąjūdžio ir jo vedlės inteligentijos silpnųjų, ydų. Pasak Vaižganto, temas ar problemos pateikimą Smetona mėgo „apvartyti“. Iš profesijos teisininkas, jis buvo linkęs tartis, o ne kovoti. Smetona išitraukė į lietuvių sąjūdžio politinį etapą, priklausydamas trečiajai tautos žadintojų kartai po aušrininkų ir varpininkų.

Aptariamoji knyga daugiausia pasakoja apie artimąjį prezidento aplinką, su kuria jį siejo asmeniniai ar giminystės ryšiai. Tekstas parašytas patraukliai, tęsiant geriausias istorijos kaip pasakojimo tradicijas. Psichologinis aspektas suteikia autoriui laisvės, bet ir įpareigoja naujai nušviesti, kaip viskas „buvo iš tikrųjų“. Eidintas nevengia asmeninių svarstymų, modeliuoja alternatyvas, kai kurias situacijas perteikia dialogais, bet jo plunksna jaučia ir paties herojaus stiprią įtaką.

Prisimenu, beveik prieš dvidešimt metų kalbėjomės su rašytoju Leonidu Jacinevičiumi, ketinusiui rašyti romaną apie 1940-ųjų įvykius – čia juk visko apstu: dramų, paslapčių, suktybių, melo... Užsispyręs klausinėjo, ar įmanoma birželio 15-osios įvykius nustatyti minučių tikslumu. Tai gana kruopščiai atliko Eidintas, nors geriausias jo tekstas, mano manymu, yra puiki studija apie ambicingą politikos individualistą Juozą Gabrių.

Norėčiau kiek sukonkretinti bent keletą asmenybių iš Smetonos aplinkos likimo vingius, kai ką patikslindamas ar paaiškindamas kitaip.

Pirmiausia keletas faktų apie prezidentienę, energingą ir aistringą kortuotoją, bridžo entuziastę su išskirtinai gera atmintimi ir lošėjos talentu. Pasak Liudo Truskos, ji darė įtaką prezidentui tiek kadry, tiek komercinių valstybės užsakymų klausimais.

Beje, aistringas naujojo elito pomėgis lošti kortomis kai kada baigdavosi tragiškai: antai 1928 m. „Metropolje“ prie kortų stalo dviem šūviais į pilvą vienas karininkas nušovė artimą Smetonos bendražygį, stipresnių gėrimų mėgėją, trijų laikinųjų vyriausybių teisingumo ministrą Liudą Noreiką.

Pirmiausia šis bei tas pasakytina apie Sofijos Smetonienės pažintį su sovietų diplomatais. Politinė ir ekonominė Lietuvos žemdirbių sąjunga 1922 m. kovo 25 d. per laikraštį *Lietuva* kreipėsi į visuomenę dėl aukų rinkimo badaujantiems Saratovo gubernijos lietuviams, ištremtų 1863 m. sukilėlių palikuonims. Komiteto, įsteigto aukoms rinkti, pirmininkė buvo Smetonienė (padėjėjas Vincas Kriaučiūnas, išdininkas – Saliamonas Banaitis, sekretorius – Aleksandras Žilinskis, nariai – prelatas Povilas Januševičius, kanauninkas Antanas Alekna). Oficiozo redakcija įdėjo prierašą su pageidavimu, kad komitetas būtų nepartinis ir rūpintųsi tremtinių grįžimu. Sąjunga surinko 6000 pūdų grūdų, buvo suaukota įvairaus maisto atsargų. Stengtasi, kad traukinio sąstatas kuo greičiau pasiektų paskirties vietą. Čia daug padėjo SSRS diplomatai. Apie jų pagalbą Smetonienė gana palankiai atsiliepė komiteto veiklos ataskaitoje.¹ Matyt, tada sovietai ir pradėjo domėtis pirmojo prezidento ir Tautos pažangos partijos aplinka.

1926 m. gruodžio 19 d., tuoj po perversmo, SSRS pasiuntinybės pirmasis sekretorius Davidas Skalovas lankėsi Smetonų bute ir valdžios klausimus aptarė su Smetoniene. Tos dienos vakare diplomatas informavo SSRS Užsienio reikalų liaudies komisariatą, kad prezidentienė „vyro reikaluose faktiškai turinti ne paskutinį vaidmenį“.² Kaip rašė istorikas Zenonas Butkus, cituodamas pasiuntinio Sergejaus Aleksandrovsčio žodžius, tautininkų leidiniams skirtus pinigų 1925–1926 m. daugiausia paimdavo ji. Buvo veikli, drąsi ir tvarkė tiek organizacinius, tiek finansinius partinės spaudos reikalus.³ Pati rūpinosi prezidentūros oranžerija, sodindavo gėles, prižiūrėjo statybas Užulėnio dvare.

Aprašydamas prezidento aplinkos žmones, autorius išlaiko pagarbų atstumą. Ne išimtis ir ponija Sofija. Galima tik pritarti tokiai nuostatai, vis dėlto žmonės apie savo herojus mėgsta kurti ne tik mitus, bet ir anekdo-

tus. Štai vaizdingas ir linksmas Rapolo Mackonio, Vilniaus lietuvių gyvenimo metraštininko, gandų prisiminimas: „Praktiška Chodakauskaitė pasirinko Antaną. Kaip matome, neapsiriko. Povilui liko šeimos bičiulio titulas. Tuo pasinaudojęs, kiek teko girdėti, įkalbėjo Antanienę palikti vyrą ir drauge pasitraukti iš Vilniaus. Ruošiantis pabėgti, Sofija Povilui parūpino bilietams pinigų, o pati, išleidusi vyrą į darbą, susikrovė lagaminus ir, pasisamdžiusi vežiką, nudardėjo į stotį. Traukinys atėjo ir išėjo, o stotyje nei aistringo mylimojo, nei bilietų. Apsikrovusi lagaminais, grįžo namo. Paaiškėjo, kad, eidamas į stotį, Povilas pakeliui užsuko į restoraną išmesti burnelės dėl drąsos. Begurkšnodamas pamiršo, ką turėjo padaryti, ir tik kitą dieną išsipagiriojęs puolė po kojomis ašarotai Zosei, maldaudamas atleisti. Sofija atleido, bet nuo vyro bėgti atsisakė, ir Gaidelionis kaip niekur nieko vėl varstė Smetonos ir kitų lietuvių duris, pas vienus pataikydamas per pietus, pas kitus per vakarienę, likusį laisvalaikį praleisdamas prie taurelės ar kortų lošimo klube.“⁴

Kalbama apie Povilą Gaidelionį (g. 1871), kuris mokėsi Mintaujos gimnazijoje, Peterburge studijavo matematiką, miškininkystę, bet aukštųjų mokslų taip ir nebaigė. Kaip ir Smetona, jis mokė dvarininkų Antano ir Marijos Chodakauskų vaikus. Buvo geras lietuvių kalbos stilistas, Vilniaus lietuvių scenos mėgėjų organizatorius, neblogas aktorius, plačios meniškos sielos, bohemiškų polinkių žmogus. Vilniuje tarnavo viename banke su Smetona. Kartu su Jonu Basanavičiumi ir Mykolu Biržiška įsteigė Vilniaus lietuvių gimnaziją, kur ištisą dešimtmetį dėstė lietuvių kalbą, geografiją, fiziką ir matematiką.

1907 m. kovo 23 d. laiške Pranui Augustaičiui rašytoja Šatrijos Ragana aiškino, kad atsisako dirbti *Lietuvos ūkininko* redakcijoje su Gaidelioniu. Nors apibūdino jį kaip mielą ir inteligentišką, pasišventusį lietuviybės idėjai, negalvojantį apie asmeninę garbę, viską darantį tėvynės labui, tačiau ją erzino įkyrus bendradarbio asistavimas ir amžinas dėmesio ženklų laukimas.⁵

Gaidelioniui 1935 m. birželio 30 d. mirus Kaune, paskutinės pagarbos pareikšti atėjo ir Sofija.⁶

Retas atvejis, kai koks nors skandalas atsiduria oficialiuose dokumentuose. Tačiau Emilijos Vileišienės

kaltinimai, kad vadovauti vaikų prieglaudoms, kurias išlaiko draugija, šelpianti per karą nukentėjusius lietuvius, Smetona skyrė savo giminaičius, išliko draugijos CK protokoluose.

Dramatiškai susiklostė ambicijų pagrauzti santykiai su rašytoju Vincu Krėve, turėjusiu platesnių politinių užmojų negu Jurgis Savickis, Ignas Šeinius ar Jurgis Baltrušaitis. Smetonos ir Voldemaro nesutarimus su profesoriumi lėmė ne tik jo troškimas vadovauti lietuvių tautininkų sąjungai, būta ir principinių susikirtimų dėl to, kad Krėvė mėgo žarstyti asmeninius nepasvertus politinius vertinimus, be to, pernelyg aukštino sovietinės santvarkos „privalumus“. Rašytojas nevengė plačių apibendrinimų ir spėlionių. Pavyzdžiui, teigė, kad, gelbėdama savo kolonijas Rytuose, Anglija kursto karą prieš Sovietų Sąjungą. Jei „sukurstyta“ Lenkija pultų Rusiją, ji pirmiausia pereitų per Lietuvą.⁷ Kita priežastimi laikytinas Smetonos, o ypač Voldemaro, nepasitikėjimas tais, kurie ilgesnį laiką praleido Rusijoje, juo labiau jei užtruko ten iki 1919 m. ar net ilgiau. O ir pats Krėvė, iš tėvo paveldėjęs valdingą būdą, neketino nusileisti. Pridursime, kad jis buvo, ko gero, vienintelis lietuvių rašytojas, turėjęs ambicijų tikėtis Nobelio premijos už „Dangaus ir žemės sūnus“.

Netyla ginčai dėl pinigų, gautų iš sovietų ambasadų tautininkų spaudai leisti, tad teks kiek išeiti už recenzijos ribų. Pagrindinė to priežastis – krikščionių demokratų noras eliminuoti tautininkus kaip politinius varžovus. SSRS pasiuntinybė dolerių tautininkų spaudai pasiūlė po skaudaus krikdemų smūgio Tautos pažangos partijai, bandžiusiai tapti masine – 1922–1923 m. ji ketino susijungti su Politine ir ekonomine Lietuvos žemdirbių sąjunga. 1923 m. birželį buvo sužlugdytas vienintelis seimų laikotarpiu leistas tautininkų dienraštis *Krašto balsas*. Persekiojamo Vairo epopėją 1924 m. spalio 25 d. užbaigė prašymas duoti leidimą savaitiniam žurnalui *Lietuvis*, kurį redaguoti Lietuvių tautininkų sąjungos Centro valdyba pavedė dramaturgui Petriui Vaičiūnui.⁸

Maskvai labiausiai rūpėjo, kad krikščionys demokratai netaptų vienvaldžiais, nes jie gali siekti susitarimo su Lenkija dėl Vilniaus, o tada sovietai prarastų svar-

bų kozirį. Be to, krikdėmai buvo realią įtaką Lietuvoje turinti masinė partija, o LTS – kadrinė, gyvuojanti dėl lyderių charizmos.

Faktas, kad iš *Lietuvio* pirmiausia dingo Voldemaro, o nuo šešto numerio – ir Smetonos vedamieji. 1925 m. pradžioje *Lietuvyje* esama slapyvardžių, kurie vėliau nesikartoja. Redaktorius Vaičiūnas tiesiog negalėjo nereklamuoti Krėvės, kuris rūpinosi leidinio finansavimu ir mokėjo atlyginimus.

1924 m. balandžio 23 d. pirmą kartą pasirašęs sąskaitą už pinigus, gautus iš sovietų pasiuntinybės, Krėvė 1925 m. kovą pareiškė SSRS pasiuntiniui A. Pliče, kad Lietuva ilgai neišsilaikys, lietuvių tautai geriausia būtų gauti kultūrinę autonomiją SSRS sudėtyje ir klestėti kaip baltarusiams.⁹ Todėl iškart po to piniginius santykius su sovietų atstovybe ėmė tvarkyti Smetonienė, o Vaičiūnas buvo atstatdyntas iš redaktorių.¹⁰ Kaip rodo finansiniai dokumentai, 1925 m. *Lietuviui* suteikta suvieta pinigine parama sudarė apie 8–9 tūkstančius litų.¹¹

Koks buvo vienvaldžių krikščionių demokratų santykis su kitomis partijomis, o ir su visuomene, parodė rengimasis Didžiojo Vilniaus Seimo dvidešimtmečiui. 1925 m. kovo 18 d. LTS Kauno skyriaus valdybos posėdyje Vincas Matulaitis iškėlė „visų lietuvių siekimų subendrinimo ir suderinimo nepriklausomybei [iš] laikyti reikalingumą“ (Pasaulinio lietuvių kongreso sušaukimas). Po ilgų diskusijų sutarta inicijuoti lietuvių kongresą, kuriame dalyvautų visų politinių srovių atstovai, sumanymas pateiktas svarstyti Centro valdybai.¹² Gegužės 6 d. idėjai pritarė Klaipėdos skyriaus susirinkimas.¹³ Šį tautininkų sumanymą tuoj pasigriebė valdžioje esantys krikščionys demokratai. Veikdami per Lietuvos šaulių sąjungą, sudarė komisiją Tautos kongresui organizuoti. Buvo sukviestas organizacinis kongreso komitetas iš partijų ir inteligentijos atstovų, Klaipėdos ir Vilniaus reikalus ginančių organizacijų. Tačiau birželio 17 d. *Rytas* vedamajame nurodė, kad kongrese, skirtame Didžiojo Vilniaus Seimo dvidešimtosioms metinėms, komisijos nuomone, negalės būti jokių partinių ginčų, vyriausybės ir Seimo veiklos vertinimo ir svarstymo, o tik Vilniaus atvadavimo klausimas. Smetona komisijos nusistatymą pavadino pikta

likimo ironija lietuvių tautai, kuri, sulaukusi nepriklausomybės, organizuoja „nebylių kongresą“.¹⁴

Eidinto knyga vadintina istorine studija, nes 26 jos skyriai (istorinės novelės) – tai nuoseklus chronologinis pasakojimas, kur asmeniniai dalykai įpinami į Lietuvos istoriją ir atskleidžiama pusės amžiaus panorama. Ne vienoje vietoje rasime ir naujosios istoriografijos apibendrinimus. Dažnai justi platus kontekstas, kai darosi sunku atrinkti faktus. Bet skaitant apie 1940 m. įvykius, akivaizdu, kad autorius pasirinko aukso vidurį – perteikė antismetoninės Ašies motyvaciją, įterpdamas Vokietijos pasiuntinio „pagalbą“ Vladimirui Dekanozovui.

„Tikslesniųjų“ mokslų tiesos galioja kokių pusšimtį metų, kol yra paneigiamos, o istorijos moksle istorinę tiesą koreguoja kiekviena ateinanti karta. Svarbu, kad būtų nuo ko atsispirti. Alfonso Eidinto knyga irgi bus vienas iš atspirties taškų. ■

¹ S. Smetonienė, Apie komitetą badaujantiems Rusijoje lietuviams šelpti, *Žemdirbių balsas*, 1922-06-08, nr. 20, p. 2–4; 1922-06-15, nr. 21, p. 4–5.

² A. Kasparavičius, SSRS ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją, Lietuvos istorijos metraštis, 1998 metai, Vilnius, 1999, p. 144.

³ Z. Butkus, Jei opozicija gauna paramą iš svetur..., *Kultūros barai*, 1995, nr. 8–9, p. 80; Z. Butkus, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940), *Darbai ir dienos*, t. 34, Kaunas, 2003, p. 145.

⁴ R. Mackonis, *Senoji vilniečių karta*, Vilnius, 2002, p. 75.

⁵ Šatrijos Ragana, *Laiškai*, Vilnius, 1986, p. 218.

⁶ A. a. Povilą Gaidelionį palydint, *Lietuvos aidas*, 1935-07-03, nr. 149, p. 6; S. V. A. a. Povilas Gaidelionis, *Vilniaus rytoj*, 1935-07-10, nr. 53, p. 2. Kad jis tiko ir kairiajam sparnui, liudija J. Vileišio parašytas nekrologas: Skaisčios atminties žmogus P. Gaidelionis, *Lietuvos žinios*, 1935-07-04, nr. 149, p. 4.

⁷ V. Krėvė, Į artimą ateitį pažvelgus, *Lietuvis*, 1925-01-09, nr. 2, p. 1–2.

⁸ LCVA, f. 554, ap. 1, b. 146, l. 1.

⁹ Z. Butkus, Jei opozicija gauna paramą iš svetur..., *Kultūros barai*, 1995, nr. 8–9, p. 81.

¹⁰ LCVA, f. 554, ap. 1, b. 2, l. 22.

¹¹ Žr. *ibid.*, b. 68.

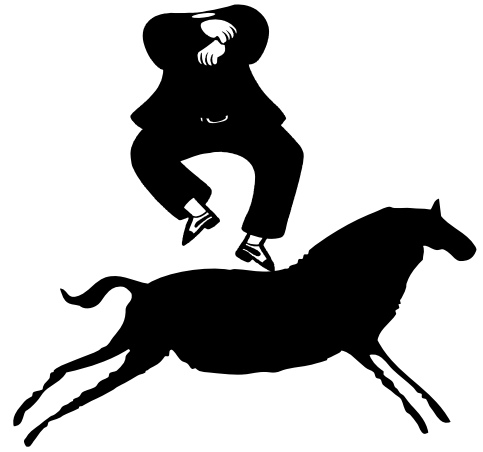
¹² LCVA, f. 554, ap. 1, b. 4, l. 8 a. p. 9.

¹³ *Ibid.*, b. 524, l. 12.

¹⁴ A. Sm., Ketinamasai nebylių kongresas, *Lietuvis*, 1925-06-26, nr. 25, p. 1–2.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CVI

RAITELIS BE GALVOS

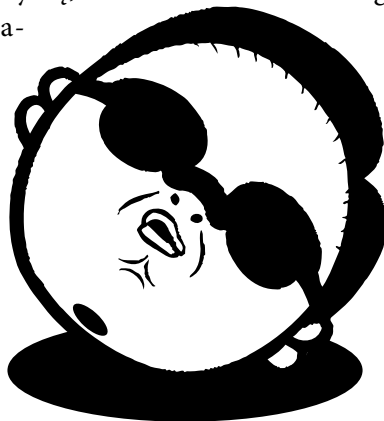
*G*angnam“ stiliumi į mano būrimo saloną *Dura* „*necéssitas* atjojęs Viktoras U. pasiteiravo, ką dangaus kūnai sako apie jo galimybes iki pat kadencijos pabaigos likti nė pirštu nepaliestam, ypač tų, kurie norėtų uždėti jam „kleimo ant viso gyvenimo“. Prisi pažino jau anksčiau prie „saavo palytinių organų“ prisirišęs stebuklingus amuletus, kurie lengvai atmuša rentgeno spindulius, rūščiai plieskiančius iš Daukanto aikštės. Efektas geresnis negu tikėtasi – jo dešinioji ranka, patikimasis Gobšys, lengvai tapo Seimo pirmuoju vicepirmininku, o dešinė koja – ištikimoji Loreta, susigraužusi dėl DP (čia ne *dopolnitel’nyj pajok*, bet pati tam tikro Darbo partija!) ištikusią nesėkmių, nes papirkti pavyko tik dalį rinkėjų, galės žvaliai ministrauti kaip socialinė apsaugininkė. Kitos partinės galūnės postus irgi gaus, nes suspenduota tik partinė viršūnė. Džiūgauja ir nemenkas skaičius (bent penktadalis) Lietuvos žmonių – kas penktas norėtų įsidarbinti VU padaliniuose (čia kalbama ne apie Vilniaus universitetą, bet apie Viktoro U. dešrų fabrikus!). Pats Algirdas B. jau įsidarbinęs asmeniniu jo kurjeriu tarp Seimo užėigos ir Daukanto aikštės, mat tarp jų vyksta

šaltasis karas, tad būtinai reikia taikos balandėlio, kuris nešiotų mirtos ar palmės šakelę, kartu išsiaiškindamas karinę priešą strategiją.

Balandėlis, pasiuntinukas, o liaudiškai tariant, naujasis premjeras, Daukanto aikštės pakampiais slankioja apsivilkęs marškinėlius su rėkiančiu užrašu „Aš arklys, ir man nuo *Gangnam Style* jau skauda nugarą“. Šiuos jam padovanojo pats PSY (čia ne koks „psichinis ligonis“, o garsusis reperis iš Pietų Korėjos, per vieną dieną tapęs pasaulinio garso juokdariu). Algirdas B. juos nešioja visai ne todėl, kad tai paskutinis mados klyksmas, bet dėl politinių priežasčių – kad parodytų esąs lojalus abiem kariaujančioms pusėms. O gal koalicijos partnerių juodoji buhalterija žmogų užkniso taip juodai, kaip popsas Mamontovą? Todėl Algirdas B. net grasinasi balsuosiąs už paties Viktoro U. išpašalvonijimą iš neliečiamųjų klanų. Žinoma, jau rytojaus dieną jis balsuos prieš, bet tikram vyrui kartais dera parodyti savo drąsą. Ta proga užsukęs į mano būrimo saloną *Dura necéssitas*, atsargiai bandė išsiaiškinti savo *ad futurum*. Kadangi kiekvienu klausimu jam teksią iš pra-

džių balsuoti už, paskui *prieš*, o trečiąkart nusišalinti, teiravosi, ar Daukanto aikštės padangėse nematyti kokių nors ženklų, kad ketinama trigubai pailginti jo kadenciją dėl patrigubėjusios darbo apimties? Teko nuvilti premjerą – sijonuotasis Jupiteris kol kas trimis ketvirčiais nuo jo nusiukęs, taigi kadencija gali būti nebent smarkokai *patrumpinta*. Apimtas švento pykčio, socialdemokratas nudūmė tiesiai į Prezidentūrą ir po jos langais surengė politinį performansą kodiniu pavadinimu „Norėčiau pasiūsti žinią visiems: jokių revoliucijų nebus!“ Prezidentės patarėjai jau ketino kviesti specialistus, remontuojančius laikinai sutrikusią psichiką, bet Lietuvos Dalia maloningai pavaišino nelauktą ir nestabilių svečių saldainiais, užsimėčiusiais dar nuo Algirdo I laikų, mat tądien buvo Algirdo II gimtadienis.

Viktoras U. toliau kaip prikaltas sėdėjo prie Taro kortų stalo ir tol hipnotizavo mane kaip koks smauglys beždžionę, kol išdaviau net valstybinę paslaptį, kurią jam, galbūt neteksiančiam teisės dirbti su slaptais dokumentais, griežtai draudžiama žinoti. Kitaip tariant, visam „Vilniaus universitetui“ papasakojau, kad Lietuvos Dalia, siekdama greitų ir užtikrintų revoliucinių pokyčių, pasirašė sutartį su kompanija „*Bio Explorers*“ ir ši atsiuntė Prezidentei 8 peles, tokias, kokios jau įdarbintos Izraelio oro uostuose, mat šios grauzikės vos per 8 sekundes gali užuosti narkotikų, sprogmenų, net konkrečių (nors ir išplautų) pinigų (ypač juodosios buhalterijos!) kvapą. Pelės pranašesnės ir už dvikojus, net keturkojus pėdsekiaus. Jau iš anksto džiaugiamasi, kad „nepraeis čia prieš tankai, jiems čia tikras galas bus“, kaip svajingai kadaise rašė viena poetė. Todėl patariau Viktorui U. nesiartinti prie Prezidentūros arčiau negu per patrankos šūvį, laikytis atokiau, 8 metrų

atstumu, arba paleisti pirma savęs 8 juodus katinus, kurie apšvarintų supelėjusią prieš teritoriją.

Gavęs smūginę dozę slaptos informacijos, Viktoras U. išskubėjo į eilinį pasimatymą su Temide (jei kas ir pražudys šį aukšto politinio rango dešrų ir sūrių generolą, tai tik moterys!).

„Ir vėl konservai!“ – griežė dantimis trigalvis slibinas, kitaip tariant, Viktoras U., Gobšys, Von(žutaitė), pamatęs geležinę kantrybę apsišarvavusį prokurorą, ėmusį suktis įtartinais mitriais, lyg būtų kokia geležinė varlė (taip meiliai lietuviai vadina balų vėžlį, o bala jie vadina prokuratūrą...). Atkentėjusi tortūras teismo salėje, trijulė madinguoju „*Gangnam*“ stiliumi nujojo į Seimą, kur prie jų prisijungė kiti tam tikro darbo partijos nariai, suskambo koaliciją šlovinanti Rolando giesmė, o *pan Tomaszewski* stovėjo aukštai iškėlęs savo *W*, bet ar jis norėjo pasveikinti *pan Wiktor*, ar atsiimti *Wilno*, kol kas neaišku.

Čia juos (trigalvius ir begalvius) žaibiškai nufotografavo toks Antanas, kuriam *nedzin*, kas vyksta Seime net ir po to, kai šis neteko savojo misterio Byno iš Alytaus. Paparacių įsidarbinęs eksparlamentaras sako turintis net videoįrašą, kuriame matyti, kaip gašliai Viktoras U. sugundo Algirdą B. (atvirai erotinės scenos buvo iškarpytos, o be reikalo, nes jomis remdamasis vienas amerikonas, jau parašęs bestselerį „Kaip išdulkinti lietuvaitę“, galėtų parašyti šios knygos tęsinį subtilesniu pavadinimu „Kaip išdulkinti Lietuvą“)...

Konservatoriai, regėdami moralinį ir oralinį oponentų pakrikimą, ėmė sparčiai telkti jėgas – paaiškėjo, kad į jų partiją yra slapčia ir jau seniai įsirašiusi net pati Kate Moss! Tai įvyko dar aname dešimtmetyje, kai 2002 m. jai ant strėnų pats Lucianas Freudas ištatuiravo dvi kregždutes. Tikėtina, kad per ketverius atokvėpio opozicijoje metus Kubilius *and Company* susitelks į tokį galingą kumštį, kad išvaikys visus iki vieno (net savo pačių) šešėlius...

Tiesiai iš Seimo užėigos
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2012. 11 (615)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Economics Against Growth. Another conversation in a cycle of talks is with economist Joshua Farley. American ecological economist and professor of Vermont University talks about fundamental differences between neoclassical and ecological economics. In this conversation with Almantas Samalavičius Farley explains the reasons why majority of contemporary economists follow the dogmas of neoclassical approach to economics, besides he insists that economics as an academic discipline is built up with pretensions to be a "hard science" based on mathematics and precise calculations. However, it does not comprehend that natural world should be treated as something more than a sphere of economy, since human actions have profound effect on the environment, meanwhile mathematics masks its obvious failings to explain the world as well as human activities in it as well as its consequences (page 2).

Tomas RYTEL. **The Consumption of Illusions – a Natural State of Contemporary Society?** While analyzing innovative strategies of some present strategies developed and pursued by some organizations it becomes evident that waiting lists are created so as to make the commodity especially desirable. From the sociocultural point it is an interesting phenomenon moreover so that many people still remember crowds waiting for goods to appear in stores. Yet contemporary marketing strategies make use of this experience creating and shaping a new kind of emotional satisfaction gained during the process of waiting and buying, claims the author (page 9).

Europe's Cultural Visions for 2000: Participating Audiences and Economic Profit. Viktorija Rusinaite interviews Virginija Vitkienė and Eglė Deltuvaite. What cultural sectors offers to people and why this sector is of interest? Why people choose some events and skip the others? These are the important questions while drafting new guidelines for the cultural policy of European Commission. The European Union will provide funding to cultural projects taking into account these guidelines (page 13).

Algis MICKŪNAS. **The Fatal Crossroad.** To Beloved Fellow-Country(wo)men. Political community exists insofar as it is created by autonomous and equal citizen who have not only the right to elect their leaders during elections but also take care that those in Power should pursue goals assigned to them. It is because citizen have responsibility for those they "hire" to rule them and if these elected individuals misconduct themselves it is their right and responsibility to make them step down. There are lot of claims in Lithuania that "the power" is corrupt, immoral and has no shame, and some urge to change those in Power. What does it mean, asks philosopher. Even such suggestions are interesting they aren't fundamental to the space of political community (page 18).

Vytautas LANDSBERGIS. **Reply not for the sake of polemics.** Reply to the article of Eglė Marcinkevičiūtė-Wittig Once Again About Paragraph of Agreement with the State (Kultūros barai, 2012, No 10) (page 25).

Arvydas JUOŽAITIS. **"Philosophy" of Historical Mistake.** A new generation is entering Lithuanian political science that writes about Sąjūdis movement as a kind of alien phenomenon, about something that was not experienced directly. And this is not difficult to understand, the time is running, new people come with new attitudes. A reply to an article by Eglė Marcinkevičiūtė-Wittig The Ruins of Ethics or How to Kill the State Using the Hands of Intellectuals (Kultūros barai, 2011 No 12, 2012 No 1-4) (page 26).

Gintaras PATAČKAS. **Poems** (page 31).

Gražina MARECKAITĖ. **Conversation about Our Common Fate.** The critic writes she was struck by the play staged by Jonas Jurašas based on The White Cloth of Antanas Škėma. What stroke her was the evidence that in these egocentric times of postmodern attitudes to everything, the director attempts neither to shock his audience nor to reverse the ideas of author, nor to rework the text completely. A review of play's first night at Kaunas National Drama Theater (page 33).

Vita GRUODYTĖ. **Two Musical (and Not Only Musical) Visions Toward Different Directions.** Homage to Bronius Kutavičius and Vytautas Landsbergis. These two visionaries of Lithuanian culture each in his own way marked the Lithuania's recovery of its independence. And we now have to think what should we do with this physical and aesthetic freedom to make it more authentic and spiritual, writes musicologist (page 37).

The Director of Letters to Sofia Does Not Hope to be Praised in Lithuania. Zita Čepaitė interviews Bob Mullan. The first public screening of new feature film Letters to Sofia was held in London in October. The film is based on the facts of life of Lithuania's legendary artist and composer Mikalojus Konstantinas Čiurlionis and his wife literary and art critic and public figure Sofija Kymantaitė. Bob Mullan was the film's director and script writer (page 44).

Kęstutis ŠAPOKA. **What Was Damaged by Hurricane.** A review of an exhibition of Alyson Shotz and Ieva Medioda in Vilnius Vartai gallery (page 48).

Kęstutis ŠAPOKA. **Two World.** About the personal show of artist Ray Bartkus in Vilnius, Titanikas gallery (page 50).

Not Only Beauty Saves the World of Culture. Kęstutis Šapoka interviews art historian Giedrė Jankevičiūtė. About the art collection of the well-known law-firm in the Baltics – LAWIN and its exhibition in National Art Gallery (page 53).

Alvydas ŽICKIS. **Parks of Utena – an Example to All Lithuanian Cities.** Utena municipality that won prize of Ministry of Environment will represent Lithuania in EU landscape contest 2013-2014 (page 58).

Jūratė STAUSKAITĖ. **Painting has Died and „Graphics“ Follows or When it is So Good and When it is so Beautiful.** A review of the exhibition of Irena Daukšaitė-Guobienė Configurations in Kairė-Dešinė gallery (page 62).

Giedrė JANKEVIČIŪTĖ. **An Exhibition That Reminds the Lesson of the History of Graphics.** About the exhibition of works of Gerardas Šlektavičius (page 65).

Andrius SAVICKAS. **Documenta „without Borders“.** Reflections on retrofuturist and eurocentric colonialism of Documenta (13) in Kassel (page 69).

Greta ANRIUSKEVIČIŪTĖ. **The Past Cries Out to the Future.** The review of a play directed by Gytis Padegimas about the famous interwar figure poet and mystic Juozapas Albinas Herbačiauskas. The play is like a test. We test ourselves in order to know how long can we live like that. The play JAH sounds like a hit. It overwhelms and strikes, like personality of Herbačiauskas, writes the critic (page 77).

Tomas KIAUKA. **Evangelical Theology in the Modern Times.** An extract from the anthology In the Footsteps of God: Evangelical Theology in the XIX-XXth Centuries. Compiled by Wilfried Harle (page 81).

Béla NÓVÉ. **The Orphans of '56 – 56 Years After.** Testimonies of Minor Hungarian Refugees. In late 1956 and early 1957, after the second Soviet invasion, some two hundred-thousand refugees fled Hungary, including an estimated 20,000 teenagers, who left without parents or adult escort. These minors, as members of a "wartime generation" born mostly in the period 1939-1944, had had to experience many kinds of misery, losses and violence from their early childhood. Among them there could be equally found children adopted or brought up in state orphanages, a great number of industrial apprentices, and peasant children from the poorest families or Budapest grammar school pupils with an intellectual, and – before 1945 – a middle or upper class family background. In the autumn of 1956 many of them took an enthusiastic part in the revolutionary demonstrations and the street fights against the Soviet tanks as well as against the communist state security forces. Their fate, after having escaped to the West, followed many different paths (page 86).

Algirdas PATAČKAS. **The Twists of Oskaras Milašius' Road to Lithuania.** About translator, poet and educator Vaclovas Šiugždinis (1911-1988) (page 93).

Jonas RUDOKAS. **Mykolas Biržiška in the Struggles for Our Capital.** About Mykolas Biržiška – a renowned scholar of interwar Lithuania, who was also active in politics, education, public life (page 97).

Rita REPŠIENĖ. **Vilnius, Czesław Miłosz and Other spiritual Blessings.** Review of "Czesław Miłosz's Vilnius: Texts and Photos", edited by Margarita Matulytė (page 102).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. **All the King's men.** Review of Alfonsas Eidintas' book Antanas Smetona and His Millieu (page 105).

Krescencija ŠURKUTĖ. **Headless Horse-rider.** Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 109).

KULTŪROS BARAI

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVICIUS

Ideology or truth? (En) (Lt)

A conversation with Norman Lillegard

In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

Mark ANIELSKI, Almantas SAMALAVICIUS

The pursuit of happiness (En) (Lt)

A conversation with economist Mark Anielski

The global debt crisis is encouraging economists and others to explore alternative ways of measuring national wealth. In conversation with Almantas Samalavicius, Mark Anielski discusses the possibility of an economic system based on wellbeing rather than unlimited growth.

Claus LEGGEWIE

Continuities denied (De) (En) (Lt)

Explaining Europe's reluctance to remember migration

Why does Europe find it so difficult to remember the facts of migration, both voluntary and forced? Reluctance to address the more noxious aspects of collective European identity impedes an engagement with migration history, argues Claus Leggewie.

James ROBERTSON, Almantas SAMALAVICIUS

Future money (En) (Lt)

A conversation with James Robertson

Understanding the need to combine economics and ethics amounts to a "Copernican revolution", says the co-founder of the New Economics Foundation. The survival of our species depends on our making the money system work in ways that will "enable and conserve".

John B. COBB, Almantas SAMALAVICIUS

Beyond contemporary economic thinking (En) (Lt)

A conversation with John B. Cobb

John B. Cobb, Methodist theologian and longstanding critic of the of the political-economic establishment, talks about his communitarian and ecology-based critique of neoliberalism and the potential for world religions to inform an alternative.

Bob MASSIE, Almantas SAMALAVICIUS

Economics, sustainability and the legacy of E.F. Schumacher (En) (Lt)*An interview with Bob Massie*

American priest, politician and social activist Bob Massie talks about how the ideas of Ernst Friedrich Schumacher can inform a transition to an alternative economy and why the author of "Small is Beautiful" still has something to say to a secularized, European audience.

Tom Van IMSCHOOT

*Literary perspectives: Flanders***Reality-check** (Ca) (Cs) (En) (Lt)

In the last decade, Flemish fiction has stepped out of the shadow of its Dutch older sister, writes Tom Van Imschoot. One discernable trend is the turn from metafiction towards various forms of realism, be it the regional, the semi-autobiographical or the "virtual".

Daniel CHIROT, Almantas SAMALAVICIUS

Ideology never ends (En) (Lt)*An interview with sociologist Daniel Chirot*

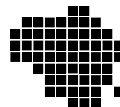
While some eastern European countries have shaken off the "post-communist" tag, in others it remains apt, says Daniel Chirot. Meanwhile, new disparities are generating a leftwing revival in the region that show pronouncements of the end of ideology to have been rash

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Kultūros barų projektui „Kultūros ženklai ir prasmės“ SRTRF 2012 m. įsipareigoja suteikti 250 000 litų paramą.

SRTR fondas remia rubrikas:

Problemos ir idėjos; Rūpesčiai ir lūkesčiai (iš dalies); Kūryba ir kūrėjai (iš dalies); Europos istorijos; Laikai ir žmonės; Apie knygas.

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS*Kuriame Lietuvos ateitį*

Projektas AKIM (Aukštoji kultūra į mokyklas) finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com**Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką**

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozineSpaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

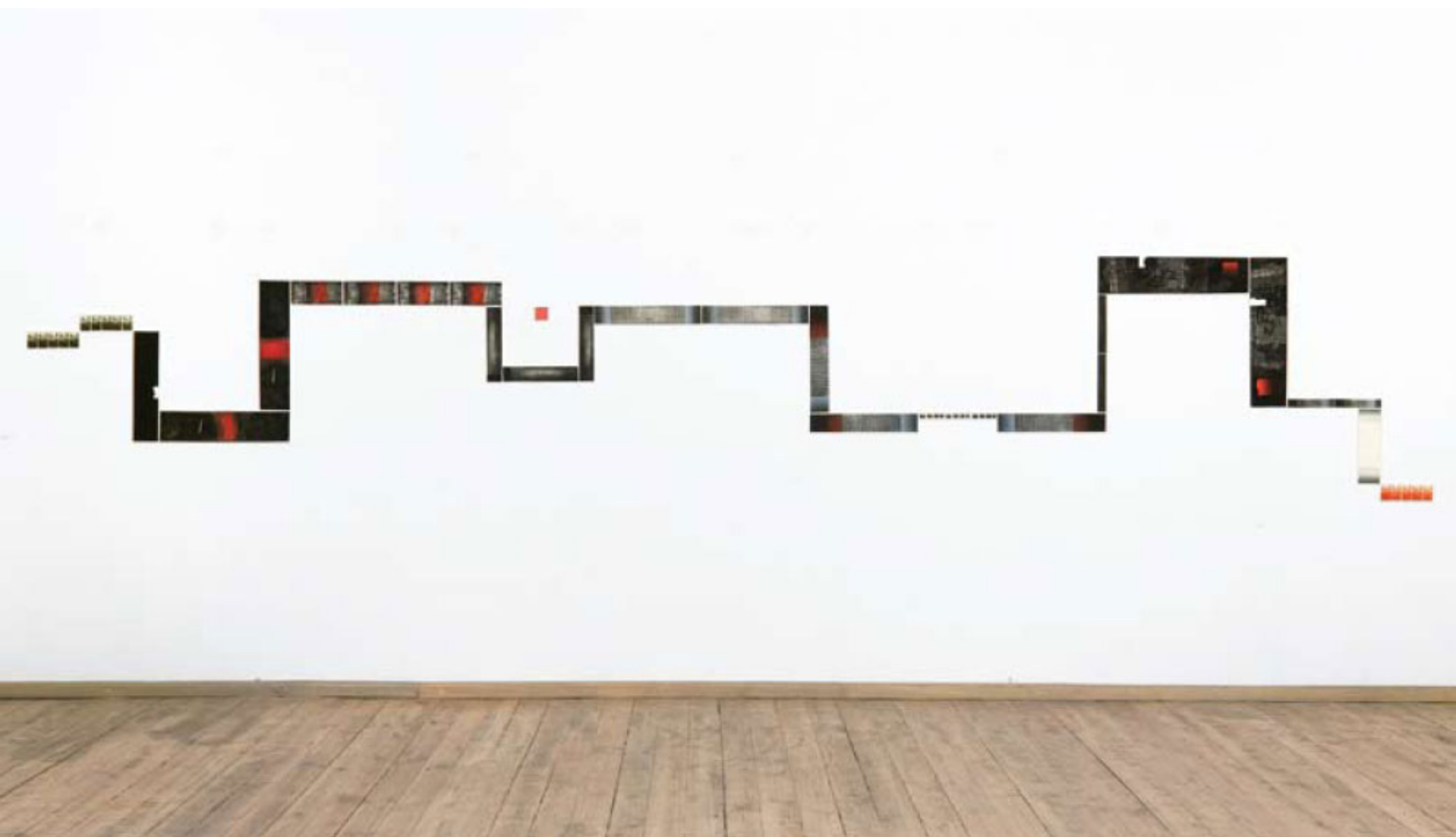
Tiražas 3300 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Kazys VARNELIS
Diena. Iki 1943
Drobė, aliejus. 196x110
LAWIN kolekcija
Iš parodos „Ne vien grožis“
Nacionalinėje dailės galerijoje

Apie LAWIN kolekciją, su ja
susijusias parodas ir leidinius
skaitykite p. 53

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2012. Nr. 11 (1–112)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009